

UNIVERZITA PALACKÉHO V OLMOUCI
FILOZOFICKÁ FAKULTA

Katedra bohemistiky

NĚKOLIK ASPEKTŮ DĚTSKÉHO POROZUMĚNÍ
MOTIVOVANOSTI ČESKÝCH KOMPOZIT.

Psycholingvistická studie akvizice jazyka.

SOME ASPECTS OF CZECH COMPOUND COMPREHENSION IN CHILDREN.

Psycholinguistic Study in Language Acquisition.

Magisterská diplomová práce

Anna Kadlecová

Česká filologie

vedoucí práce: Mgr. Marek Nagy, Ph.D.

OLMOUC 2013

PROHLÁŠENÍ O AUTORSTVÍ

Prohlašuji, že jsem tuto práci vypracovala sama s využitím pouze zde uvedené literatury. Všichni konzultanti práce jsou zmíněni v poděkování.

v Olomouci dne 24. 4. 2013

INVESTICE DO ROZVOJE VZDĚLÁVÁNÍ

Tento výzkum byl realizován za finanční podpory projektu CZ.1.07/2.3.00/20.0161, Lingvistická a lexikostatistická analýza ve spolupráci lingvistiky, matematiky, biologie a psychologie. Projekt financoval zahraniční cesty a umožnil tak především navázání kontaktu a rozvinutí spolupráce s Priv.-Doz. Barbarou Schmiedtovou, Ph.D.

PODĚKOVÁNÍ

Chci poděkovat nejprve dr. Marku Nagyovi, vedoucímu své práce, za neocenitelnou motivaci, podporu a obohacující konzultace a diskuze a zároveň i za nepostradatelnou spolupráci na některých metodických součástech výzkumu. Dále Priv.-Doz. Barbaře Schmiedtové z Ruprecht-Karls-Universität Heidelberg za poskytnutí rad a nezbytných zkušeností s empirickým psycholingvistickým výzkumem u dětí i dospělých a za konzultace při statistickém vyhodnocování výsledků a jejich interpretaci. Za důležitou pomoc při závěrečné statistické analýze patří veliké díky Mgr. Sandře Donevské z Přírodovědecké fakulty UP. Kristýně Bajerové jsem vděčná za nakreslení obrázků pro test dětské obeznámenosti s cílovými slovy. Honzovi Chromému děkuji za trpělivost a ochotnou pomoc při průběžném samostudiu statistické metodologie a za distribuci jednoho z výzkumných dotazníků. A veliké poděkování patří také všem zúčastněným dětem, jejich ochotným rodičům i skvělému pedagogickému personálu v obou zapojených mateřských školách. Bez všech těchto lidí by práce vznikala mnohem obtížněji nebo by vůbec nevznikla.

Do výzkumu byly zapojeny Mateřská škola Univerzity Palackého v Olomouci (Šmeralova 1116/10, 77900 Olomouc) a Základní a mateřská škola Sebranice (Sebranice 133, 67931 Sebranice).

OBSAH

0 Úvod.....	7
1 Východiska a teoretické pozadí.....	9
1.1 Referenční studie Krott – Nicoladis 2005	9
1.1.1 Motivace k výzkumu.....	9
1.1.2 Design.....	10
1.1.3 Výsledky	12
1.2 Kompoziční slootovorný postup	16
1.2.1 Kompozitum nebo fráze?	16
1.2.2 Klasifikace kompozice a kompozit v české teorii	18
1.2.3 Klasifikace kompozice a kompozit v anglické teorii.....	22
1.2.4 Osvojování kompozičního slootovorného postupu.....	24
2 VLASTNÍ STUDIE.....	27
2.1 Metodika.....	27
2.1.1 Adaptace referenční studie	27
2.1.2 Jazykový materiál.....	28
2.1.2.1 Složení experimentální sady.....	28
2.1.2.2 Složení rodiny	29
2.1.2.3 Slootovorná struktura.....	30
2.1.2.4 Motivační transparentnost (morfologická a sémantická).....	31
2.1.3 Účastníci.....	32
2.1.4 Procedura.....	33
2.1.4.1 Dotazníky pro dospělé.....	33
2.1.4.2 Rodičovský dotazník.....	35
2.1.4.3 Obrázkový test.....	36
2.1.4.4 Řízený rozhovor	39
2.2 Výsledky a analýza	41
2.2.1 Dotazníky pro dospělé	41
2.2.1.1 Hodnocení motivační transparentnosti kompozit	41
2.2.1.2 Vysvětlování motivace u dospělých	41
2.2.2 Rodičovský dotazník.....	44
2.2.2.1 Individuální velikost rodiny konstituentu	44
2.2.2.2 Obeznamenost dětí s motivujícími slovy.....	46
2.2.3 Obrázkový test.....	47

2.2.4 Kvalitativní analýza dat z rozhovoru.....	50
2.2.4.1 Rozdíl ve zpracování modifikačního a řídicího konstituentu.....	50
2.2.4.2 Zahrnutí smíšených kompozit.....	51
2.2.4.3 Syntaktické vyjádření složek onomaziologické struktury kompozita.....	52
2.2.4.4 Zvláštní případy v rámci čisté kompozice.....	59
2.2.4.5 Shrnutí a dílčí závěry	60
2.2.5 Kvantitativní analýza dat z rozhovoru.....	62
2.2.5.1 Věk, pohlaví a mateřská škola jako faktory	62
2.2.5.2 Velikost rodiny konstituentu	63
2.2.5.3 Pozice konstituentu (řídicí a modifikační) a interakce mezi pozicí a velikostí rodiny.....	64
2.2.5.4 Další interakce jiných faktorů s IVR.....	64
2.2.5.5 Obeznamenost dětí s kompozity a motivujícími slovy	65
2.2.5.6 Interakce obeznamenosti s motivantem a dalších faktorů.....	66
3 Závěry a diskuze	68
4 Summary.....	71
5 Anotace.....	73
6 Literatura.....	74
Příloha 1 Dotazník na vysvětlování motivace u dospělých	
Příloha 2 Rodičovský dotazník	
Příloha 3 Prohlášení rodiče o souhlasu	
Příloha 4 seznam tabulek	
Příloha 5 Obrázky z testu představující cílová kompozita	

0 ÚVOD

„Proč myslíš, že se dobrovolníkovi říká zrovna dobrovolník?“
„Když tak nad tím přemýšlím, tak... protože má tužku!“

Cílem této diplomové práce je ověřit vliv velikosti rodiny konstituentu (počtu všech kompozit ve smyslu type frequency sdílejících daný konstituent) na schopnost předškolních dětí identifikovat tyto konstituenty v českých kompozitech. Tento efekt byl zaznamenán při výzkumu na angličtině, počítáme proto i s možností, že v češtině bude třeba upřednostnit jiné faktory jako rozhodující.

Práce se tedy soustředí na několik různých proměnných potenciálně ovlivňujících schopnost dětí identifikovat v předkládaných českých kompozitech jejich morfologicko-sémantické konstituenty (např. *zl(o)-* a *-zvyk* ve slově *zlozvyk*). Výchozím předpokladem pro nás je, že děti si na počátku osvojení motivovaného slova neuvědomují jeho slovotvornou strukturu a tuto schopnost získávají a rozvíjejí až postupně pod potenciálním vlivem různých dalších jazykových i nejazykových zkušeností.

Po vzoru studie Krott – Nicoladis 2005 věnujeme hlavní pozornost již zmíněné roli velikosti rodiny konstituentu (ve smyslu type frequency, frekvence typů). O velikosti (morfologické) rodiny se v kontextu psycholingvistického výzkumu uvažuje jako o počtu všech slov sdílejících daný kořen a je to jeden z faktorů, jehož vliv na rychlost zpracování slov v různých jazycích potvrzují mnohé studie. Schreuder a Baayen (1997) se při svém výzkumu na holandštině původně soustředili na vliv frekvence na rychlost rozpoznání slova. V jednom z experimentů manipulovali i kumulativní frekvenci rodiny (součet frekvencí všech členů morfologické rodiny), v následné analýze však zjistili, že kumulativní frekvence silně koreluje s počtem členů v rodině. Následující experiment kontrolující již obě proměnné pak ukázal, že rozhodující není kumulativní frekvence, ale právě velikost morfologické rodiny. Pozdější navazující studie ověřily přítomnost efektu nejen u jednomorfémových (nemotivovaných) slov, která testovali Schreuder a Baayen, ale i u slov odvozených (Bertram et al. 2000) a u kompozit (de Jong et al. 2002), v jazycích s bohatší morfologií než je holandština (finština ve studii Moscoso del Prado Martín et al. 2004) a na holandštině ve stejném typu úlohy i u dětí mladšího školního věku (Zeeuw et al. 2012).

Mezi členy rodiny slova *země* patří tedy potenciálně např. slova *zemský*, *pozemek*, *zeměkoule* a *zeměpis*, z toho poslední dvě patří i do jeho kompozitní rodiny. Dalším krokem po

vymezení fenoménu velikosti rodiny však je připustit, že ne všechna slova, která lingvista z hlediska přehlednosti a pravidelnosti jazykového systému zařadí do jedné rodiny, budou jako taková fungovat i u jednotlivých/průměrných mluvčích. Některé studie upozorňují, že rodiny se v průběhu on-line řečového zpracování aktivují s jistými omezeními, především sémantickými (Bertram et al. 2000), tedy že zpracování určitého slova je ovlivněno jenom těmi členy jeho morfologické rodiny, které k němu mají transparentní vztah.

Z výsledků studie Krott – Nicoladis 2005 vychází velikost rodiny jako dominantní faktor ovlivňující dětskou schopnost identifikovat kompozitní konstituenty, přinejmenším pro levé konstituenty je silnější než efekty frekvence.

V kapitole 1.1 podrobněji představíme studii Krott – Nicoladis 2005 jako východisko designu našeho experimentu. Protože se opíráme o výzkumnou studii zabývající se tématem kompozit aplikovaným u anglických dětí, otvírá se také obecnější jazykovědná otázka po povaze jevu nazývaného v české lingvistice „kompozitum“ a jeho univerzálnosti napříč jazyky. Proto se v oddíle 1.2.1 budeme touto otázkou zabývat podrobněji. Pokusíme se o shrnutí většinově přijímaných kritérií, která alespoň částečně umožňují uvažovat o kompozitech univerzálně mezijazykově a tedy i nám umožňují vycházet z předpokladu, že jevy zkoumané v původní studii a v té naší jsou principiálně srovnatelné, a dále ve stručnosti porovnáme deskriptivní přístupy ke kompozitům v české a anglické teorii.

V oddílech 1.2.2 a 1.2.3 se budeme věnovat především teorii slootovorného postupu kompozice, a to výběrově s ohledem na potřeby interpretace výsledků našeho výzkumu. Bude nás zajímat především onomaziologická struktura čistých a smíšených kompozit, z níž vyjdeme při analýze jednoho z podstaných rozdílů mezi výsledky původního anglického výzkumu a našimi výsledky.

V kapitolách 2 a 3 pak postupně představíme vlastní studii, její metodiku, výsledky, kvalitativní i statistickou analýzu získaných dat a dílčí i shrnující závěry.

1 VÝCHODISKA A TEORETICKÉ POZADÍ

„Proč se dobrovolníkovi říká zrovna dobrovolník?“
„Dobrovolník je takový pán, který se stará, aby nikdo neukradl dětem nějaké hračky.“

1.1 Referenční studie Krott – Nicoladis 2005

Na úvod podrobněji představíme studii Large Constituent Families Help Children Parse Compounds z roku 2005, která byla inspiračním zdrojem našeho výzkumu a na jejímž designu je postaven i ten náš.

Jak jsme zmínili v úvodu a jak je patrné z názvu, autorky Andrea Krottová a Elena Nicoladisová se v této studii soustředí na faktor *velikost kompozitní rodiny* a jeho roli při identifikaci kompozitních konstituentů u dětí.

1.1.1 Motivace k výzkumu

Při formulaci výzkumné otázky jsou autorky motivovány těmito základními východisky:

1. S odvoláním především na studie Eve Clarkové upozorňují na fakt, že v experimentech s kompozitními neologismy si děti vedou dobře v úlohách na produkci i porozumění poměrně brzy¹, a přesto jim i v pozdějším věku stále může dělat potíže rozložit na konstituenty některá dobře známá kompozita (viz Berko 1958, s. 168n²). Schopnost identifikovat kompozitní konstituenty podle těchto výsledků tedy nezávisí jen na pochopení slootovorného principu kompozice jako takového, což se ověřuje právě na experimentech s neologismy, ale i na dalších možných faktorech.

2. Jedním takovým faktorem by mohla být právě velikost rodiny, jejíž efekt už byl v jiných úlohách ověřen u dospělých a částečně i u dětí. Iniciátory výzkumu efektu rodiny u dospělých jsou Robert Schreuder a Harald Baayen (1997), na které navazují mnozí jejich studenti. Krottová s Nicoladisovou zmiňují několik studií, které potvrzují efekt rodiny při

1 I když existují podstatné mezijazykové rozdíly, na které autorky také upozorňují a k jejichž příčinám se vrátíme v oddíle 1.2.4. Protože ale autorky pracují s anglickými dětmi, můžeme bez problémů přijmout jako výchozí fakt, že anglické děti si tento slootovorný postup osvojují už kolem druhého roku života (viz Clark 1995, s. 146).

2 Z tohoto článku pochází tzv. wug test, na němž Berková testovala nejen flektivní morfologii, ale i slootovorné prostředky.

zpracování slov v úloze vizuální detekce slova (VDS)³. O těchto studiích jsme se zmiňovali v úvodu.

Pokud jde o efekt rodiny v dosavadním výzkumu u dětí, Krottová s Nicoladisovou se zmiňují o výsledcích post hoc analýzy experimentu Neijt, Krebbers, Fikkert 2002, která ukazuje, že děti při tvorbě kompozitních neologismů v holandštině zvolí spíše takový spojovací morfém, který je nejobvyklejší v dané kompozitní rodině. My jsme již upozorňovali na novější práci Zeeuw et al. 2012 integrující výzkum efektu rodiny do kontextu bilin-gvismu. Z dalších se např. studie Carlisle – Katz 2006 věnuje efektu velikosti rodiny u slo-votvorně motivovaných slov jako jednomu z faktorů ovlivňujících dětskou úspěšnost při čtení.

Na pozadí těchto dřívějších výzkumů tedy vyvstává pro Krottovou a Nicoladisovou pra-covní hypotéza, která tvrdí, že děti budou lépe identifikovat ty kompozitní konstituenty, které jsou sdíleny větším počtem různých kompozit, a to proto, že častější výskyt daného konstituentu v různých kontextech (tedy znalost více kompozit s obdobnou strukturou) zvyšuje pravděpodobnost, že dítě tento konstituent rozpozná jako jednotku (viz Krott – Nicoladis 2005, s. 141n).

1.1.2 Design

Autorky sestavily sadu 25 kompozit tak, aby to byla konkrétní substantiva, jejichž mo-tivující slova jsou rovněž konkrétní substantiva a u nichž tak existuje vyšší pravděpodob-nost, že je děti předškolního věku budou znát. To je vzhledem k východiskům předsta-veným zde výše v bodě 1. (rozdíl mezi neologismy a známými slovy) zásadní součástí experimentu.

Další podmínkou bylo vybírat kompozita transparentní, taková, s jejichž rozkladem by neměl problémy průměrný dospělý mluvčí⁴. Kompozita, jejichž konstituenty hrají v de-finičně-motivační parafrázi dostatečně zřejmou roli (např. *horolezec je ten, kdo leze po horách; kolohnát je ten, kdo...?*).

Zároveň sadu sestavovaly s ohledem na hlavní kontrolovanou proměnnou výzkumu: označení „High–High“ v seznamu níže znamená kompozitum, jehož oba konstituenty mají

³ Angl. *visual lexical decision* (VLD): participant experimentu má co nejrychleji odpovídat, zda podnět objevující se na obrazovce je existující slovo daného jazyka nebo je to pseudoslovo.

⁴ Autorky totiž upozorňují, že např. Jean Berko ve své studii (Berko 1958) používala převážně kompozita, jejichž motivační struktura je do značné míry zastřená a s jejichž rozkladem mívají problémy i dospělí (např. *handkerchief* nebo *birthday*).

velkou rodinu; ostatní analogicky (viz Krott – Nicoladis 2005, s. 144). Materiál čerpaly z databáze CELEX, tedy databáze psané řeči dospělých mluvčích.

High-High	High-Low	Low-High	Low-Low
baby book	apple core	cardboard box	apron strings
car door	bookshelf	crayon box	breakfast cereal
cheese sandwich	paper napkin	grapefruit juice	duck feet
chocolate cake	snow fort	hospital bed	heat rash
cornbread	water pistol	popsicle stick	peanut butter
fruit basket	waterslide	roof rack	power tools
			stepladder

Tabulka 1 Sada cílových kompozit (Krott – Nicoladis 2005)

Rozhovor s dětmi

Krottové s Nicoladisovou se podařilo získat data od 22 dětí. Ptaly se jich u každého jednotlivého kompozita ze seznamu výše na otázku „Why do we say ...?“, která byla na začátku uvedena příkladem: *Why do we say blueberries? Because they are berries that are blue.* Kontakt s dítětem pomáhala experimentátorovi navázat loutka, jíž měly děti slova vysvětlovat.

Odpovědi na otázky byly pro potřeby statistického zpracování skórovány. Ideální odpověď dítěte byla taková, která obsahovala explicitně zmíněné oba konstituenty. Experimentátorky nevěnovaly pozornost dětským explikacím vzájemných vztahů obou konstituentů, zaměřovaly se čistě na to, zda dítě identifikuje jeden nebo druhý konstituent. Např. vysvětlilo-li by dítě, že *cheese sandwich* je *sýr vyráběný ze sandwichů*, taková odpověď by byla oskórována plným počtem bodů, tedy za každý konstituent 2 body.

K principu skórování se ještě podrobněji vrátíme při popisu naší studie (oddíl 2.1.4.4).

Rodičovský dotazník

Součástí designu byl kromě řízeného rozhovoru s dítětem také rodičovský dotazník. Ten byl vytvořen jako seznam a. cílových kompozit, b. jejich konstituentů jako samostatných slov a c. dalších členů kompozitních rodin těchto konstituentů. Rodiče v tomto seznamu měli označit slova, která jejich děti samy aktivně používají. Dotazník tak sloužil jako ověření počtu členů v jednotlivých kompozitních rodinách v mentálních lexikonech konkrétních dětí. Jak autorky uvádí, velikosti rodin konstituentů podle rodičovských dotazníků byly sice obecně mnohem nižší než podle databáze a navrhovaných seznamů v dotazníku, nicméně proporcčně si tyto dva údaje vzájemně odpovídaly – konstituenty se spíše větší

rodinou v dotazníkové nabídce⁵ měly zároveň poměrově spíše větší rodinu i na základě údajů z vyplněných dotazníků a u malých rodin obdobně (tamtéž, s. 146).

Zároveň však na základě údajů z dotazníků musely autorky počítat s tím, že děti v průměru znají pouze 47 % ze všech cílových kompozit uvedených zde výše (tamtéž, s. 145).

Dalšími proměnnými kromě velikosti rodiny, které byly následně analyzovány, byly:

1. frekvence kompozita,
2. frekvence konstituentu,
3. kumulativní frekvence celé rodiny⁶,
4. pozice konstituentu (levý nebo pravý),
5. obeznámenost dětí s kompozitem,
6. obeznámenost dětí s konstituentem⁷ a
7. věk dětí.

1.1.3 Výsledky⁸

Jako základní statistický nástroj použily Krottová s Nicoladisovou analýzu rozptylu (ANOVA). Nejprve byla testována pouze proměnná *velikost rodiny*. Potom *velikost rodiny* a *věk*; a následně *velikost rodiny*, *věk* a *frekvence* (kompozita, konstituentu a kumulativní frekvence rodiny konstituentu). Nakonec byly zohledněny i údaje o obeznámenosti dětí s kompozity a jejich konstituenty podle rodičovského dotazníku.

V prvotní analýze vyšlo najevo, že děti obecně dosahují vyššího skóre za levé (modifikační) konstituenty než za pravé (řídící). Zároveň s tím, což spolu může a nemusí souviset, autorky uvádějí, že efekt rodiny se u řídících konstituentů projevuje jen velmi slabě. U modifikačních konstituentů byl však zaznamenán silný projev efektu rodiny už v počátečních analýzách.

Efekt rodiny pro řídící konstituent byl identifikován teprve v komplexnějším testu zohledňujícím i frekvenční údaje. Tento test zároveň odhalil silný efekt frekvence pro řídící konstituenty a interakce mezi efekty rodiny a frekvence. Pro modifikační konstituenty naopak frekvenční efekty odhaleny nebyly.

⁵ Tento údaj zároveň reprezentuje stav v jazyce bez ohledu na individuální rozdíly mezi mluvčími.

⁶ Ad 1. + 2. + 3.: frekvenční údaje vycházely z databáze CHILDES – databáze dětské a na děti orientované řeči (<http://chilides.psy.cmu.edu/>).

⁷ Ad 4. + 5.: oba údaje pochází z rodičovských dotazníků. Analýza velikosti rodiny byla provedena také pouze pro skupinu cílových kompozit a konstituentů označených v dotaznících pozitivně, tzn. u těch, která děti podle rodičů znaly.

⁸ Pro konkrétní statistické údaje viz Krott – Nicoladis 2005, s. 147–153.

Shrnutí výsledků:

1. Efekt rodiny pro modifikační konstituenty (od počátku).
2. Efekt rodiny pro modifikační konstituenty i v zúžené sadě kompozit, jejichž modifikační konstituenty děti (podle rodičovských dotazníků) znají – tento výsledek potvrzuje, že intuitivní faktor *znalost konstituentu jako samostatného slova* není dostačující pro vysvětlení variability dosahovaných skóre při identifikaci konstituentů.
3. Efekt rodiny pro řídicí konstituenty teprve v komplexním testu zahrnujícím i frekvenci – navíc při zahrnutí věku jako proměnné se efekt objevil jen u starších (pětiletých) dětí⁹.
4. Efekt frekvence konstituentu pro řídicí konstituenty.
5. Interakce efektů rodiny a frekvence pro řídicí konstituenty.
6. Žádné vlivy mezi konstituenty: velikost rodiny modifikačního konstituentu neovlivní úspěšnost identifikace řídicího konstituentu ani naopak.

Interpretace

Autorky na základě svých výsledků usuzují, že zná-li dítě větší počet kompozit sdílejících tentýž konstituent, skutečně to může ovlivnit jeho schopnost uvědomit si vnitřní strukturu daných kompozit a identifikovat tento sdílený konstituent (stále je třeba mít na paměti náš výchozí předpoklad, a sice že děti si na počátku kompozitum osvojí jako nestructurovaný celek). To může být chápáno jako proces vytváření vnitřních vztahů a spojení ve vyvíjejícím se mentálním lexikonu dítěte – dítě teprve musí dosáhnout stavu v typickém dospělém mentálním lexikonu, kde jsou položky navzájem asociovány z mnoha různých aspektů, např. i přes sdílený kompozitní konstituent (tamtéž, s. 156).

Výsledky zároveň podporují tvrzení o dominantní roli produktivity (type frequency) spíše než frekvence (token frequency) při akvizici slovo tvorby (viz např. Clark 1993; Krott – Nicoladis 2005, s. 156; zde oddíl 1.2.4).

Velká pozornost je tu při interpretaci výsledků věnována rozdílu v datech získaných na modifikačních a řídicích konstituentech. Jak bylo naznačeno výše, tento rozdíl má dva aspekty: jednak je to obecně nižší dosažené skóre pro řídicí konstituenty, jednak i slabší efekt rodiny pro řídicí konstituenty. Následující citace uvádí bezprostřední důvody pro nižší skóre (jehož udělování závisí na více méně subjektivním hodnocení experimentáto-

⁹ Interakce mezi proměnnými věk a velikost rodiny řídicího konstituentu však byla v roce 2007 odmítnuta na základě jejího nepotvrzení v navazujícím výzkumu s francouzsky mluvícími bilingvními dětmi (Nicoladis – Krott 2007).

rů), dále se autorky zabývají i potenciálními hlubšími důvody pro méně časté zmiňování řídicích konstituentů (v angl. *heads*).

„This low score for heads has at least two possible reasons. First, as mentioned before, according to the parental reports, the heads were less familiar (76%) than the modifiers (85%). Second, children often referred to the head with the pronoun *it*, as in ‘because there’s cheese in it’ when explaining cheese sandwich. Because the heads are not mentioned in these cases, we gave them a score of zero. Note that we are interested in whether the children have recognized the head correctly, and the pronoun is not informative enough to determine whether they did. We have to keep in mind that the head scores might underestimate the ability to segment compounds to a larger degree than the modifier scores do.“ (Krott – Nicoladis 2005, s. 147n)

Krottová s Nicoladisovou pak navrhuje několik vysvětlení, proč děti ve svých odpovědích odlišně zachází s řídicími a modifikačními konstituenty. Za nejpravděpodobnější nakonec považují úvahu, že modifikační konstituent, jakožto ten, který specifikuje, tedy blíže určuje subkategorii daného pojmu je vedle řídicího (specifikovaného) pro mluvčího sémanticky důležitější. „While we cannot rule out the stress pattern of the compounds as an explanation for our finding that modifiers were more robustly affected by family size than heads, the semantic role of the modifier seems a more likely explanation.“ (tamtéž, s. 155)

Ve studii se dále argumentuje několika jinými výzkumy, v nichž se projevil modifikační konstituent jako zřetelně důležitější při zpracovávání kompozit. Některé z nich považujeme za přesvědčivé: „Furthermore, lexical decisions to novel English compounds can be primed by compounds with the same modifier and the same relation (Gagné & Spalding, 2004), and the ease of interpreting these compounds is more strongly influenced by the possible semantic role of the modifier than of the head (e.g. Gagné & Shoben, 1997). In the case of compound acquisition, studies in which children had to pick the corresponding picture for a novel compound revealed that the most common mistake for younger children was to pick the picture for the modifier, independent of whether the language has right-headed or left-headed compounds (Clark et al., 1985; Berman & Clark, 1989; Mellenius, 1997).“ (tamtéž, s. 155)

Naopak se nedomníváme, že by bylo možné jednoznačně přijmout na podporu výsledku studie Krott – Nicoladis 2005 výsledky experimentů s VDS úlohami: „Both in studies with adults and children, the modifier and modifier family appear to play a more important role than the head and the head family. In the case of a lexical decision experiment with adults, De Jong et al. (2002) have found family size and family frequency effects only

for modifiers, not for heads.“ (tamtéž, s. 155). Myslíme si, že v případě VDS úlohu hraje příliš velkou roli rychlost zpracování, než aby bylo možné na cokoli usuzovat z toho, když se efekty projeví pouze na levých-prvních konstituentech (experimenty byly prováděny na angličtině a holandštině, z nichž obě mají modifikační konstituent na levé-první pozici v kompozitu).

Jak bylo naznačeno v úvodu, v analýze výsledků naší vlastní studie se budeme věnovat rozvinutí úvahy o rozdílnosti zpracování modifikačních a řídicích konstituentů a navrhneme řešení založené na onomaziologické struktuře kompozita.

1.2 Kompoziční slovtvorný postup

1.2.1 Kompozitum nebo fráze?

Podíváme-li se na experimentální sadu použitou pro výzkum Krott – Nicoladis 2005 (oddíl 1.1) a experimentální sadu našeho výzkumu (oddíl 2.1.2), je zřejmé, že lingvistická kategorie označovaná v češtině jako *kompozitum* (v angličtině jako *compound*) si nijak jednoznačně neodpovídá napříč jazyky a že není zcela snadné definovat, v čem je vlastně tato kategorie v angličtině a v češtině analogická. Chtěli bychom se tedy v této kapitole podívat na jazykovědnou srovnatelnost a vůbec charakterizovatelnost těchto jevů v obou zkoumaných (potažmo i dalších) jazycích.

Lingvistika totiž obecně definuje několik různých kritérií pro rozlišování *kompozit*, jakožto jednoslovných pojmenování čerpajících ze dvou a více motivujících slov na jedné straně a *frází* nebo *kolokací*, jakožto víceslovných pojmenování na straně druhé (např. viz Matthews 1991, s. 94).

Aikhenvaldová (viz Aikhenvald 2007) se takovými kritérii zabývá z typologického hlediska: první, co autorka zdůrazňuje a co je třeba si uvědomit, je, že tato kritéria nejsou univerzální a že je nutné je definovat vždy vnitrojazykově. Co platí jako relativně spolehlivé kritérium v jednom jazyce, nemusí platit v jiném.

Autorka člení kritéria odlišování kompozit od frází do skupin podle jazykové roviny, k níž se vztahují, na fonologická, morfologická, morfosyntaktická a sémantická kritéria. Ortografické kritérium (psaní kompozita bez mezery nebo se spojovníkem) může být nápomocné, ale je většinou až sekundární.

Na základě srovnání literatury může tvrdit, že v angličtině a češtině platí kritéria v zásadě stejná, jen různá z nich mají v těchto jazycích různou váhu. Matthews (Matthews 1991) se věnuje rozlišovacím kritériím čistě pro angličtinu a jeho klasifikace je v podstatě stejná jako v publikaci Aikhenvald 2007.

Morfologické kritérium má u Matthewse dva aspekty. Zaprvé říká, že první konstituent kompozita je tvořen morfémem, který nemůže fungovat jako samostatné slovo. Je-li možné se tímto kritériem řídit, pak je jednoznačně rozhodující, v angličtině je však k dispozici jen výjimečně, a to pouze ve slovech cizího původu (*soci-o-logy*; viz Dušková et al. 1988, s. 19). V češtině je morfologické kritérium natolik silné, že otázka odlišování kom-

pozit od frází ani nebývá nastolována. Přesto nelze tvrdit, že by bylo stoprocentně platné (srov. např. *stroj-vedoucí* a kategorii juxta pozice, viz dále).

Zadruhé morfologické kritérium říká, že první člen kompozita nemůže přijímat žádné flektivní afixy, především plurálové. Matthews pak uvádí příklad výrazu s přívlastkem v postpozici *solicitor general* (*státní zástupce*), které se obvykle značí plurálem až na druhém členu (*solicitor generals*), ale může se objevit i jako *solicitors general*.

Aikhenvaldová v souvislosti s prvním aspektem např. připomíná v mnoha jazycích existující spojovací elementy (typické i pro češtinu), v souvislosti s druhým aspektem zmiňme, že uvádí několik dalších jazyků (portugalština, maďarština), v nichž je tato vlastnost pozorována pouze u některých kompozit.

Sémantické kritérium podle Matthewse říká, že význam kompozita je více nebo méně ne-kompozicionální, tedy není pouhým součtem významů svých konstituentů (narozdíl od frází: *bláck bírd* = každý pták, který je černý X *bláckbird* = kos).¹ Tato vlastnost je ale ve velké míře vlastní také idiomům, které mají přesto povahu víceslovných spojení (*pull one's socks up*). Míra této „kompozicionality“ je každopádně podle našeho názoru velmi proměnlivá a ne každý význam kompozita je možné porovnat s širším významem odpovídající fráze. Jednotky jako *car door* nebo *grapefruit juice* (položky ze studie Krott – Nicoladis 2005) nejsou podle nás v tomto smyslu stejné povahy jako *blackbird*.

Podle **morfosyntaktického kritéria**² nelze u Matthewse mezi konstituenty kompozita vložit žádné další slovo. Například jako test pro to, že *topless bar* (= *bar s obsluhou nahoře bez*) nemá povahu kompozita, může posloužit vložení dalšího atributu: *topless sandwich bar*.

Aikhenvaldová se tímto též zabývá z odlišné perspektivy. Říká, že jednotlivé konstituenty nemůžou být samostatně sémanticky modifikovány a předkládá příklad hebrejského výrazu s anglickým překladem ‚*small kindergarten*‘. ‚*Malá*‘ v tomto případě může být jenom sama ‚*materšská škola*‘, nikoli ‚*děti*‘ (první konstituent). Když se vrátíme k případu vkládání slova mezi dva členy kompozita, znamená to, že ani pravý konstituent nemůže být samostatně modifikován: např. **grapefruit fresh juice* (z *grapefruit juice*). To je poměrně stabilní charakteristika kompozit napříč jazyky.

1 Čárka nad samohláskou značí polohu přízvuku.

2 Matthews 1991 takto žádné z kritérií nepojmenovává, ale jeho 3. kritérium a morfosyntaktické kritérium u Aikhenvaldové shrnujeme pod jeden bod na základě jejich obsahové blízkosti.

Typickým případem z psycholingvistických studií, na kterém se zkoumají tyto otázky, je *red rat eater*, resp. *red rats eater*. První z nich bývá dětmi interpretován jako *červený žrout krysy* (kompozitum rozvinuté přívlastkem), zatímco druhý jako *žrout červených krysy* (rekurzivní kompozitum – jedním jeho motivantem je rovněž kompozitum) (viz Alegre – Gordon 1996).

Dál ještě Aikhenvaldová uvádí, že často (v angličtině, portugalské) nemůže u kompozit dojít k elipse konstituentu z důvodu koreference, což je ale naopak poměrně běžné v němčině nebo i v češtině: *černo- a hnědozem; světlo- i tmavovlasý*.

Fonologické kritérium je v angličtině založené na tom, že hlavní přízvuk v kompozitu je nesen prvním členem. I toto kritérium, často považované právě pro angličtinu za rozhodující (např. Pinker 2009, s. 148), má ale své výjimky, resp. případy, u kterých není zcela zřejmé, jak je lingvisticky kategorizovat (*snow-white; red admiral* = druh motýla).

Aikhenvaldová např. uvádí, že fonologické kritérium se může v různých jazycích týkat také tónové charakteristiky kompozita a dále upozorňuje, že v některých jazycích se fonologické kritérium vůbec neuplatňuje (např. portugalská).³

Na závěr je možné shrnout, že Matthews zdůrazňuje nejednoznačnost rozlišování kompozit a frází v angličtině, přitom přirozeným důvodem k tomu je plynulý jazykový vývoj, kvůli němuž nalzáme morfologicky podobné jazykové jednotky na škále mezi volnou frází, institucionalizovanou frází a lexikalizovaným kompozitem (obdobně i Dušková et al. 1988, s. 20 a také Dokulil 1962, s. 22 a 39 pro češtinu).

1.2.2 Klasifikace kompozice a kompozit v české teorii

Budeme se zde držet trojčlenné typologie kompozit podle přítomných morfologických procesů a podle pojmenovacích východisek: *čistá kompozice, smíšený kompozičně-derivační nebo kompozičně-konverzní postup a juxtapozice*. Výklad povedeme primárně od pojmenovacích východisek – teorii o onomaziologické struktuře motivovaných slov u nás rozvinul Miloš Dokulil (Dokulil 1962) a v návaznosti na něj se jí s ohledem na stavbu kompozit věnuje Ivana Bozděchová (Bozděchová 1995).

³ Celý výklad kritérií podle Matthewse viz Matthews 1991, s. 93–100; podle Aikhenvaldové viz Aikhenvald 2007, s. 24–28.

Musíme upozornit, že se omezíme – i výběrem cílových slov v naší studii (kapitola 2) – pouze na kompozita determinanční a nebudeme se zabývat koordinačními kompozity typu *lesopark* (viz MČ 1, s. 452). Také se omezíme pouze na substantivní kompozita, která jsou zároveň dominantní skupinou kompozit v češtině i v angličtině.

Čistá kompozice

V případě čisté kompozice dochází pouze ke kompozičnímu procesu, což znamená, že morfologické změně je vystaveno pouze slovo motivující levý konstituent kompozita:

přírod-a + věda → přírod-o-věda

velk-ý + město → velk-o-město

U slova motivujícího pravý konstituent zůstávají všechny morfologické charakteristiky zachovány a zároveň se pak přenesou i na výsledné kompozitum. Slovo *přírodověda* má všechny morfologické vlastnosti totožné se slovem *věda*, slovo *velkoměsto* zase se slovem *město*.

Z onomaziologického hlediska je možné říct, že u determinančních čistých kompozit pravý konstituent vyjadřuje onomaziologickou bázi (OB) a levý konstituent onomaziologický příznak (OP) kompozita (viz Bozděchová 1995, s. 12n; Dokulil 1962, s. 66).

PŘÍRODOVĚDA: OB = VĚDA

OP = O PŘÍRODĚ

VELKOMĚSTO: OB = MĚSTO

OP = VELKÉ

Onomaziologická báze vždy představuje nadřazenou pojmovou kategorii a příznak pak specifikuje subkategorii v jejím rámci. PŘÍRODOVĚDA je jistou podkategorií VĚDY, VELKOMĚSTO je podkategorií MĚSTA apod.

V případě čisté kompozice tedy dochází ke skládání onomaziologické báze a onomaziologického příznaku (viz Bozděchová 1995, s. 14) a analýza kompozita na člen řídicí (určovaný) a modifikační (určující) se překryje s jeho onomaziologickou analýzou na bázi a příznak.

Smíšená kompozice (kompozičně-derivační nebo kompozičně-konverzní postup)

Při tzv. smíšené kompozici dochází kromě kompozice ještě k dalšímu slovotvornému procesu, takže morfologická změna je pozorovatelná na obou motivujících slovech:

zlat-ý + vlas-y → zlat-o-vlás-ka

vod-a + vod-i-t → vod-o-vod-Ø

Z onomaziologického hlediska má takové kompozitum spíše tři než dva členy. Onomaziologická báze je povrchově vyjádřena sufixem při sufixaci, resp. substantivizaci slovesa při konverzi. Onomaziologický příznak pak vyjadřují oba kořenné konstituenty. Jak upozorňuje Bozděchová, „rozdíl ve slovotvorné stavbě jednotlivých typů motivovaných slov odráží rozdílnou onomaziologickou strukturu. (...) Zatímco při čisté kompozici je (onomaziologicky) nečleněný pojem přímo determinován příznakem (...), je při komplexních postupech označovaný pojem vytvářen vztahem k jinému pojmu blíže determinovanému nějakým příznakem“ (tamtéž, s. 13).

ZLATOVLÁSKA: OB = OSOBA/NOSITEL VLASTNOSTI

OP = MÁ ZLATÉ VLASY

VODOVOD: OB = VĚC/NOSITEL DĚJE

OP = VEDE VODU⁴

Výše jsme uvedli, že čisté kompozitum přijímá morfologické charakteristiky slova, které motivuje jeho pravý konstituent – a význam tohoto slova je zároveň onomaziologickou bází daného kompozita. Při onomaziologickém rozboru smíšených kompozit je zřejmé, že i zde platí, že kompozitum přijímá morfologické charakteristiky podle své onomaziologické báze, která se ale neshoduje s významem jejich pravého konstituentu. Bozděchová píše, že kompozice „nemůže změnit kategoriální povahu onomaziologické báze, tzn. že onomaziologická báze rozhoduje o slovnědruhovém platnosti složeného slova i jeho zařazení do významové skupiny uvnitř slovního druhu.“ (tamtéž, s. 14)

Platí rovněž, že ZLATOVLÁSKA je podkategorií OSOBY a VODOVOD je podkategorií VĚCI. Onomaziologická báze u smíšených kompozit je vždy mnohem širší a abstraktnější a je neskutečně jí jednoznačně lexikálně vyjádřit, což odpovídá abstraktním kategoriálním významům použitých slovotvorných prostředků. Zároveň je onomaziologický příznak více specifikující, resp. explicitnější (viz Dokulil 1962, s. 33).

Zatímco se tedy v případě čisté kompozice jedná o skládání onomaziologické báze a onomaziologického příznaku (viz zde výše), v případě smíšené kompozice dochází ke

⁴ V oddíle 1.2.3 se ještě vrátíme k rozdílu mezi typem zlatovláska a typem vodovod.

skládání dvou složek onomaziologického příznaku (viz Bozděchová 1995, s. 14; Dokulil 1962, s. 30). Na řídicí a modifikační člen tedy rozkládáme pouze onomaziologický příznak (*zlaté vlasy; vede vodu*).

Juxtapozice

V oddíle 1.2.1 jsme zmiňovali, že v češtině je definiční vlastností kompozita to, že alespoň jeden z jeho členů je tvořen nesamostatným morfémem, který není existujícím slovním tvarem. To se nedotkne takových případů jako je *zlozvyk* nebo *koloběh*, které nelze rozložit na syntaktické syntagma, a i proto v těchto případech považujeme – analogicky k jiným obdobným útvarům – prostřední vokál za spojovací submorfém, nikoli za koncovku prvního členu.

Juxtapozice se od vlastní kompozice předchozích dvou typů odlišuje právě tím, že její oba členy jsou tvořeny existujícími slovními tvary a je možné je rozložit na syntagma: *zemětřesení = třesení země; sebechvála = chvála sebe*. Od daných syntagmat je kromě pořadí členů odlišuje také jeden společný hlavní přízvuk, tedy dvě z hlavních kritérií, jimiž se v méně flektivních jazycích řídíme při rozlišování mezi kompozity a frázemi.

V některých případech (záleží na syntaktické charakteristice odpovídajícího syntagmatu) platí možnost rozložení na syntagma pouze pro nominativ singuláru, *panátata = panátata*, ale Gsg **panatáty*. Existují rovněž útvary typu *lidumil*, jejichž první člen naznačuje původ v slovním tvaru (nikoli v tvarotvorné bázi), ale druhý člen zabraňuje rozložení na syntagma, protože sám jako slovo neexistuje. Typ *panátata* (blíže k juxtapozitům) i typ *lidumil* (blíže ke kompozitům) tvoří přechodné pásmo mezi juxtapozicí a vlastní kompozicí (viz Dokulil 1962, s. 22), a tím i přechod mezi frází a kompozitem:

syntagma (fráze) → juxtapozice → přechodné typy → vlastní kompozice.

Sám fakt, že česká lingvistická teorie principiálně rozlišuje mezi juxtapozicí a kompozicí, naznačuje rozdíl mezi V anglické teorii je již za první šipkou přechod od frází ke *compounds*, jedná se primárně o rozdíl sémanticko-fonologický, zatímco v české teorii je přechod lokalizován až za druhou nebo třetí šipku a jedná se primárně o rozdíl morfologický.

1.2.3 Klasifikace kompozice a kompozit v anglické teorii

V anglické tradici se přirozeně objevuje třídění kompozit podle odlišných kritérií než v české jazykovědě, lze tu ale najít určité analogie. Klasifikace, o kterou se opírá Eve Clarková (viz dále), rozděluje kategorii *compounds* na *root* a *synthetic*:

Jako **root compounds** jsou v angličtině označována ne-deverbativní kompozita, popř. kompozita mezi jejichž konstituenty (z nichž jeden je slovesný) není vztah predikát-argument (viz Kerstens – Ruys – Zwarts 1996–2001, heslo *Root compound*). Příklady podle citovaného slovníku jsou slova *housewife*, *blackbird* nebo *overlook*.

Z hlediska nepřítomnosti dalšího slovotvorného procesu na řídicím-pravém konstituentu i z hlediska onomaziologické struktury tato kompozita odpovídají českým čistým kompozitům. Odlišují se od nich tím, že zahrnují především jednotky, jejichž modifikační konstituent je motivován substantivem (*housewife*) – takový kompozitní typ je v češtině řídký (viz zde i oddíl 2.1.2.3).

Synthetic compounds jsou kompozita s deverbativním řídicím konstituentem, mezi nímž a modifikačním konstituentem je vztah predikát-argument (tamtéž, heslo *Synthetic compound*). Např. *truck driver* nebo *snow-fall*. Mohou to být každopádně i nesubstantivní kompozita: *truck driving*.

Tato skupina se do značné míry překrývá s českými smíšenými kompozity, je tu ale jeden podstatný rozdíl: mezi smíšená kompozita patří i případy jako *zlatovláska* nebo *vysokoškolák*, tedy slova netvořená deverbativně. Anglický typ *highlander*, *first grader* je ovšem pojímán jako výsledek prosté derivace, jehož motivujícím slovem je kompozitum *highland*, *first grade* (viz Dressler 2007, s. 24).

Tento typ je do jisté míry speciální i co do onomaziologické struktury. U slov jako je *zlatovláska* a *vysokoškolák* obsahuje OP implicitní slovesnou složku, která specifikuje vztah mezi bází a explicitně vyjádřenou složkou příznaku. Tuto složku tedy není možné zjistit ze slovotvorné struktury slova a je nutné ji rekonstruovat (je známá konvenčně) (srov. Dokulil 1967, s. 31):

zlatovláska je někdo, kdo **má** zlaté vlasy;
vysokoškolák je někdo, kdo **chodí na** vysokou školu
narozdíl od
vodovod je něco, co vede vodu.

Jinou klasifikací, ze které je možné vyjít, je dělení na *endocentrická* a *exocentrická* kompozita (Bauer 1983; Plag 2003). Tato klasifikace se opírá o onomaziologickou strukturu, resp. o vyjádřenost/nevyjádřenost OB.

Anglický pojem *head*, *hlava* kompozita, je možné chápat buď jako řídicí konstituent, tedy pojem morfológico-syntaktický, nebo jako onomaziologickou bázi, pojem sémantický (Bauer 1983 rozlišuje mezi gramatickou a sémantickou *hlavou* kompozita). Pokud uvažujeme o (ne)vyjádřenosti *hlavy*, pak ji pojmáme jako OB.

Endocentrická kompozita mají *hlavu* (OB) vyjádřenou přímo jedním z konstituentů (řídicím-pravým), vyjadřují tedy subkategorii podřazenou té, která je vyjádřena řídicím konstituentem (viz Bauer 1983, s. 30; Plag 2003, s. 186).

Exocentrická kompozita jsou taková, která OB v morfológico struktuře vyjádřenou nemají, např. slova *pickpocket* (kdo vybírá kapsy; kapsář) nebo *redskin*.

REDSKIN: OB = OSOBA
 OP = MÁ RUDOU KŮŽI

V češtině je zřejmě jen málo příkladů, které by měly odpovídající onomaziologickou stavbu. Výraz *rudokožec* tak být pojmán nemůže, protože v něm je OB vyjádřena sufixem *-ec*, jde o stejný případ jako *zlatovláska*. Za dobrý příklad považujeme kompozitum *modrovous*, jako jméno pro někoho, kdo *má modré vousy* (v porovnání s kompozitem *plnovous* = jistý typ vousů). Analogií jsou také česká víceslovná pojmenování jako *líná kůže*. V návaznosti na předchozí výklady o více morfológico povaze české kompozice se domníváme, že v češtině spíše existuje tendence dotvářet spojení motivujících slov vyjadřujících OP i morfológico prostředkem pro vyjádření OB (jako v případě *rudokožec*). Neprováděli jsme však v tomto smyslu žádné materiálové šetření.

Anglickému typu *pickpocket* odpovídá např. české *kazisvět*. Tento typ představuje kompozici s opačným pořadím řídicího a modifikačního členu, tzv. románský typ kompozice, a je v obou jazycích spíše řídký (v angličtině i češtině je běžné pořadí označované jako germánské, viz Dušková et al. 1988, s. 19).

Na základě dostupné literatury není zcela zjevné, jak je při dělení na endocentrická a exocentrická kompozita zacházeno s kompozity *syntetickými*. Domníváme se, že typ *pickpocket* je speciálním typem syntetické kompozice, její typičtí zástupci ale nejsou v literatuře prezentováni jako příklady ani jedné z těchto dvou skupin. Wolfgang Dressler při analýze výrazu *streetsweeper* (*zametač ulic*) píše: „The prevailing interpretation of such

synthetic compounds considers them to be nominalizations of verb phrases, that is ,someone who/a machine which sweep streets', with the agentive suffix -er representing the head." (Dressler 2007, s. 36) Spíše by tedy měl být tento případ pojímán jako endocentrické kompozitum (analogicky k naší analýze výrazu *rudokožec*).

1.2.4 Osvojování kompozičního slootovorného postupu

Měli bychom připomenout, že v angličtině, jakožto typologicky výrazně analytickém jazyku, je kompozice dominantním slootovorným postupem. Narozdíl od češtiny, kde je sice obvyklá a mnohdy i produktivní, ale mnohem méně frekventovaná i méně produktivní než ostatní postupy (především derivace).

To má pochopitelně zásadní vliv na postup při akvizici slootovorby v obou jazycích. V angličtině je kompozice (především substantivní čistá kompozice) prvním aktivním (produktivním) slootovorným postupem, který si dítě osvojí, a to poměrně záhy (viz Clark 1995, s. 145n). Na češtině nebyl dosud podobný empirický výzkum realizován, nicméně na datech z jiných slovanských jazyků (Clarková uvádí polštinu, ruštinu a srbochorvatštinu) lze demonstrovat, že je zde výskyt aktivního kompozičního postupu u dětí minimální (viz Clark 1995, s. 166n).

Eve Clarková definovala základní principy, podle nichž si děti napříč jazyky osvojují a používají aktivní slootovorné postupy. Jsou to principy *transparentnosti (transparency)*, *jednoduchosti (simplicity)*, *produktivity (productivity)*, *konvencionality (conventionality)* a *kontrastu (contrast)*. Přidržíme se výkladu těchto principů v Clark 2009.

Principy **konvencionality** a **kontrastu** jsou pravidla týkající se vůbec používání jakéhokoli aktivního slootovorného procesu a říkají, že (1) dítě/mluvčí nebude tvořit nové pojmenování pro něco, pro co už (konvenční) pojmenování zná (*konvencionalita*), což je (2) komplementárně doplněno očekáváním komunikačního příjemce, že použije-li mluvčí jinou formu, než má on sám asociovánu s určitým významem, má pravděpodobně na mysli nějaký jiný význam (*kontrast*).

Principy **transparentnosti** a **jednoduchosti** pak objasňují hierarchii osvojování a užívání konkrétních slootovorných (a vůbec jazykových) prostředků. Děti používají takové slootovorné prostředky, jejichž význam je pro ně zřetelný a jednoznačný (*transparentnost významu*) a takové prostředky a postupy, které nezpůsobují žádné nebo jen minimální změny na formě motivujících slov (*jednoduchost formy*).

Které prostředky jsou pro dítě transparentní, se pochopitelně vyvíjí a soubor takových prostředků rychle roste. Požadavek jednoduchosti zase s tím, jak si dítě osvojuje i pravidla hláskových alternací, kladení přízvuku atd., postupně ztrácí na naléhavosti.

Podle principu **produktivity** si děti nejdříve osvojují nejproduktivnější slovtvorné postupy a prostředky v daném jazyce, což je zřejmě dáno jejich častým výskytem v řeči dospělých a tudíž i jejich snazším „ztransparentněním“ pro dítě. Čím častěji a hlavně kombinatoricky bohatěji (ve smyslu type frequency) dítě daný prostředek nebo postup v řeči dospělých slýchá, tím snáze si osvojí jeho význam a pravidla aplikace.

Těmito zákonitostmi se tedy v zásadě řídí i dospělí mluvčí, protože ale dětský lexikon i gramatika jsou teprve ve fázi osvojování a poskytují dítěti jen omezené výrazové prostředky, můžeme u dětí projevy těchto principů a tvorbu nových nekonvenčních pojmenování pozorovat ve zvýšené míře (viz např. Clark 2009, s. 261).

V angličtině tedy děti začínají s prostou konverzí a čistou (primárně jmennou) kompozicí (*root compounding*), což dobře odpovídá nastíněným principům. Oba dva slovtvorné postupy využívají čisté kořeny bez afixů⁵. To pro angličtinu zároveň znamená využití celých slov bez nutnosti jakýchkoli morfologických či jiných úprav (minimální změnou může být snad jen změna polohy přízvuku při vytvoření kompozita), což odpovídá principu jednoduchosti. Děti používají jen ty kořeny/slova, jejichž význam znají a je pro ně jednoznačný, čímž je naplněn princip transparentnosti. A oba slovtvorné postupy jsou v angličtině velmi produktivní.

V češtině bychom tedy očekávali, že si děti jako první osvojí derivační sufixy, a to ty, jejichž připojení nezpůsobuje alternace v kořeni. Derivace je v češtině vysoce produktivním slovtvorným postupem, rozhodně významně produktivnějším než kompozice⁶, a zároveň ani nelze říct, že by vedle kompozice způsobovala větší změny formy – kompozice v češtině (narozdíl od angličtiny) rovněž způsobuje změny na formě motivujících slov, i když to nejsou změny v kořeni (*velk-ý* → *velk-o-město*).

Clarková se zmiňuje o tom, že jak v analytických jazycích (s frekventovanou kompozicí), tak v jazycích flektivních či aglutinačních (s frekventovanou derivací) si děti první slovtvorné afixy osvojují kolem třetího roku (Clark 2009, s. 266). To by mohlo být interpretovatelné tak, že děti učící se jazykům s produktivnější derivací začnou vytvářet vlastní nová

⁵ Kořeny, resp. celá slova, jakožto nositelé konkrétnějších významů jsou obecně osvojovány rychleji než samotné abstraktní afixy.

⁶ Mohlo by být zajímavé sledovat v češtině případné rozdíly v osvojování a aktivním užívání derivace a konverze. Předpokládáme, že derivace by se potvrdila jako první aktivní slovtvorný postup, ale konverze by následovala až po kompozici, neboť v češtině buďto není produktivní, nebo tam, kde produktivní je (deverbativní procesy), slouží k vytváření abstraktních pojmů.

pojmenování později než ty, které mají nejdříve k dispozici kompozici. Je ovšem možné (a zřejmě i správné) to chápat tak, že děti zacházejí s pojmenováváním nových skutečností mezi druhým a třetím rokem života v různých jazycích obdobně (pokládání známých pojmenovacích prostředků vedle sebe) – rozdíl je v tom, že anglická jazykovědná teorie chápe takové pojmenovávání již jako kompozici, typizovaný slovtvorný proces, zatímco česká jazykovědná teorie pro takové pojmenování žádnou lingvistickou kategorii nemá (v podstatě by šlo o agramatické výpovědi), popř. by se jednalo o víceslovné pojmenování, tedy produkci frází, nikoli kompozitních neologismů. Tím se opět ocitáme v problematice rozlišování mezi těmito dvě lingvistickými kategoriemi v různých jazycích.

2 VLASTNÍ STUDIE

„Proč se strojevedoucímu říká zrovna strojevedoucí?“

„Protože má čepici.“

2.1 Metodika

2.1.1 Adaptace referenční studie

Cílem našeho výzkumu je ověřit efekt velikosti rodiny, který byl zaznamenán ve studii Krott – Nicoladis 2005 (K – N 2005) pro angličtinu, i na češtině, a zároveň ověřit, popř. upřednostnit vliv některých dalších faktorů, které mohou identifikaci konstituentu ovlivňovat.

V oddíle 1.1 jsme podrobně představili experiment K – N 2005, o který se opírá design našeho výzkumu. Nyní, v rámci představení jeho vlastního průběhu, bychom rádi upozornili na oblasti, v nichž se oba experimenty liší, a na otázky, které jsme v průběhu adaptace a přípravy museli vyřešit.

V rámci následujících kapitol (2.1 až 2.2) se tedy pokusíme vymezit také vůči těmto problémům:

1. způsob výběru cílových kompozit a jejich slovotvorná povaha: je *dřevorubec* stejně dobrý příklad kompozice jako *velkoměsto*?
2. transparentnost konstituentů vůči motivujícím slovům: jak moc je zřetelné, že *-vol(-ník)* souvisí s *vůlí*?
3. konstituenty versus motivující slova: je s kompozitem *zlozvyk* asociováno spíše slovo *zlo* nebo *zlý*?
4. kompozitní rodina konstituentu: co všechno do ní ne/patří?
5. poměr mezi velkou a malou rodinou: odpovídají rodičovské odhady velikostí rodin stavu v jazyce?
6. spolehlivost rodičovského dotazníku jako metody výzkumu dětského jazyka: odpovídají rodičovské odhady realitě mentálních lexikonů jejich dětí?
7. skórování dětských odpovědí: co znamená, když dítě zmíní konstituent implicitně?
8. metodologická relevance experimentální úlohy: co přesně vlastně naše úloha měří?

2.1.2 Jazykový materiál

2.1.2.1 Složení experimentální sady

Stanovili jsme sadu 21 kompozit s ohledem na hlavní kontrolovanou proměnnou *velikost rodiny konstituentu*.

černokněžník	plnovous	teploměr
dalekohled	poloostrov	velkoměsto
dobrovolník	přírodověda	vodovod
dřevorubec	samolepka	vysokoškolák
kolotoč	sebechvála	zeměpis
mucholapka	strojvedoucí	zlatovláska
novomanželé	tělocvik	zlozvyk

Tabulka 2 Sada cílových kompozit

Bohužel pro nás nebylo možné dodržet kombinační vyrovnanost konstituentů s velkou a malou rodinou¹. Na jedné straně jsme potřebovali v maximální možné míře splnit podmínku konkrétnosti, aby kompozita byla s velkou pravděpodobností známá dětem předškolního věku, a podmínku transparentnosti (viz oddíl 2.1.2.4), zároveň jsme ale naráželi na fakt, že čeština obecně disponuje malou nabídkou kompozit, obzvláště těch, které obsahují velké konstituenty (s velkou rodinou) a ještě méně těch v kombinaci spíše malý-spíše velký konstituent (v tomto pořadí). Rozložení konstituentů co do velikosti rodiny je uvedeno v tabulce 3.

Jazykový materiál pro náš výzkum jsme čerpali z Frekvenčního slovníku češtiny (FSČ, Čermák – Křen 2004), jakožto nejobsáhlejší moderní české jazykové příručky slovníkového typu. Výběr byl řízen, jak už bylo řečeno, 1. konkrétností, 2. velikostí rodiny konstituentů. S ohledem na druhý z těchto bodů nakonec sada obsahovala čtyři abstraktní slova. Rovnou můžeme poznamenat, že tři z nich patřily k těm, která děti nejméně znaly², a jsou tak v jedné z částí statistické analýzy pojímány zvlášť.

¹ Jako tomu bylo v referenční studii, viz zde oddíl 1.1.2.

² Způsob identifikace neznámých slov vysvětlíme v oddíle 2.2.3.

<i>malý</i> konstituent	počet členů v rodině	<i>velký</i> konstituent	počet členů v rodině
-cvik(Ø)	1	čern(o)-	13
dalek(o)-	3	dobr(o)-	8
-hled(Ø)	2	dřev(o)-	10
-chvála	2	-měř(Ø)	9
-kněž(ník)	1	nov(o)-	24
kol(o)-	3	-pis(Ø)	22
-lap(ka)	1	pln(o)-	7
-lep(ka)	1	pol(o)-	42
-manželé	1	sam(o)-	37
-město	2	sebe-	47
much(o)-	2	-věda	4
-ostrov	1	velk(o)-	35
přírod(o)-	2	-vlás(ka)	5
-rub(ec)	1	-vod(Ø)	15
stroj-	3	vod(o)-	12
-škol(ák)	3	vysok(o)-	11
těl(o)-	2	zem(ě)-	5
-toč(Ø)	3	zlat(o)-	6
-vedoucí	3	zl(o)-	11
-vous	1	tepl(o)-	6
-zvyk	1	-vol(ník)	4

Tabulka 3 Konstituenty cílových kompozit podle velikosti rodiny (velikost rodiny podle FSČ)

2.1.2.2 Složení rodiny

Při stanovování velikosti kompozitních rodin konstituentů jsme čerpali rovněž z FSČ. Nějakou dobu jsme stáli před otázkou, zda rodiny sestavovat spíše na základě sémantického kritéria nebo morfologického. Tento problém je možné demonstrovat jedním příkladem za všechny: zda kompozita obsahující konstituent *polo-* (*poloostrov*) sčítat do jedné rodiny s kompozity obsahujícími *půl-* (*půlnoc*). Nakonec se zdálo nejpříjemnější – i vzhledem k nedostatku relevantní opory pro jakýkoli jiný postup – vyjít z jednoznačně dodržitelného, striktně formálního (morfologického) kritéria; tedy zahrnout všechna (a jen ta) morfologicky příbuzná kompozita. Znamená to tedy, že do rodiny konstituentu *polo-* byla zahrnuta jen kompozita obsahující ho přesně v této formální podobě.

V případě rodiny prvního konstituentu slova *strojvedoucí* jsme ovšem mezi členy zařadili i slovo *strojopis*. Kritérium se tedy netýká spojovacích vokálů, nýbrž jen případných formálních odlišností v kořeni konstituentu.

Posledním aspektem definitivního sestavení rodiny konstituentu jsou případné odvozeniny. Všechna slova, jež jsou výsledkem slovotvorných procesů, do nichž jako motivující

slovo vstoupilo již kompozitum jako celek, jsou pojímány jako jeden člen, který reprezentuje třídu všech takových slov. Příklady pro typ prvního i druhého konstituentu jsou uvedeny v tabulce 4.

počet členů	VYSOK(O)-	počet členů	-ŠKOL(ÁK)
1.	vysokofrekvenční	1.	autoškola
2.	vysokohorský	2.	středoškolačka
3.	vysokokapacitní		středoškolák
4.	vysokomýtský	3.	středoškolsky
5.	vysokonapěťový		středoškolský
6.	vysokopecní	3.	vysokoškolačka
7.	vysokorychlostní		vysokoškolák
8.	vysokoškolačka		vysokoškolsky
	vysokoškolák	vysokoškolský	
	vysokoškolsky		
9.	vysokoteplotní		
10.	vysokotlaký		
11.	vysokozdvížený		

Tabulka 4 Výpis kompozit z FSČ obsahujících konstituenty VYSOK(O)- a -ŠKOL(ÁK) a počet členů jejich kompozitních rodin

Jak jsme upozorňovali již v úvodu v souvislosti s dosavadním výzkumem efektu velikosti rodiny a jeho sémantickým omezením, je stále třeba mít na paměti, že nelze spolehlivě říct, že všechna námi zahrnutá kompozita do rodin daných konstituentů opravdu patří. Nicméně výkyvy v počtech členů a proporcích velikostí rodin by neměly být zásadní a bez experimentální opory nelze zároveň spolehlivě říct, která by případně bylo třeba vyřadit.

2.1.2.3 Slovtvorná struktura

„Proč se mucholapce říká zrovna mucholapka?“
„Protože je mucholapá.“

Důležitou odlišností naší experimentální sady oproti té z referenční studie je zahrnutí jak čistých kompozit, tak kompozit utvořených smíšeným slovtvorným postupem (tzv. smíšených kompozit).

Krottová s Nicoladisovou se soustředily pouze na kompozita s oběma konstituenty motivovanými (konkrétními) substantivy (viz zde oddíl 1.1.2). To je v angličtině poměrně bohatá skupina pojmenování. Podle českého třídění má k tomuto typu nejbližše determinativní substantivní čistá kompozice, do níž jako motivující slova můžou vstupovat

dvě substantiva (*přírodověda*). S ohledem na celkově omezený kompozitní materiál češtiny jsme se ovšem nejen nemohli přidržet pouze kombinací substantivum-substantivum v rámci čisté kompozice (použili jsme např. adjektivum-substantivum: *zlozvyk*), ale nemohli jsme se omezit ani pouze na čistou kompozici (více než polovina naší sady je tvořena smíšenými kompozity).

Zařazení položek utvořených smíšeným slovotvorným postupem přináší jednu výhodu a jednu nevýhodu. Výhoda spočívá v tom, že náš materiál je strukturně bohatší. Ačkoli to původně nebylo naším záměrem a smíšená kompozita jsme zařadili spíše z přirozené nutnosti při aplikaci tohoto výzkumu na češtinu, při zpracování dat nám to dává výhodnou možnost porovnávat obě skupiny mezi sebou, testovat, zda s nimi děti ve svých odpovědích zacházejí odlišně a nakonec možná tento typ kompozit přináší nový úhel pohledu na jeden z metodologicko-interpretacních problémů studie K – N 2005. Nevýhodou se budeme zabývat v následujícím oddíle.

2.1.2.4 Motivační transparentnost (*morfologická a sémantická*)

„Proč se říká černokněžníkovi zrovna černokněžník?“
„Protože má knížky?“

Otázka motivační transparentnosti smíšených kompozit je nevýhodou jejich použití. U smíšených kompozit vlivem přítomnosti dalšího slovotvorného prostředku (derivačního nebo konverzního) potenciálně roste morfologické zastření příbuznosti druhého konstituentu s odpovídajícím motivujícím slovem i pro dospělého recipienta. Slovo *dobrovolník*, které se při našem kontrolním výzkumu u dospělých ukázalo jako nejobtížněji rozložitelné, nejméně motivačně transparentní, jsme nakonec raději ze statistické analýzy dat u dětí úplně vyřadili (viz oddíl 2.2.1).

Motivační zastřenost kompozita může být způsobena různými faktory. Jednou ze složek motivační transparentnosti je transparentnost morfologická, kterou zde definujeme jako míru zřetelnosti vztahu mezi daným konstituentem a jeho motivujícím slovem. Tento faktor má svou objektivní stránku (konstituent *-ostrov* v kompozitu *poloostrov* má objektivně zcela transparentní vztah ke svému motivujícímu slovu), ale dojde-li jednou k morfologickému zastření toho vztahu, není již snadné jednoznačně určit její stupeň.

Druhou složkou je pak sémantická transparentnost. Tu zde definujeme jako míru zřetelnosti sémantického vztahu mezi identifikovanými motivujícími slovy (např. *dobrovolník*

může být chápán jako *ten, kdo něco dělá z dobré vůle*, ale také jako *ten, kdo si dobře zvolil nějakou činnost*³). Není-li slovo transparentní morfologicky, nemůže být transparentní ani sémanticky. A naopak platí: je-li slovo transparentní morfologicky, nemusí být zároveň transparentní sémanticky.

V angličtině jsou skoro všechna kompozita z objektivního morfologického hlediska zcela transparentní (*blackbird, birthday*) a autorky naší referenční studie si vůbec nemusely položit otázku rozdílu mezi konstituentem a jeho motivujícím slovem, ani otázku případné morfologické netransparentnosti.

My jsme se v tomto kontextu rozhodovali, zda bychom měli proměnnou *frekvence konstituentu jako samostatného slova* v češtině chápat spíše skutečně jako frekvenci formálně přítomného konstituentu, resp. zdánlivého slova tvořeného jednotou konstituentu a spojovacího vokálu (např. *zlo* a *zvyk*), nebo spíše jako frekvenci motivujícího slova (v tomto případě *zlý* a *zvyk*). Znalost motivujícího slova je ovšem podle nás pro identifikaci konstituentů rozhodující, a tak i vzhledem k faktu, že v prvním případě bychom nemohli sledovat tuto proměnnou u všech položek výzkumu (ne každý konstituent může v češtině fungovat jako samostatné slovo), jsme se rozhodli pro druhou variantu. Domníváme se však stále, že není zcela nezajímavé se ptát, zda např. na úrovni rychlého nevědomého zpracování (při VDS) by bylo s kompozitem asociováno spíše slovo přítomné povrchově, nebo slovo motivující.

2.1.3 Účastníci

Výzkumu se účastnily děti (a jejich rodiče) ze dvou různých mateřských škol. Některé děti jsme museli ze vzorku vyřadit, a to zejména z důvodů 1. nesouhlasu rodičů, 2. nespolupráce již při obrázkovém testu, 3. nespolupráce při řízeném rozhovoru (některé děti sice dobře spolupracovaly při obrázkovém testu, který vyžadoval pouze ukazování, ve třetí fázi ale nebyly ochotné s experimentátorem mluvit) a 4. z důvodů časově-organizačních.

V první fázi (rodičovský dotazník) bylo osloveno přibližně 40 rodičů, po ukončení druhé fáze (obrázkový test) jsme měli k dispozici 32 dotazníků spárovaných s daty z obrázkových testů. Kompletní výsledky pro statistickou analýzu (včetně třetí, stěžejní fáze) jsme nakonec získali od 21 dětí. Základní deskriptivní údaje o našem vzorku jsou k dispozici v tabulce 5.

³ Obě varianty čerpáme z vlastních empiricky získaných dat, viz oddíl 2.2.1.

Jeden z rodičů v dotazníku uvedl, že doma mluví kromě češtiny také ukrajinsky. Data tohoto dítěte jsme v souboru také ponechali, vzhledem k tomu, že nevykazovala žádné anomálie proti ostatním.

školka		pohlaví		věk		
Olomouc	Sebranice	M	F	rozpětí	průměr	SD
13	8	10	11	3;1–6;5	4;3	1,1

Tabulka 5 Vzorek dětí; věk ve formátu R;M

2.1.4 Procedura

2.1.4.1 Dotazníky pro dospělé

Připravili jsme dva výzkumné nástroje zjišťující zpracovávání cílových kompozit u dospělých.

Hodnocení motivační transparentnosti kompozit (Hodnocení MTR)

Nejprve byl realizován průzkum subjektivního hodnocení, jak snadné je pro respondenty vysvětlit motivaci daného kompozita. Dospělí rodilí mluvčí češtiny realizovali toto hodnocení prostřednictvím on-line dotazníku.

Úkol by formulován následovně:

Ohodnoťte prosím, jak moc je pro Vás snadné nebo naopak nesnadné vysvětlit dané složené slovo, máte-li přitom použít obě jeho složky.

Příkladem takového vysvětlení může být třeba **MOŘEPLAVEC je ten, kdo SE PLAVÍ po MOŘI.**

Mírou snadnosti by pro Vás měla být především rychlost a jednoznačnost, s jakými si pro sebe vysvětlení zformulujete.

Použijte pro ohodnocení snadnosti takového vysvětlení škálu od 1 do 5:

1 velmi snadné - 2 docela snadné - 3 jakžtakž - 4 spíše těžší - 5 těžké

- každá z těchto hodnot je možná

- každá z nich se může libovolně opakovat

- není nutné každou z nich použít

U slov uvedených níže zvolte prosím vždy jednu hodnotu na této škále. Jde pouze o Vaše subjektivní hodnocení.

Protože naším předpokladem bylo, že námi vybraná cílová kompozita jsou dostatečně transparentní, byla mezi ně přidána i jiná slova, u nichž jsme předpokládali nižší míru

transparentnosti, a to: *čaroděj, koloběžka, kozoroh, krasopis, mateřídouška, rukopis a středověk*. Tím jsme chtěli zajistit, aby transparentnost cílových slov byla hodnocena i v kontextu jiných (méně transparentních), nejen mezi sebou.

Cílem bylo získat materiál k ověření vhodnosti výběru cílových slov (co do sémantické transparentnosti).

Respondenti

Získali jsme odpovědi 70 respondentů z nelingvistických/nefilologických oborů. Z toho byli 4 z analýzy vyřazení, protože jejich průměrné hodnocení se odchylovalo o více než 2 směrodatné odchylky (SD) od celkového průměrného hodnocení. Do analýzy jsme tedy zahrnuli hodnocení 66 respondentů.

pohlaví		celkový průměr	2SD	průměr (pohlaví): vyřazení respondenti				celkový průměr bez vyřazených
M	F							
40	30	1,456 (n=70)	0,786	2,333 (F)	2,667 (M)	2,407 (M)	2,741 (M)	1,391 (n=66)

Tabulka 6 Hodnocení MTR: respondenti včetně vyřazených + průměrné údaje

Dotazník na vysvětlování motivace u dospělých

Zároveň jsme si chtěli vytvořit konkrétní představu o tom, jak by dospělí mluvčí přirozeně reagovali na otázku „proč se říká...“.

Sestavili jsme dotazník, který byl tentokrát vyplňován písemně do vytištěného formuláře. Tento formulář je k práci připojen jako příloha 1.

Úkol byl formulován následovně:

POKYN K VYPLNĚNÍ: Odpovězte prosím co nejstručněji na otázku, **proč se dané věci říká zrovna tak, jak se jí říká**. (*Proč se horolezci říká zrovna horolezec? / Proč se kolotoči říká zrovna kolotoč? atd.*)

Následoval seznam cílových kompozit předcházený jedním kompozitem necílovým, u nějž jsme předpokládali zcela neproblematické a přirozené splnění pokynu podle našich představ, tedy vysvětlení motivace kompozita za použití obou jeho motivujících slov. U této položky jsme tedy předpokládali motivačně-návodnou funkci pro zbytek dotazníku; měla převzít funkci příkladu, který jsme se rozhodli nepoužít, aby pokyn nebyl návodný až příliš a abychom zjistili pokud možno opravdu přirozené odpovědi na neškoleně metajazykovou otázku „proč se říká...?“.

Dotazníky byly vytvořeny ve dvou verzích se dvěma různými pořadími prezentace cílových

slov. Jedna z verzí obsahovala jako první slovo *horolezec*, druhá slovo *dělostřelec*.

Naším cílem tedy bylo (1) zjistit, jaké chování dospělých mluvčích můžeme, bez ohledu na naše vlastní výzkumné cíle, v úloze takového typu očekávat, a (2) získat tak neutrální materiál, který je možné použít jako parametr obecného hodnocení výkonu dětských participantů dalšího výzkumu. Zároveň bylo možné (3) použít takto získaná data i jako další zdroj ověření vhodnosti výběru cílových slov do experimentu s dětmi.

Respondenti

Tohoto dílčího výzkumu se účastnilo 27 studentů 3. ročníku Gymnázia J. K. Tyla v Hradci Králové (17 žen, 10 mužů).

2.1.4.2 Rodičovský dotazník

Rodičovský dotazník jsme sestavili obdobně jako autorky referenční studie (viz zde oddíl 1.1.2). Je připojen k práci (stejně jako Prohlášení o souhlasu s účastí dítěte ve výzkumu) jako příloha 2 (resp. příloha 3). Nejprve jsme vytvořili seznam všech kompozit podle FSČ sdílejících stejné konstituenty jako naše cílová kompozita. Pak byl tento seznam zredukován o slova, u nichž byla mizivá pravděpodobnost, že by je děti předškolního věku mohly znát. Na úpravách dotazníkové nabídky pracovali nejprve samostatně a poté i v diskusi dva hodnotitelé⁴. Redukce seznamu bylo realizována čistě s ohledem na čas potřebný k vyplnění takového dotazníku. Explicitními vodítky k vyřazení nám byly např. nízká frekvence, terminologičnost, abstraktnost, či místní názvy.

Redukce byly dvou typů:

1. Redukce, které se vůbec nedotkly počtu členů v rodině. Např. byla odstraněna všechna adverbia, pokud bylo přítomno i adjektivum a téměř všechna deadjektivní abstrakta na *-ost* (kromě *samostatnost* a *samozřejmost*).

2. Redukce, které se dotkly počtu nabízených členů. Tyto redukce byly realizovány při zachování proporcí velkých a malých rodin. Hranice mezi velkou a malou rodinou byla stanovena hodnotou mediánu, tedy počtem 3 členů. Zařazení žádného z konstituentů buď do skupiny s velkou, nebo s malou rodinou se neliší, ať už řadíme podle hodnoty VR FSČ, nebo podle hodnoty VR dotazník (viz tabulka 9). Z tabulky 9 je také zřejmé, že rozdíly byly redukováním způsobeny až ve velkých rodinách, a to především v těch největších (v poslední třetině) – tedy tam, kde byl dán největší prostor ke škrtnutí při současném zachování proporce „velká rodina“ (např. konstituenty *sam(o)-*, *sebe-* a *nov(o)-*).

⁴ Autorka a vedoucí práce.

Kromě zachování proporcí velkých a malých rodin, tedy zachování reprezentativnosti nabídky vzhledem ke stavu v jazyce bez ohledu na individuální uživatele, jsme se zejména snažili dosáhnout rovnováhy mezi požadavkem na rozumnou časovou náročnost dotazníku a zároveň ponecháním maxima volby na rodičích. Pro lepší představu uvádíme příklady dvou rodin se všemi členy podle FSC a označenými vyřazenými členy (tabulky 7 a 8).

Mimo seznam kompozit obsahoval rodičovský dotazník také seznam motivujících slov pro naše cílová kompozita.

2.1.4.3 Obrázkový test

Obrázkový test byl první fází našeho výzkumu s dětmi samotnými. Cílem tohoto testu bylo ověřit obeznámenost participantů výzkumu s našimi cílovými kompozity. Použili jsme sadu 54 obrázků nakreslených speciálně pro náš výzkum, z nichž 18 představovalo objekty nebo děje označované cílovými kompozity. Nebyla mezi ně zařazena těžko vizuálně reprezentovatelná slova *dobrovolník*, *samolepka* a *sebechvála*. Tato slova proto dále vyřazujeme ze všech analýz týkajících se obeznámenosti s cílovými kompozity. Zbývající obrázky v sadě fungovaly jako distraktory a představovaly nejrůznější předměty, zvířata a osoby.

Každému dítěti individuálně bylo po sobě prezentováno 18 trojic obrázků, z nichž vždy jeden představoval cílové kompozitum a dva byly distraktory. Nad každou trojicí byla dítěti položena otázka „Na kterém z obrázků vidíš ‚CÍLOVÉ KOMPOZITUM‘?“

V některých případech (podle potřeby) byla pro usnadnění komunikace s dítětem již v tomto testu využita panenka, jíž mělo dítě obrázky ukazovat a která pomáhala navázat kontakt s dítětem a udržet jeho kontinuitu i v následující fázi řízeného rozhovoru. S každým dítětem trvalo sezení nad obrázky přibližně 8 minut.

Cílová kompozita byla dětem prezentována v pěti různých náhodných pořadích. Stejně tak jejich kombinování s distraktory bylo činěno náhodně tak, aby nebyl žádný obrázek, představující cílové slovo, prezentován pokaždé v sousedství těch stejných distraktorů. Také jsme dbali na to, aby se pozice cílového obrázku v rámci trojice během jedné prezentace nepravidelně střídala.

Tento test nebyl součástí experimentálního designu naší referenční studie. Krottová s Nicoladisovou použily jako zdroj pro informaci o obeznámenosti dětí s kompozity rodičovské dotazníky. My máme možnost porovnat rodičovské odhady uvedené v dotaznících s tím, jak si děti vedly v testu s obrázky. Budeme se tomu věnovat v oddíle 2.2.3.

DŘEV(O)-	ARF	počet členů-FSČ	počet členů-dotazník	%
dřevokazný	19	10	7	70,0
dřevomorka	27			
dřevoobráběcí	13			
dřevoplyn	12			
dřevorubec	112			
dřevoryt	41			
dřevořez	35			
dřevořezba	35			
dřevotříska	25			
dřevotřískový	29			
dřevovláknitý	11			
dřevozpracující	58			

Tabulka 7 Členové rodiny konstituentu **dřev(o)**- před (všechny položky) a po redukci (bez položek kurzívou)

ARF = průměrná redukovaná frekvence - podle FSČ

-PIS(Ø)	ARF	-PIS(Ø)	ARF	počet členů-FSČ	počet členů-dotazník	%
cestopis	89	místopisný	25	22	12	54,5
cestopisný	62	národopis	23			
časopis	4875	národopisný	108			
časopisecky	29	pravopis	145			
časopisecký	84	pravopisný	83			
čistopis	12	přírodopis	47			
dálnopis	31	přírodopisný	54			
dějepis	244	rukopis	845			
dějepisec	42	rukopisný	82			
dějepisectví	27	stejnopis	14			
dějepisný	43	strojopis	43			
dluhopis	534	strojopisný	24			
dluhopisový	13	těsnopis	24			
hanopis	13	tiskopis	123			
chorobopis	36	zeměpis	136			
krasopis	10	zeměpisně	30			
krasopisně	13	zeměpisný	332			
krasopisný	11	živočichopis	12			
letopis	42	životopis	474			
letopisec	11	životopisec	58			
místopis	38	životopisný	134			

Tabulka 8 Členové rodiny konstituentu **-pis(Ø)** před (všechny položky) a po redukci (bez položek kurzívou)

konstituent	VR FSC	VR dotazník	VR kategorie
-zvyk	1	1	M (malá)
-ostrov	1	1	M
-lap(ka)	1	1	M
-manželé	1	1	M
-vous	1	1	M
-rub(ec)	1	1	M
-kněž(ník)	1	1	M
-lep(ka)	1	1	M
-cvik(Ø)	1	1	M
přírod(o)-	2	2	M
-chvála	2	2	M
-město	2	2	M
těl(o)-	2	2	M
stroj(o)-	3	2	M
-hled(Ø)	2	2	M
much(o)-	2	2	M
-vedoucí	3	3	M
-škol(ák)	3	3	M
dalek(o)-	3	3	M
-toč(Ø)	3	3	M
kol(o)-	3	3	M
-věda	4	4	V (velká)
vysok(o)-	11	4	V
země-	5	5	V
zlat(o)-	6	5	V
-vlás(k)a	5	5	V
pln(o)-	7	6	V
tepl(o)-	6	6	V
dřev(o)-	10	7	V
nov(o)-	24	8	V
-měr(Ø)	9	8	V
-vod(Ø)	15	9	V
vod(o)-	12	9	V
čern(o)-	13	9	V
zl(o)-	11	10	V
-pis(Ø)	22	12	V
velk(o)-	35	20	V
sebe-	47	21	V
sam(o)-	37	21	V
pol(o)-	42	33	V
medián	3	3	
SD	12,01	6,90	

Tabulka 9 Velikost rodiny (VR) konstituentu podle FSC a podle redukované nabídky v rodičovském dotazníku

2.1.4.4 Řízený rozhovor

Řízený rozhovor následoval po obrázkovém testu u každého dítěte přibližně s jedno- až třítydenním odstupem. Konal se opět individuálně a trval vždy cca 5 minut.

Úvodní vysvětlení „pravidel“ a uvedení příkladu probíhalo zhruba následovně:

Budeme hrát hru s Johankou (jméno pro panenku, o níž jsme se zmiňovali výše), ona se nás bude ptát na slova, která slyšela, ale zajímá ji, proč se říká zrovna takhle. Nejdřív to zkusím já, abys viděl/a, jak se to bude hrát, a potom už to zkusíš ty. Johanka se mě ptala třeba na slovo horolezec. Proč se horolezci říká zrovna horolezec? Tak jsem jí to zkusila vysvětlit tak, že je to člověk, který leze po horách. A pak slyšela slovo černokněžník. Zkusíš jí vysvětlit, proč se černokněžníkovi říká zrovna černokněžník?

Jako příklad bylo nejčastěji používáno slovo *horolezec* a *vzducholod'*, několikrát slova *autodílna*, *jednohubka* a *nosorožec*.

Každé další slovo ze všech 21 pak bylo znovu uvozeno otázkou: „proč se věci x říká zrovna ‚x‘?“ Kompozita byla každému dítěti prezentována v jiném náhodném pořadí. Rozhovor s dítětem byl nahráván na diktafon pro pozdější přepis a off-line hodnocení.

Hodnocení odpovědí

Skórování dětských odpovědí jsme prováděli podle obdobného klíče jako autorky referenční studie. Za odpovědi jsme udělovali buď 0, 1 nebo 2 body pro každý konstituent.

Hodnocení odpovědí bylo realizováno na základě přepisů nahrávek ze sezení s dětmi. Nahrávky přitom sloužily jako opora v problematických případech. Prováděli ho dva nezávislí hodnotitelé (autorka a vedoucí práce) a při následné kontrole bylo, v případě odlišných udělených skóre, shody dosaženo diskuzí.

Udělení dvoubodového hodnocení je pravděpodobně nejméně problematické: použilo-li dítě ve své odpovědi slovo, obsahující některý z kořenů (konstituentů) cílového kompozita, dostalo za daný konstituent 2 body. Např. v případě konstituentu *-hled(Ø)* byly dvěma body oskórovány odpovědi obsahující tvary *vyhlíží* a *dohlédneš*; v případě konstituentu *-vedoucí* tvar *vede*.

Hodnocení jedním bodem bylo vyhrazeno pro implicitní zmínění konstituentu. Krottová s Nicoladisovou uvádí tento příklad: „For example, to explain *power tools*, one child said ‚Drills are power tools! It’s because they’re run by electricity’. We thought that the use of the word *electricity* implied *power* and the use of the word *drills* implied *tools*,

so this response was scored as 1 point for the modifier and 1 point for the heads.“ (Krott – Nicoladis 2005, s. 146) V tomto ohledu jsme se rozhodli odchýlit od jejich vzoru a skórovat dětské odpovědi trochu „přísněji“. Domníváme se, že hodnocení způsobem, jaký naznačuje citovaná pasáž, vyžaduje příliš silný interpretační zásah ze strany hodnotitele a že odpověď tohoto typu neříká nic spolehlivého o identifikaci konstituentů dítětem.

Podle nás jsou sporné i některé případy, v nichž dítě zmíní motivující slovo explicitně – častokrát se totiž v jedné lexikální jednotce spojuje jak slovotvorně motivující slovo, tak slovo pojmenovávající charakteristický rys referentu kompozita (viz i Berko 1958). To je samozřejmě přirozené, obzvláště vzhledem k záměrnému výběru transparentních kompozit, a proto jsme také jednoznačně hodnotili explicitní zmínění motivujícího slova vždy dvěma body. Nicméně v případě implicitních zmínění (synonyma a opisy) jsme byli opatrnější.

Nyní je na místě také připomenout, že podle dotazníku na vysvětlování motivace kompozit u dospělých jsme v tomto smyslu upozorňovali především na cílová slova zlozvyk a plnovous. Tabulka 10 ukazuje všechny konstituenty, které byly alespoň jednou ohodnoceny 1 bodem, a také kolikrát tak byly ohodnoceny. Udělovali jsme 1 bod ve dvou typických případech. První případ ukazuje první sloupeček tabulky 10. Jde o odpovědi, které obsahovaly takový opis nebo použití synonyma, jemuž jsme se shodně (ve dvojici samostatných hodnotitelů) rozhodli udělit 1 bod (např. *plnovousu se říká plnovous, protože má hodně moc vousů; sebechvále se říká sebechvála, protože možná je někdo hodnej*).

pln(o)-	5	-město	8
pol(o)-	2	-manželé	6
velk(o)-	1	-ostrov	3
vysok(o)-	1		
nov(o)-	1		
-chvála	1		

Tabulka 10 Počet hodnocení jedním bodem

Pokud jde o případy jednobodového hodnocení ve druhém sloupečku, lišíme se v něm zjevně a zásadně od hodnocení takových případů v referenční studii. V oddíle 1.1.3 citujeme pasáž z článku K – N 2005, která se týká hodnocení 0 body a uvádí, že 0 bodů udělovaly autorky ve všech případech, kdy bylo dítětem na *hlavu* (řídící konstituent) kompozita odkázáno zájmenem (angl. *it*). Zároveň upozorňují, že to bylo poměrně vysoké procento případů (bohužel ale neuvádí jak vysoké). To jsou přesně ty případy, které jsme v našem hodnocení zahrnuli do druhého typu odpovědi skórovaných jedním bodem. K podrobnějšímu vysvětlení našeho postupu se dostaneme v oddíle 2.2.4.

2.2 Výsledky a analýza

2.2.1 Dotazníky pro dospělé

2.2.1.1 Hodnocení motivační transparentnosti kompozit

Celkové průměrné hodnocení pouze cílových slov bylo **1,273** (viz tabulka 6, s. 33). Vzhledem k umístění na škále 1 – 2 – 3 – 4 – 5 je to pro nás indikátor správného výběru. Nicméně ani celkové průměrné hodnocení všech kompozit, ani průměrné hodnocení necílových (výplňkových) kompozit nepřesáhlo hodnotu 2.

1,273 (průměr cílových) < **1,391** (celkový průměr) < **1,743** (průměr výplňkových)⁵.

Z cílové sady měla průměrné hodnocení větší než 1,5 pouze slova *černokněžník* (2,5), *dobrovolník* (1,8) a *zeměpis* (1,54). Z toho *černokněžník* měl zároveň jako jediný směrodatnou odchylku hodnocení větší než 1. Doplněním sedmi výplňkových položek mezi cílové se zvedl počet kompozit hodnocených více než 1,5 bodu o další čtyři (*čaroděj, kozoroh, mateřídouška, středověk*).

Protože se všechny sledované hodnoty u cílových slov stále pohybovaly v dolní polovině škály, rozhodli jsme se na základě těchto výsledků ponechat v sadě všechna vybraná kompozita, s vědomím, že u slov *černokněžník* a *dobrovolník* je třeba mít na paměti, že jsou mezi dospělými pocítována v kontextu naší cílové sady jako nejméně transparentní.

2.2.1.2 Vysvětlování motivace u dospělých

Data z dotazníku jsme vyhodnocovali podle toho, zda odpovědi respondentů obsahovaly (1) explicitně zmíněné oba motivanty, (2) explicitně zmíněný pouze jeden motivant, nebo (3) ani jeden motivant.

Sám fakt, že odpověď neobsahuje explicitně zmíněná motivující slova, ještě neznamená, že respondent je (jedno, druhé, nebo obě) neidentifikoval. Tento fakt však pro nás v tomto výzkumu nebyl nejpodstatnější a v primárním vyhodnocení jsme ho nezohledňovali. V první řadě totiž naším cílem nebylo, jak jsme vyložili výše, zjistit zda respondenti oba motivanty identifikují, ale to zda je pro ně přirozené je v takovém typu úlohy zmínit.

Zároveň jsme však provedli i zběžnou kvalitativní analýzu, která mohla naznačit, zda respondent motivanty identifikoval, nebo ne.

⁵ Resp. $1,273 < 1,326 < 1,51$ v případě, že (z výplňkových slov) vyřadíme extrémně netransparentní položku *mateřídouška*.

Jako nejproblematictější se opět ukázala slova *černokněžník* a *dobrovolník*.

Dobrovolník

Dospělí respondenti v 50 % (14 případů) nezmínili ve svých odpovědích ani jeden z motivantů slova *dobrovolník*. Jejich odpovědi byly variacemi na typ *protože něco dělá dobrovolně*. Tento typ odpovědi interpretujeme tak, že slovo není primárně pocítováno jako kompozitně utvořené, jako obsahující dva kořeny.

Tentokrát jsme na tomto základě dospěli k závěru, že je třeba položku *dobrovolník* zcela vyřadit z analýzy výsledků u dětí. Tento dílčí výzkum jsme prováděli již v průběhu sběru dat u dětí, proto bylo slovo *dobrovolník* do experimentální úlohy zahrnuto také, a to u všech dětských participantů, následně ale bylo vyřazeno z analýzy.

Černokněžník

Slovo *černokněžník* jsme se i nadále rozhodli ponechat mezi analyzovanými, protože v jeho případě měli respondenti potíže identifikovat jen jeho druhé motivující slovo. Odpovědi pouze s jedním identifikovaným motivantem tvořily 63 % (17 případů) a byly zhruba dvojího typu (vždy byl analyzován konstituent *čern(o)-*). (1) Respondent se ani nepokoušel o identifikaci složky *-kněž(ník)*: např. *čaroděj zabývající se černou magií* nebo *chodí oblečený v černém kabátu*. (2) Respondent použil složku *-kněžník* v neanalyzované podobě: např. *černý kněžník* nebo *kněžník, který provádí černou magii*. Odpovědi obou typů interpretujeme tak, že slovo je pocítováno jako utvořené kompozitně, nicméně konstituent *-kněž(ník)* je morfologicky netransparentní.

celkem položek (odpovědí)	z toho %		
	oba motivanty	jeden motivant	žádný motivant
567	80,4	15,3	4,2

Tabulka 11 Podíl typů odpovědí v dotazníku na vysvětlení motivace pro dospělé

Ostatní

Ve všech ostatních případech (tj. kromě těch týkajících se položky *dobrovolník*), kdy nebyl v odpovědi zmíněn ani jeden motivant (celkem 4,2 % případů včetně *dobrovolníka*, viz tabulka 11) se zdálo pravděpodobné, že respondenti ve skutečnosti identifikovali motivanty bez potíží. Uvádíme dva příklady takových odpovědí: na položku *strojvedoucí*:

pán, který řídí vlak; na položku poloostrov: pevnina, která je skoro ze všech stran obklopena mořem, část je ale stále spojená s pevninou.

U případů, kdy byl explicitně zmíněn jen jeden z obou motivantů (15,3 %, tabulka 11), se zdá rovněž většinou pravděpodobné, že ve skutečnosti identifikovány byly. Nicméně to samozřejmě nelze tvrdit s určitostí. Relativně problematické z hlediska skutečné identifikace se nám jeví především konstituenty *-pis(Ø)* a *-rub(ec)*.

U slova *dřevorubec* tvořil tento typ odpovědí 33 % (9 případů). Ve všech případech šlo o nezmínění motivantu *rubat*. Odpovědi obsahovaly především tyto formulace: *pracuje se dřevem; seká dříví; kácí dřevo*. V případě těchto formulací se domníváme, že je třeba počítat s možností neidentifikace nezmíněného konstituentu.

U slova *zeměpis* tvořil tento typ odpovědí 30 % (8 případů) z celkového počtu, z toho šestkrát šlo o nezmínění motivantu *psát: předmět zaměření na zemi; věda o zemi; učivo o Zemi; učí se v něm o zemi; věda, zabývající se zeměkouli, oceány, ...; protože je to nauka o zemi*. I v těchto případech počítáme s možností neidentifikace nezmíněného konstituentu.

Zbývající dvě odpovědi tohoto typu (dvakrát formulace *popisuje zeměkouli*) chápeme jako identifikaci obou složek, nicméně zároveň jako explicitní zmínění pouze jednoho z motivujících slov (*psát*).

Ze zbývajících kompozit měla více než 25% podíl odpovědí s alespoň jedním chybějícím motivantem ještě slova *plnovous* a *zlozvyk*. V obou případech se jednalo o nezmínění prvního motivantu (*plný* nebo *zlý*). Respondenti používali ve svých formulacích velice často synonyma nebo opisy, např. *vousy, kterých je mnoho; vousy, které zakryjou většinu obličeje; špatný zvyk*. Nelze však samozřejmě tvrdit, že respondenti ve všech případech spolehlivě motivanty identifikovali, ani že je neidentifikovali.

Interpretace

Tímto dotazníkem jsme chtěli především zjistit, jak vypadají přirozené odpovědi dospělých mluvčích na otázky po motivaci kompozit („proč se horolezci říká zrovna horolezec?“). Většina (80 %) těchto odpovědí skutečně explicitně obsahovala obě motivující slova, což interpretujeme jako ujištění, že daná úloha nevytváří pro někoho, kdo není školným lingvistou, nijak nepřirozenou situaci a že naše očekávání určitého typu odpovědi není nepodložené.

Zároveň však zbývá 17% podíl odpovědí⁶, v nichž motivanty explicitně zmíněny nejsou. U některých ze slov s vyšším podílem těchto odpovědí je vysoká pravděpodobnost, že nejde o případy neidentifikace, nýbrž spíše o tendenci vysvětlit nejen motivaci daného kompozita, ale i význam jeho motivujících slov (prostřednictvím synonyma nebo opisu). Měli bychom tedy s jistým podílem obdobného typu odpovědí počítat i u dětí. Při hodnocení (dětských) odpovědí je potřeba být v tomto smyslu obezřetný zvláště v případě kompozit *plnovous* a *zlovyk*.

2.2.2 Rodičovský dotazník

2.2.2.1 Individuální velikost rodiny konstituentu

V tabulce 12 jsou uvedeny základní deskripční údaje o datech zjištěných rodičovskými dotazníky. Rodičovský dotazník byl pro nás nezbytným nástrojem pro zjištění (resp. odhad) velikostí rodin u dětských participantů experimentu. V oddíle 1.1.2 jsme mluvili o rodičovském dotazníku v referenční studii. Autorky uvádí, že v jejich proceduře rodičovské dotazníky přinesly data proporčně odpovídající údajům o velikosti rodin konstituentů podle nabídky v dotazníku.

IVR	průměr	SD	rozpětí
	0,99	1,67	0–26

Tabulka 12 Individuální velikost rodiny podle konstituentů (IVR). Zdroj: rodičovský dotazník

V tabulce 14 vidíme, že u 14 z našich položek (35 %, zvýrazněné kurzívou) si zařazení do skupiny velká-malá podle těchto dvou kritérií (IVR podle vyplněného dotazníku versus VR podle slovníku) neodpovídá. Jinými slovy, že některé z konstituentů, u nichž jsme podle slovníku očekávali velkou kompozitní rodinu, mají u našich participantů podle rodičovských odhadů malou rodinu a naopak. Průměrné hodnoty IVR v závislosti na *VR slovník* jsou uvedeny v tabulce 13.

	VR slovník	
	malá	velká
IVR průměr	0,72	1,3

Tabulka 13 Průměrná IVR v závislosti na *VR slovník*⁷

⁶ Po vynechání sporné položky dobrovolník je rozložení následující: 83 % oba motivanty – 15 % jeden motivant – 2 % žádný motivant

⁷ Jako VR slovník budeme nadále označovat údaj o velikosti rodiny konstituentu podle nabídky v rodičovském dotazníku, a to proto, že na základě výkladů v oddíle 2.1.4.2 počítáme s tím, že tato hodnota slovníkové hodnoty dobře reprezentuje a označení VR dotazník by nadále mohlo být matoucí, vzhledem

konstituent	VR slovník	VR slovník kategorie	IVR max dosažená	IVR průměr	IVR průměr kategorie
-zvyk	1	M	1	0,10	M
-ostrov	1	M	1	0,19	M
přírodo-	2	M	1	0,19	M
-chvála	2	M	2	0,24	M
-věda	4	V	2	0,29	M
-lapka	1	M	1	0,33	M
-manželé	1	M	1	0,33	M
-vous	1	M	1	0,33	M
-město	2	M	2	0,38	M
vysoko-	4	V	2	0,38	M
-rubec	1	M	1	0,43	M
-kněžík	1	M	1	0,48	M
plno-	6	V	4	0,52	M
dřevo-	7	V	4	0,57	M
-školák	3	M	2	0,67	M
-vedoucí	3	M	2	0,67	M
-vod	9	V	3	0,67	M
-lepka	1	M	1	0,76	M
velko-	20	V	6	0,86	M
-cvik	1	M	1	0,90	M
novo-	8	V	6	0,90	M
tělo-	2	M	2	0,95	V
stroj(o)-	2	M	2	1,00	V
-hled	2	M	2	1,05	V
země-	5	V	4	1,05	V
teplo-	6	V	3	1,10	V
-měr	8	V	6	1,14	V
-pis	12	V	2	1,14	V
zlato-	5	V	5	1,14	V
daleko-	3	M	3	1,24	V
mucho-	2	M	2	1,29	V
-toč	3	M	3	1,29	V
sebe-	21	V	16	1,38	V
-vláska	5	V	4	1,71	V
vodo-	9	V	6	1,86	V
zlo-	10	V	10	1,86	V
samo-	21	V	12	2,24	V
kolo-	3	M	3	2,29	V
černo-	9	V	8	2,86	V
polo-	33	V	26	3,00	V
medián	3		2	0,90	
SD	6,90		4,80	0,71	

Tabulka 14 Velikost rodiny (VR) konstituentu 1. podle nabídky v rodičovském dotazníku (VR slovník) a 2. podle vyplněných rodičovských dotazníků (IVR) – seřazeno podle IVR průměr

k častému srovnávání této hodnoty s hodnotou IVR, individuální velikost rodiny podle VYPLNĚNÝCH rodičovských dotazníků.

V souvislosti s rodičovským dotazníkem jsme si tedy museli položit otázku, zda jím naměřené hodnoty proporčně odpovídají slovníkovým hodnotám (které zase mají reprezentovat jazyk). Tato otázka může znamenat dvě velmi různé věci:

1. Je to buď otázka po spolehlivosti rodičovského dotazníku jako takového, jako výzkumného nástroje. Tento aspekt předpokládá, že individuální velikosti rodin konstituentů v mentálních lexikonech dětí reálně proporčně odpovídají velikostem rodin konstituentů ve slovníku/jazyce. V tom případě, pokud rodičovské odhady odpovídají proporcím ve slovníku, je dotazník spolehlivým nástrojem, pokud neodpovídají, je nástrojem nespolehlivým.

2. Nebo je to otázka, zda je správné předpokládat, že individuální velikosti rodin konstituentů u dětí budou proporčně odpovídat slovníku/jazyku. Tento aspekt předpokládá, že dotazník JE spolehlivým nástrojem. Potom na základě něj můžeme učinit závěr o tom, zda si individuální rodiny se slovníkovými hodnotami reálně odpovídají, či ne.

V našem případě statistický test ukázal, že existuje slabší vzájemný vliv mezi rozložením velkých a malých rodin podle rodičovských odhadů a podle slovníku ($\chi^2 = 3.558$, $p < 0.06$), to znamená, že s asi 94% pravděpodobností je velikost rodiny konstituentu u našich subjektů (podle rodičovských odhadů) totožná s velikostí rodiny konstituentu podle slovníku. Na základě toho však neformulujeme žádný jednoznačný závěr o spolehlivosti našeho rodičovského dotazníku jako výzkumného nástroje.

2.2.2.2 Obeznamenost dětí s motivujícími slovy

Jediným zdrojem informace o obeznamenosti dětí s motivanty byl rodičovský dotazník. Kolik rodičů označilo, že jejich dítě dané slovo zná, je uvedeno v tabulce 15.

Očekávali jsme, že obeznamenost dětí s motivujícími slovy by měla do jisté míry souviset s frekvencí těchto slov. Statistický test nicméně ukázal, že vzájemný vliv mezi těmito dvěma proměnnými není signifikantní ($\chi^2 = 2.849$, $p > 0.09$). Údaje o frekvenci motivantů jsme ovšem získávali z FSČ, slovníku psaného jazyka dospělých mluvčích. To je jeden z důvodů, proč nás nemusí nepřítomnost vlivu mezi proměnnými překvapit. Druhým důvodem by mohla být nedokonalá spolehlivost rodičovského dotazníku jako zdroje údajů o obeznamenosti dětí s motivujícími slovy.

	počet dětí	%		počet dětí	%
cvičit	21	100,0	vlasý	19	90,5
daleko	21	100,0	plný	18	85,7
kolo	21	100,0	vousy	18	85,7
moucha	21	100,0	zem/země	17	81,0
nový	21	100,0	ostrov	16	76,2
sám	21	100,0	příroda	16	76,2
teplo	21	100,0	stroj	16	76,2
velký	21	100,0	manželé	14	66,7
psát	21	100,0	zlatý	14	66,7
černý	20	95,2	chvála	12	57,1
dřevo	20	95,2	vést	11	52,4
lepit	20	95,2	hledět	10	47,6
měřit	20	95,2	polo/poloviční	9	42,9
škola	20	95,2	sebe	9	42,9
točit	20	95,2	zvyk	5	23,8
voda	20	95,2	vedoucí	4	19,0
vysoký	20	95,2	věda	2	9,5
zlý	20	95,2	kněz	1	4,8
město	19	90,5	lapat	0	0,0
tělo	19	90,5	rubat	0	0,0

Tabulka 15 Obeznamenost dětí s motivujícími slovy (podle rodičovského dotazníku)

2.2.3 Obrázkový test

Výsledky obrázkového testu uvádíme v tabulce 16. Hodnoty udávají, kolik (jaké procento) dětí ukázalo po otázce („Na kterém obrázku je ‚CÍLOVÉ KOMPOZITUM?‘“) na správný obrázek, včetně těch, které se samy od sebe opravily a na druhý pokus ukázaly správně (takových bylo minimum).

Výsledky jednotlivých dětí jsme testovali z hlediska pravděpodobnosti tipovací náhody a ve všech případech byla $p < 0,001$ (χ^2 (1; $n=18$) = x ; očekávané rozdělení: 6 správně; 12 špatně).

Kontrola spolehlivosti

U prvních 15 dětí, od nichž byla posbíraná data, byla provedena následující kontrola spolehlivosti obrázkového testu.

Byly identifikovány ty děti, které vykazovaly největší konflikt mezi výsledky obrázkového testu a rodičovského dotazníku (rozdíl ≥ 10 ; 8 dětí) a u nich jsme prošli kompletní přepisy řízených rozhovorů a zaznamenávali korespondenci mezi tím, jak si děti vedly

v rozhovoru na jedné straně, a údaji o obeznámenosti s kompozity jednak podle testu, jednak podle dotazníku na druhé straně.

Nelze předem předpokládat, že dítě správně identifikuje konstituenty jen u těch kompozit, která zná. Je možné, že i neznámá pro něj budou slovotvorně průhledná; toto je jedna z proměnných, které zohledňujeme v pozdější analýze. Proto byla za nekorespondující pro daný zdroj informace o obeznámenosti považována jen (1) ta položka, kdy dítě podle tohoto zdroje vykazovalo hodnotu „zná“ a zároveň bylo z rozhovoru zcela zjevné, že slovo nezná. (Primárně bez ohledu na úspěšnost identifikace konstituentů; např. podle toho, že neodpovědělo vůbec, přestože jinak komunikovalo dobře, bylo vidět/slyšet, že váhá a přemýšlí; nebo odpovědělo zcela bez souvislosti s významem daného slova.) (2) Za nekorespondující byla považována dále ta položka, u níž dítě vykazovalo hodnotu „nezná“ a zároveň v rozhovoru zjevně prokázalo znalost.

Na základě této kontroly si dovolíme konstatovat, že obrázkový test obeznámenost dětí s kompozity do jisté míry nadhodnocuje, a rodičovský dotazník ji do jisté míry podhodnocuje. Protože ani jeden ze zdrojů není stoprocentně spolehlivý, rozhodli jsme se přidržet našeho obrázkového testu a jeho výsledky částečně korigovat na základě identifikace nejproblematictějších slov.

	podle obrázkového testu		podle rodičovského dotazníku	
	počet dětí	%	počet dětí	%
dřevorubec	21	100,0	9	42,9
kolotoč	21	100,0	21	100,0
plnovous	21	100,0	7	33,3
teploměr	21	100,0	20	95,2
vodovod	21	100,0	10	47,6
zlatovláska	21	100,0	17	81,0
mucholapka	20	95,2	7	33,3
novomanželé	20	95,2	7	33,3
poloostrov	20	95,2	4	19,0
velkoměsto	20	95,2	7	33,3
černokněžník	19	90,5	10	47,6
dalekohled	19	90,5	19	90,5
strojvedoucí	18	85,7	9	42,9
tělocvik	18	85,7	18	85,7
zeměpis	18	85,7	1	4,8
zlovyk	16	76,2	2	9,5
vysokoškolák	15	71,4	5	23,8
přírodověda	14	66,7	4	19,0

Tabulka 16 Obeznámenost dětí s cílovými kompozity

Pokračovali jsme tedy vyhledáním, která konkrétní kompozita vykazují konflikt mezi pozitivním označením v testu (ukázal správně) a výsledkem v experimentu (po dotázání neodpověděl vůbec, nebo odpověděl, že slovo nezná, nebo ho vysvětlil zcela zjevně špatně). U osmi dětí, která jsme si na začátku vybrali ke kontrole, to celkově byla slova *černokněžník*, *mucholapka*, *plnovous*, *přírodověda*, *zeměpis* a *zlovyk*. Tato slova jsme ze stejného hlediska zkontrolovali i u zbývajících z daných 15 dětí.

Výsledkem této procedury bylo zjištění, že konflikt mezi pozitivním označením v testu a chováním v rozhovoru vykazuje 6–7 z 15 dětí u slov *mucholapka*, *zeměpis* a *zlovyk*. To tedy interpretujeme tak, že v případě těchto tří kompozit se relativně často stávalo, že dítě ukázalo na správný obrázek, přestože dané slovo ve skutečnosti nezná.

Domníváme se, že se jedná o efekt správné identifikace prvního konstituentu, aniž by bylo identifikováno celé slovo. Na obrázcích představujících *mucholapku*, *zeměpis* a *zlovyk*, byla nakreslená mimo jiné i moucha, *zeměkoule* (globus) a postava zamračené ženy s vykřičníky kolem obličeje, která – dle několika dětských komentářů – *se zlobí*. V příloze 4 jsou pro ilustraci prezentovány všechny obrázky z testu označující cílová slova.

Za všechny uvedeme příklady tří dětí, jak si vedly v případě slova *zeměpis*.

id21 (1) přepis z obrázkového testu

- a Ukaž prosím Johance, kde je zeměpis.
- b Tady. Zeměpis. Zeměkoule to je.

(2) přepis z rozhovoru

- a Tak proč se zeměpisu říká zrovna zeměpis?
- b No to je... ne. Zeměkoule! Zeměkoule.

id15 (1) přepis z obrázkového testu

- a Podívej, na kterém z nich by Johanka měla najít zeměpis?
- b (ukáže správně)
- a Tady? Super. Ty seš chytřej kluk.
- b Zeměkoule!

a Aha.

(2) přepis z rozhovoru

- a A co slovo zeměpis? Proč se zeměpisu říká zrovna zeměpis?
- b Protože to je taková zajímavá koule, které se říká zeměpis a můžeš vědět, kde je severní pól.

id14 (1) obrázek identifikoval správně, nahrávka bohužel chybí

(2) přepis z rozhovoru

a A co slovo zeměpis?

b Zeměpis znám! To je glóbus.

a Jo? A proč myslíš, že se tomu říká zrovna zeměpis?

b Protože má ze-mě-koule (zdůrazní první dvě slabiky). Zeměkoule.

Ve většině případů, které jsme vyhodnotili jako konfliktní mezi testem a rozhovorem, šlo ovšem o situace, kdy dítě v testu správně ukázalo, a v rozhovoru pak neodpovědělo.

Závěrem tohoto revidování výsledků obrázkového testu je, že přestože slovům *mucholapka*, *zeměpis* a *zlozvyk* podle něj vychází obeznámenost vyšší než 70 %, což jsme si stanovili jako hraniční hodnotu pro kompozita, která budeme v analýze hodnotit jako známá, zařadili jsme je mezi kompozita méně známá – společně se slovem *přírodověda*, jehož známost u dětí je podle testu pod 70 %, a slovy *samolepka* a *sebechvála*, která vůbec nebyla součástí obrázkového testu.

2.2.4 Kvalitativní analýza dat z rozhovoru

V tomto oddíle budeme analyzovat jazyková data získaná v fázi řízeného rozhovoru. Vyložíme zde úvahu o problematickém hodnocení reálné identifikace konstituentů čistých kompozit (root compounds) na základě rozboru onomaziologické stavby čistých i smíšených kompozit, resp. onomaziologické stavby odpovědi dítěte a jejich vzájemného vztahu.

2.2.4.1 Rozdíl ve zpracování modifikačního a řídicího konstituentu

Krottová s Nicoladisovou ve svém výzkumu identifikovaly rozdíl v efektu velikosti rodiny u řídicího (ŘK) a modifikačního (MK) konstituentu: MK je podle jejich studie velikostí rodiny signifikantně ovlivněn, ale ŘK téměř vůbec. Děti obecně zřetelně častěji ve svých odpovědích zmiňují MK (levý) a zároveň lze na tom, jestli ho zmíní, nebo nezmíní, pozorovat signifikantní efekt rodiny; zatímco ŘK (pravý) jednak obecně zmiňují méně a jednak to, jestli ho zmíní, nebo nezmíní, je ovlivněno efektem rodiny jen omezeně (efekt rodiny pro ŘK byl identifikován pouze pro skupinu neznámých kompozit, což byla v případě studie K – N 2005 asi polovina cílových kompozit). „In contrast to modifiers, the scores for heads showed a less robust effect of family size. That is, the family size effect was more evident for unknown compounds than for known compounds. Four-year-olds

did not show any effect at all, while there was evidence for an effect for five-year-olds⁸. In contrast to the lack of any frequency effect on modifiers, there was a robust effect of the constituent frequency on scores for heads.“ (Krott – Nicoladis 2005, s. 153)

V diskuzi pak autorky hledají důvody, které by tento rozdíl v dosahovaném skóre a síle efektu rodiny u modifikačních a řídicích konstituentů vysvětlily. Za rozhodující nakonec považují sémantickou dominanci modifikačního konstituentu: „However, as mentioned before, compounds are used to name subcategories and, at the same time, to distinguish a particular subcategory from others. Therefore, the modifier, i.e. the constituent that establishes the distinguishing feature, can become more important than the head.“ (Krott – Nicoladis 2005, s. 155)

Rozdíl ve výsledcích dosažených u MK a u ŘK má tedy dva různé aspekty:

1. MK byly celkově zmiňovány častěji než ŘK, a měly tak i vyšší skóre a
2. na výši skóre pro MK se silněji projevil efekt velikosti rodiny.

Vysvětlení skrz sémantickou dominanci nepovažujeme za zcela dostačující a výstižné a v tomto oddíle se představíme alternativní doplnění odpovědi na otázku, proč ve výzkumu K – N 2005 děti často zmiňovaly pouze MK a nikoli ŘK.

2.2.4.2 Zahrnutí smíšených kompozit

Při snaze vysvětlit rozdíl ve zpracování MK a ŘK upozorňují autorky na zobecnitelný sémantický vztah mezi nimi, kterým je subkategorizace, a také na centrální roli modifikačního konstituentu v tomto vztahu („...the modifier, i.e. the constituent that establishes the distinguishing feature...“, viz výše).

Domníváme se, že je v tuto chvíli velmi důležité rozlišit mezi morfologickou analýzou kompozita na MK a ŘK a onomaziologickou analýzou kompozita na OP a OB. Prostor k tomuto odlišení nám dává samozřejmě až zařazení smíšených kompozit do cílové sady. V případě smíšených kompozit totiž, jak už bylo vyloženo v oddílech věnujících se teorii kompozitního slovtvorného postupu, oba konstituenty kompozita společně vyjadřují *distinktivní rys* („distinguishing feature“), neboli onomaziologický příznak vyčleňující pojem vyjádřený kompozitem v rámci jeho nadřazené kategorie vyjádřené onomaziologickou bází. Zároveň ale v rámci OP smíšeného kompozita lze rovněž rozlišit MK a ŘK:

⁸ Tato interakce mezi efektem rodiny a věkem dětí se nepotvrdila v následující studii Nicoladis – Krott 2007 prováděné na francouzštině.

dřev-o-rub-ec: OP = RUBE DŘEVO OB = OSOBA/AGENS ČINNOSTI
ŘK = -rub- (*rubat*)
MK = dřev- (*dřevo*)

V oddíle 1.1 jsme uváděli, že Krottová s Nicoladisovou se ve své studii soustředí pouze na tzv. *root compounds* (viz zde oddíl 1.2.3), a to jen ta motivovaná dvěma substantivy. Na tento typ kompozit se možná omezují z důvodu jeho úplné morfologické transparentnosti, a tedy snadné identifikace motivujících slov. Není však zřejmé, proč se vyhýbají např. kombinacím adjektivum-substantivum. Odvolávají se na Eve Clarkovou a zmiňují se o „the basic principle of noun-noun compounding“ (Krott – Nicoladis 2005, s. 140), který si podle Clarkové anglické děti produktivně osvojují velmi záhy a který je pro dětské porozumění i produkci zřejmě nejsnazší ze slovotvorných procesů. „All the earliest compounds (before age 2;0) consisted of noun-noun combinations, where the second noun names the category type being talked about. (...) Initially, all D’s compounds consisted only of bare nouns (or a bare noun and verb), but as he got older, he added affixes like -er or -ing as well.“ (Clark 1995, s. 146; o případu konkrétního dítěte)

Ve věku od tří let (i dříve) však můžeme bezpečně předpokládat i porozumění slovotvorným afixům (Clark 1995, s. 146; Vužňáková 2009), proto nepovažujeme za problematické použití i smíšená kompozita, především v češtině. Dokonce se nyní z perspektivy onomaziologické analýzy zdá metodologicky výhodnější použít v tomto typu úlohy právě smíšená kompozita.

Podle našeho názoru je tedy rozdíl ve frekvenci zmínění MK a ŘK výstižněji charakterizovatelný jako rozdíl ve frekvenci zmínění OP a OB, takže proporce se při zařazení smíšených kompozit do výzkumu změnil.

Otázce hodnocení dětských odpovědí ve studii K – N 2005 jsme se věnovali v oddíle 1.1.3. Tabulka 24 v následujícím oddíle 2.2.5 prezentuje průměrné skóre v závislosti na pozici konstituentu v kompozitu v našem výzkumu. Statistický test (viz rovněž oddíl 2.2.5) nepotvrdil signifikantní vliv pozice na výši skóre, a to ani pro podskupinu čistých kompozit.

2.2.4.3 Syntaktické vyjádření složek onomaziologické struktury kompozita v kontextově zapojené výpovědi (odpovědi)

Principiálně každé vysvětlení významu nebo motivace slovotvorně motivovaného slova bude mít strukturu členěnou na onomaziologickou BÁZI a PŘÍZNAK⁹ bez ohledu na

⁹ Východiskem nám je Dokulilův výklad o pojmenovací struktuře slovotvorně motivovaných slov (Dokulil 1962).

zatímco u smíšené kompozice budou vyjádřeny vždy oba kořenné členy (nicméně nemusí zaznít člen vyjádřený sufixem/substantivizací).

(B) čistá: Proč se velkoměstu říká právě velkoměsto?

(B)₁ protože to město_{OB} [je velké_{OP}]_P

(B)₂ protože to [je velké_{OP}]_P *
protože [je velké_{OP}]_P

(B) smíšená: Proč se teploměru říká právě teploměr?

(B)₁ protože ta věc_{OB} [měří teplotu_{OP}]_P

(B)₂ protože to [měří teplotu_{OP}]_P *
protože [měří teplotu_{OP}]_P

Příklady označené * považujeme za přechodný typ, obzvláště u smíšené kompozice, kdy přechod mezi lexikálním vyjádřením s vysokou mírou abstrakce (věc) a deiktickým odkázáním není úplně ostrý.

To znamená, že z hlediska onomaziologické struktury kompozita a jejího začlenění do syntaktické stavby odpovědi, jsou případy (0) – uváděný v K – N 2005 – nebo (1) v zásadě totžné s případem (2). Přesto v prvních dvou z nich zazní jako spolehlivě identifikovaný jen jeden z konstituentů, zatímco ve třetím zazní oba konstituenty. Případů jako (1) jsme v našich datech zaznamenali celkem 17, a to u kompozit *velkoměsto*, *poloostrov* a *novomanželé*.

(0) Why do we say cheese sandwich?

Because there is cheese in it.

(1) Proč se poloostrovu říká poloostrov?

Protože je jenom poloviční.¹⁰

(2) Proč se zlatovlásce říká zlatovláska?

Protože má zlatý vlasy.

V této typologii pochopitelně předpokládáme kompetentního mluvčího, který správně identifikoval všechny členy pojmenovací struktury kompozita a ovládá dokonale princip komunikační výměny *otázka*, *proč* – *odpověď*, *protože*. Výše jsme upozorňovali, že nejde o typologii odpovědí speciálně našich participantů, ale o typologii obecnou, platnou s ohledem na principy soudržné výstavby textu.

Ne všechny dětské odpovědi získané v empirickém výzkumu pochopitelně mají takovou ideální strukturu, nicméně se jí typově blíží. Touto klasifikací nechceme vyčerpávajícím

10 Všechny očíslované příklady (od čísla 1) pocházejí z dat z našeho výzkumu.

způsobem popsat možné formulace s jejich onomaziologicko-syntaktickou strukturou, ale domníváme se, že jde o výstižný nápomocný nástroj pro demonstraci naší úvahy.

V tabulce 17 prezentujeme podíly některých typů na celkovém počtu posbíraných dětských odpovědí. Vyšší podíl odpovědí „nevím“ u čistých kompozit neinterpretujeme jako způsobený samotným slovtvorným postupem, nýbrž jako důsledek toho, že uvnitř skupiny čistých kompozit v našem výzkumu byl vyšší podíl abstraktních a dětem spíše neznámých slov (*zlozvyk, přírodověda*).

Z dalších výsledků je pak zřejmé, že u čistých kompozit byla odpověď formulována se správnou OB jen o málo častěji než u smíšených kompozit. Naprostá většina jak úspěšných odpovědí (s alespoň jedním identifikovaným konstituentem), tak neúspěšných odpovědí je formulována bez lexikálního ztvárnění OB.

		odpovědi					
		celkem		čistá kompozita		smíšená kompozita	
		399		126		273	
z toho	„nevím“ (nebo bez odpovědi)	54	14 %	33	26 %	21	8 %
	formulovaná OB: (A) nebo (B) ₁	38	10 %	20	16 %	18	7 %
	správně formulovaná OB	19	5 %	13	10 %	6	2 %
	úspěšná odpověď	232	58 %	54	43 %	178	65 %
	explicitní identifikace ŘK	131	33 %	26*	21 %	105	38 %

Tabulka 17 Podíly některých typů odpovědí na celkovém počtu (bez slova *sebechvála*)

Vysvětlivky k tabulce 17:

„Formulovaná OB“ znamená odpověď s lexikálně (nikoliv deikticky/elipticky) vyjádřenou nadřazenou pojmovou kategorií (bez ohledu na identifikaci konstituentů).

„Správně formulovaná OB“ znamená odpověď, v níž byla tato nadřazená kategorie identifikována správně vzhledem k významu slova (rovněž bez ohledu na identifikaci konstituentů).

„Úspěšná odpověď“ je taková, v níž byl identifikován alespoň jeden konstituent (byl hodnocen jedním nebo dvěma body).

„Explicitní identifikace ŘK“ znamená takovou odpověď, v níž byly za ŘK uděleny dva body.

*Z příkladů (5), (13) nebo (15) uvedených níže bude zřejmé, jak vznikl rozdíl mezi „explicitní identifikací ŘK“ u čistých kompozit na jedné straně a „formulovanou OB“ nebo „správně formulovanou OB“ na druhé straně.

Nejprve vysvětlíme, co znamená rozdíl mezi „formulovanou OB“ a „správně formulovanou OB“. Jedná se o tzv. fabulační odpovědi, o nichž jsme se zmiňovali výše:

- (3) Proč se zeměpisu říká zrovna zeměpis?

Protože to je taková zajímavá [koule]_{OB'} [které se říká zeměpis a můžeš vědět, kde je severní pól]_{OP'}

(4) Proč se mucholapce říká zrovna mucholapka?

Mucholapka je takovej [strom]_{OB} [malej, kterej ještě neroste]_{OP'}

Dále uvádíme příklad, kdy byl explicitně identifikován ŘK čistého kompozita, OB byla formulovaná, ale nebyla formulovaná dobře vzhledem k významu slova:

(5) Johanka slyšela slovo plnovous. Nevíš, proč se říká zrovna plnovous?

To je takový [pán]_{OB'} [který má kolem vousy]_{OP'}

Do skupiny odpovědí, v nichž je OB formulována, aniž by byla identifikována správně vzhledem k významu slova, patří také ty, v nichž je denotát kompozita zaměněn za denotát prvního konstituentu. Jedná se o odpovědi vyjadřující příslušnost k určité kategorii bez další specifikace příznaku:

(6) Tak ještě slovo přírodověda. Proč se říká zrovna přírodověda?

Protože to je příroda.

(7) A proč se mucholapce říká zrovna mucholapka?

Protože je to mucha.

Z celkového množství odpovědí s formulovanou OB (38 případů, viz tabulka 17), bez ohledu na úspěšnost identifikace konstituentů, bylo 7 odpovědí obdobného typu jako příklady (6) a (7) (včetně nich, v tabulce 18 jako „bez OP“). Rozložení formulačních typů ve skupině případů s formulovanou bází uvádíme v tabulce 18.

		odpovědi s formulovanou bází							
		bez OP		typ (A)		typ (B) ₁		netypické případy	
		7	18,4%	22	58%	6	16%	3	7,9%
u čistých		2		10		5		3	
	správně formulovaná OB	0		5		5		3	
u smíšených		5		12		1		0	
	správně formulovaná OB	0		5		1		0	

Tabulka 18 Rozložení formulačních typů mezi odpověďmi s formulovanou OB

Mezi „netypické případy“ patří dvě odpovědi [(8) a (9)] přechodného typu mezi (A) a (B) a jedna odpověď nevětná (10).

(8) A proč se velkoměstu říká velkoměsto?

Protože je velký město?

(9) Tak zkusíme třeba novomanželé.

Jakože je novejš manžell?

(10) Proč se poloostrovu říká zrovna poloostrov?

Málo vody a ostrov!

Nyní porovnáme několik příkladů obou typů formulací s různou úspěšností identifikace konstituentů jak pro čistá, tak pro smíšená kompozita. Vybíráme už jenom případy motivačních a referenčních odpovědí, nikoli odpovědi fabulační.

formulace (A) : „Protože to je OB + OP“

(A) čistá kompozice:

(13) Proč se novomanželům říká zrovna novomanželé?

Protože jsou to noví... noví táta a maminka.

(14) Proč se poloostrovu říká zrovna poloostrov?

No protože je to půlka ostrovu.

(15) A proč se přírodovědě říká zrovna přírodověda?

Protože to je všechno o přírodě. Třeba moje ségra se taky učí o přírodě.

(16) Proč se velkoměstu říká právě velkoměsto?

Protože je to velký město.

(A) smíšená kompozice:

(17) Proč se vodovodu říká zrovna vodovod?

To jsou trubky, kterýma třeba voda, no a pak teče do umyvadla nebo do vany nebo tak.

(18) Proč se vodovodu říká vodovod?

Protože to jsou takový trubky, čím teče voda.

(19) Proč se strojvedoucímu říká zrovna strojvedoucí?

Protože to je pán, kterej řídí vlak.

(20) A kolotoč? Proč se říká zrovna kolotoč?

Protože je to kolo, které se točí.

Za odpovědi s identifikovaným ŘK považujeme (14), (16) a (20), s identifikovaným MK pak všechny kromě (19).

formulace (B)₁ : „Protože OB + OP“

(B)₁ čistá kompozice:

(21) A proč se plnovousu říká právě plnovous?

Protože je moc toho vousu.

(22) A proč se velkoměstu říká zrovna velkoměsto?

Protože to město je velké.

(B)₁ smíšená kompozice:

(27) Proč se vysokoškolákovi říká zrovna vysokoškolák?

Takový školák chodí do velké školy.

formulace (B)₂ : „Protože OP“

(B)₂ čistá kompozice:

(23) A co slovo poloostrov? Proč se říká zrovna poloostrov?

Protože je polo a kdysi dávno byl celý.

(24) Proč se přírodovědě říká zrovna přírodověda?

Protože tam se učí o samých kytkách nějakých.

(25) A proč se velkoměstu říká právě velkoměsto?

Protože je veliké.

(26) Proč se novomanželům říká zrovna novomanželé?

Protože jsou noví.

(B)₂ smíšená kompozice:

(28) A proč se zlatovlásce říká zrovna zlatovláska?

No protože má takové kudrnaté vlasy.

(29) Proč se zeměpisu říká zrovna zeměpis?

Protože tam se píšá tak.

(30) A proč se zeměpisu říká zrovna zeměpis?

Protože se tam učí země.

(31) Proč se vysokoškolákovi říká zrovna vysokoškolák?

Protože bydlí už ve vysoké škole.

(32) A proč se teploměru říká zrovna teploměr?

Protože měří teplotu.

V případě těchto (B) formulací považujeme za explicitní identifikaci ŘK odpovědi (21), (22), (27), (28), (29), (31) a (32).

Jako odpovědi s identifikovaným MK hodnotíme všechny kromě (24), (28) a (29).

2.2.4.4 Zvláštní případy v rámci čisté kompozice

V rámci skupiny vlastních kompozit jsme bohužel v naší sadě zaznamenali větší množství problematických případů. Ze všech srovnání v předchozích oddílech jsme zcela vynechávali položku *sebechvála*. Jedná se v naší sadě o jediný případ juxta pozice, z hlediska onomaziologické struktury by nicméně mohla být počítána mezi čistá kompozita. Její ŘK je však motivován deverbativním, dějovým substantivem (*chvála*). Tato vlastnost způsobovala odlišné zacházení se slovem *sebechvála* ve vysvětlujících odpovědích, které nebyly ani v jednom případě formulované s vyjádřením OB jako substantiva *chvála*, ani s její pronominalizací nebo elipsou. Odpovědi byly převážně úspěšné z hlediska explicitní identifikace ŘK (12 případů, 57 %) a jen třikrát se vyskytla odpověď „nevím“. ŘK byl ale pokaždé identifikován jako sloveso:

(33) A sebechvála? proč se říká zrovna slovo sebechvála?

Protože chválí sebe.

(34) Proč se říká sebechvále zrovna sebechvála?

Když se někdo sám chválí.

Kompozitum *plnovous* může být za jistých okolností považováno za přechodný typ mezi čistou a vlastní kompozicí, protože jeho ŘK není stoprocentně totožný se svým motivujícím slovem. To pravděpodobně způsobuje buď jeho vnímání jako smíšeného kompozita (v případě, že dítě toto slovo dobře nezná), nebo alespoň nesnáze při přímé formulaci vysvětlení obsahujícího bázi *vous/vousy* nebo její pronominalizaci. Do celkového počtu odpovědí se správně formulovanou OB jsme tak nemohli započítat většinu případů, kdy byl správně explicitně identifikován ŘK konstituent pro slovo *plnovous*, ale nebyl použit jako vyjádření OB (13 případů, 62 %):

(35) Proč se plnovousu říká zrovna plnovous?

Že má někdo plný vousy.

(36) Proč se plnovousu říká zrovna plnovous?

Protože má plno vousů.

Výše uvedený příklad (21) je jednou ze dvou odpovědí vysvětlujících motivaci slova *plnovous* správně i vzhledem k jeho onomaziologické struktuře.

Uváděli jsme už, že i položky *přírodověda* a *zlozvyk* jsou do jisté míry problematické, protože u dětí v našem vzorku patřily mezi nejméně známá slova. Na závěr této kapitoly proto ještě předkládáme přehled rozložení formulačních typů u tří typických čistých kompozit v naší cílové sadě: novomanželé, poloostrov a velkoměsto.

	(A)	(B) ₁	mezi (A) a (B) ₁	(B) ₂	(B) ₂	„nevím“	opakování
			motivační	motivační	referenční a fabulační		
novomanželé	1	0	1	5	11	3	0
poloostrov	2	0	1	4	7	6	1
velkoměsto	2	3	1	8	4	2	1
celkem	5	3	3	17	22	11	2

Tabulka 19 Nejtypičtější čistá kompozita a rozložení formulačních typů

2.2.4.5 Shrnutí a dílčí závěry

Z našich výsledků vyplývá, že

1. většina odpovědí v našem výzkumu je formulována jako typ (B)₂ „Protože OP“. Formulační typ (A) nebo (B)₁ tvoří pouze 28, resp. 35¹¹ případů ze všech, po odečtení odpovědí „nevím“ je to tedy asi 10 % všech případů (35 z 345). Zbývající odpovědi jsou typu (B)₂ nebo jde o některý z netypických případů, jako např. nevětná formulace, nebo formulace s subjektem ve 2. osobě singuláru (*zeměpisu se říká zeměpis, protože píšeš*). Tyto mají nicméně nejbliž k typu (B)₂, protože v nich rovněž není formulována žádná nadřazená pojmová kategorie.

2. To znamená, že naprostá většina jak úspěšných, tak neúspěšných odpovědí je formulovaná s nevyjádřeným subjektem a tedy i bez lexikálního ztvárnění onomaziologické báze. V případě čistých kompozit je s OB formulováno 16 % odpovědí; u smíšených kompozit jde o 7 %.

¹¹ V případě, že k typu (A) budeme počítat i typ „bez OP“, viz tabulka 18.

I když lze tedy konstatovat, že u čistých kompozit bývá OB v odpovědi lexikálně ztvárněna častěji než u smíšených kompozit, stále je pravda, že bývá ztvárněna málokdy, ať už v motivačních, referenčních nebo fabulačních odpovědích.

Na základě naší navržené formulační typologie, která již u plně kompetentních mluvčích předpokládá možnost vyjádření pouze jedné složky onomaziologické struktury, se domníváme, že hodnotit případy (celkem jsme jich v našich datech zaznamenali 17), které jsou stejného typu jako výše uvedené (0), (1), (23), (25) a (26), jako neúspěšnou identifikaci ŘK je přinejmenším sporné.

Specifikující funkce OP (MK u čistých kompozit), kterou uvádí Krottová s Nicoladisovou, je podle nás podstatnou součástí rozdílu mezi nutností lexikálně vyjádřit, či nevyjádřit OP a OB. Nicméně neoddělitelnou součástí této problematiky, která zároveň tento rozdíl lépe vysvětluje, je způsob syntaktického vyjadřování specififikující a specifikované složky v kontextově zapojené výpovědi.

V případě, že v odpovědi dítěte není lexikálně vyjádřen OP čistého kompozita nebo kterákoli složka OP smíšeného kompozita, považujeme to za dostatečně spolehlivý indikátor toho, že dítě odpovídající konstituent skutečně neidentifikovalo, protože v tomto typu úlohy onomaziologický příznak bývá vždy součástí predikátu vysvětlující odpovědi a prototypická odpověď vždy obsahuje lexikálně vyjádřený predikát.

V případě, že není lexikálně vyjádřená OB čistého kompozita, se domníváme, že může být zavádějící usuzovat z toho striktně na neidentifikaci, protože onomaziologická báze může zaujímat pozici subjektu vysvětlující odpovědi a ten v přirozeném rozhovoru s anaforickým odkazováním může a nemusí být lexikálně vyjádřen.

Z toho důvodu považujeme vlastně za metodologicky mnohem výhodnější využít pro úlohu tohoto typu smíšená kompozita, u nichž jsou oba konstituenty, jejichž identifikaci chceme testovat, součástí vyjádření onomaziologického příznaku.

Síla efektu rodiny

Již výše jsme upozornili na dva rozdíly ve zpracování ŘK a MK ve výsledcích studie K – N 2005, o kterých je třeba uvažovat samostatně:

1. MK byly celkově zmiňovány častěji než ŘK a měly tak i vyšší skóre a
2. na vyšší skóre pro MK se silněji projevil efekt velikosti rodiny.

Dosud jsme se věnovali jen výkladu k prvnímu bodu. Otázka odlišné síly efektu rodiny u ŘK a MK zůstává podle nás otevřená.

Autorky Krottová s Nicoladisovou samozřejmě samy upozorňují na případné limity metodologie svého výzkumu, jednak s ohledem na povahu samotné úlohy¹², jednak i přímo v souvislosti se skórováním ŘK v dětských odpovědích (viz oddíl 1.1.3). Přesto však na základě svých výsledků činí závěry o odlišném působení efektu velikosti rodiny na ŘK a MK.

Z důvodu, že u čistých kompozit je ŘK totožný s vyjádřením OB a že studie K – N 2005 se omezovala pouze na čistá kompozita (root noun-noun compounds), je podle nás vzhledem k našim předchozím výkladům předčasné usuzovat z jejich výsledků na rozdíly v efektech, které ovlivňují identifikaci obou konstituentů.

2.2.5 Kvantitativní analýza dat z rozhovoru

2.2.5.1 Věk, pohlaví a mateřská škola jako faktory

Testovali jsme, zda tyto tři proměnné na straně subjektů experimentu měly vliv na výši dosaženého skóre. Mezi chlapci (10 subjektů) a dívkami (11 subjektů) v našem vzorku nebyl s ohledem na dosažené skóre podle dvouvýběrového t-testu žádný rozdíl ($T = 0,92$, $p = 0,37$).

Věk se podle očekávání ukázal jako podstatný faktor ovlivňující výši skóre (dvouvýběrový Welchův t-test: $T = -3,20$, $p < 0,01$). Starší děti (9 subjektů ve věkovém rozpětí 5;5–6;5) si v experimentální úloze vedly znatelně lépe než mladší (12 subjektů v rozpětí mezi 3;1 a 4;5). Jejich průměrné skóre uvádíme v tabulce 20.

Poněkud překvapujícím zjištěním bylo, že navštěvovaná mateřská škola měla rovněž statisticky signifikantní vliv na výši dosaženého skóre (dvouvýběrový Wilcoxonův test: $W = 10,5$, $p < 0,03$). Děti z olomoucké školky (13 subjektů, průměrné skóre = 0,66) měly v průměru významně nižší skóre než děti ze školky v Sebranicích (8 subjektů, průměrné skóre = 0,9). Na základě následné kontroly se však domníváme (dosud bez podložení statistickým testem), že pravděpodobně dochází k interakci mezi faktory věku a navštěvované mateřské školy. Většina nejstarších dětí v našem vzorku navštěvovala sebranicickou školku. Průměrný věk dětí v závislosti na mateřské škole je uveden v tabulce 21.

¹² „We conclude that family size does affect preschool children’s compound processing. Naturally, this conclusion is limited to the methodology we used in the present study. We do not know what kinds of cognitive abilities are required to explain a compound in the way we have required here. And this task was difficult for some of the younger children. Even so, there were surprisingly few differences between the four-year-olds and five-year-olds. With a more sensitive task, perhaps one that was easier for younger children, greater age differences might be revealed.“ (K – N 2005, s. 153)

	děti	
	mladší	starší
skóre	0,60	0,85

Tabulka 20 Hodnota mediánu pro průměrné skóre v závislosti na věku dětí

	MŠ	
	Olomouc	Sebranice
průměrný věk	3;7	5;4

Tabulka 21 Průměrný věk dětí v závislosti na navštěvované mateřské škole

	IVR	
	malá	velká
průměrné skóre	0,79	0,82

Tabulka 22 Průměrné skóre v závislosti na IVR (velikosti rodiny podle rodičovských dotazníků)

2.2.5.2 Velikost rodiny konstituentu

Experimentální sadu jsme sestavovali primárně s ohledem na velikost rodin konstituentů. Proto to také byla první proměnná na straně jazykových položek (kompozit/konstituentů), jejíž efekt jsme chtěli statisticky ověřit. Očekávali jsme, že konstituenty s velkou rodinou budou mít vyšší průměrné skóre než konstituenty s malou rodinou.

Za účelem statistického zpracování jsme museli proměnou „počet členů v rodině“ vyjádřit jako kategorii, tedy „velká nebo malá rodina“. Hranici mezi velkou a malou jsme stanovili pomocí mediánu. Skupina s malou rodinou tak zahrnovala konstituenty s průměrným počtem členů od 0,1 do 0,9 (průměrná velikost malých rodin = 0,49; SD = 0,24). Skupina s velkou rodinou zahrnovala konstituenty s průměrným počtem členů od 0,95 do 3 (průměrná velikost velkých rodin = 1,56; SD = 0,63). V tabulce 22 jsou uvedeny hodnoty průměrného skóre pro tyto skupiny.

V dvouvýběrovém t-testu jsme tedy porovnali průměrné hodnoty skóre pro malou a pro velkou rodinu. Tento test nezaznamenal mezi průměrným skóre a velikostí rodiny podle rodičovského dotazníku žádný vzájemný vliv: $T = 0,13$, $p = 0,89$).

Další testovanou proměnnou byla velikost rodiny konstituentu podle slovníku (VR slovník). Protože mezi velikostí rodiny podle dotazníku (IVR) a podle slovníku (VR slovník) existuje jen slabá vzájemná závislost (viz oddíl 2.2.2), rozhodli jsme se je otestovat obě samostatně. Hranici mezi velkou a malou rodinou jsme rovněž stanovili mediánem. Ve skupině konstituentů s malou rodinou tak byl počet členů od 1 do 3 (SD = 0,8), ve skupině

s velkou rodinou byl počet členů od 4 do 33 (SD = 7,7). Průměrné skóre pro tyto skupiny je uvedeno v tabulce 23. Ani zde jsme nenalezli žádný vzájemný vliv. ($T = 0,94$, $p = 0,36$).

	VR slovník	
	malá	velká
průměrné skóre	0,73	0,89

Tabulka 23 Průměrné skóre v závislosti na VR slovník (velikosti rodiny podle FSC)

	pozice	
	levá (MK)	pravá (ŘK)
průměrné skóre	0,77	0,85

Tabulka 24 Průměrné skóre v závislosti na pozici konstituentu v kompozitu

2.2.5.3 Pozice konstituentu (řídící a modifikační) a interakce mezi pozicí a velikostí rodiny

Vzhledem k výsledkům studie K – N 2005 (viz oddíl 1.1.3) jsme rovněž otestovali vztah mezi průměrným skóre konstituentu a jeho pozicí v kompozitu a také případnou interakci mezi velikostí rodiny a pozicí konstituentu ve vlivu na výši skóre. Průměrné skóre v závislosti na pozici konstituentu je uvedeno tabulce 24. Ani v případě t-testu pro vliv pozice na výši skóre ($T = -0,48$, $p = 0,63$), ani v případě dvoufaktorové ANOVY testující vliv interakce mezi pozicí a velikostí rodiny na skóre ($F = 2,24$, $p = 0,14$), jsme nezaznamenali žádnou statisticky signifikantní závislost. To znamená, že efekt velikosti rodiny (velká rodina → vyšší skóre) se v našich datech neprojevil ani s omezením na levé nebo pravé konstituenty. Také to znamená, že v našem výzkumu děti neidentifikovaly modifikační (levé) konstituenty spolehlivěji než řídící, tedy že rozdíl ve skóre za modifikační a řídící konstituenty nebyl nijak podstatný.

2.2.5.4 Další interakce jiných faktorů s IVR

Slabší efekt ($p < 0,07$) závislosti skóre na velikosti rodiny (IVR) se ukázal jednak v interakci proměnné IVR s kumulativní frekvencí rodiny konstituentu¹³ ($F = 3,58$), jednak v interakci této proměnné s obeznámeností s motivujícím slovem ($F = 3,73$). S ohledem na frekvenci rodiny ukázala dvoufaktorová ANOVA s interakcemi efekt velikosti rodiny (velká rodina → vyšší skóre) uvnitř podskupiny konstituentů s nízkou kumulativní frekvencí rodiny. V podskupině s vysokou frekvencí rodiny je ovšem efekt opačný (velká rodina → nižší skóre), i když slabší. Podskupina s nízkou frekvencí rodiny má proporce velká : malá = 9 : 11.

¹³ Kumulativní frekvence rodiny = součet frekvencí všech kompozit sdílejících jeden konstituent (viz i oddíl 1.1.2).

V interakci s obeznámeností s motivantem se zdá, že efekt rodiny se projevuje v podskupině konstituentů s méně známými motivanty (viz níže). V podskupině konstituentů s dobře známými motivanty není efekt skoro žádný (popř. opět slabě opačný: velká rodina → nižší skóre). Menší podskupina s méně známými motivanty má proporce velká : malá = 4 : 9.

Přítomnost efektu rodiny uvnitř podskupiny konstituentů s méně známými motivanty a zároveň jeho nepřítomnost v podskupině s motivanty dobře známými je velmi zajímavá a spíše neočekávaná. Je ovšem možné, že pro skupinu konstituentů, jejichž motivující slova dítě dobře zná, není k identifikaci již žádný další usnadňující faktor potřeba, zatímco pro konstituenty s motivujícími slovy dosud méně známými hrají právě z toho důvodu roli i další faktory.

2.2.5.5 Obeznámenost dětí s kompozity a motivujícími slovy

Podle očekávání se faktory obeznámenosti ukázaly být pro výši uděleného skóre na straně jazykových položek v našem experimentu rozhodující. Především obeznámenost s motivujícími slovy považujeme za nezbytný předpoklad identifikace konstituentu v kompozitu. Ve studii K – N 2005 je s tímto předpokladem pochopitelně rovněž počítáno, nicméně efekt velikosti rodiny pro modifikační konstituenty se autorkám potvrdil i u podskupiny kompozit se známými konstituenty (viz zde oddíl 1.1.3 a K – N 2005, s. 153). K této interakci jsme se vyjadřovali již výše: v naší analýze se potvrdil efekt rodiny spíše pro konstituenty s méně známými než s dobře známými motivanty.

Hranici mezi známými a neznámými motivujícími slovy jsme stanovili na 70 % – jako známé hodnotíme ty motivanty, které byly podle rodičovských dotazníků známy více než 70 procentům dětí. Tabulka 25 ukazuje průměrnou procentuální známost motivantů pro skupinu známých a méně známých motivantů.

Podle t-testu pro vliv obeznámenosti s motivujícím slovem na výši skóre měly konstituenty, jejichž motivující slova děti dobře znaly, signifikantně vyšší skóre než konstituenty s méně známými motivanty ($T = 2,18, p < 0,04$).

„Známost“ kompozita jsme rovněž rozdělili do kategorií „známá“ a „méně známá“ podle hranice 70 %, a to podle výsledků v obrázkovém testu. Vzhledem k těmto výsledkům a jejich limitům prezentovaným zde v oddíle 2.2.3 jsme ovšem učinili tři výjimky. Slova mucholapka, zlovyk a zeměpis dosáhly v obrázkovém testu vyšší než 70% obeznámenosti, ale přesto jsme je zařadili do skupiny méně známých kompozit. Kromě toho byly z této analýzy vyřazeny položky sebechvála a samolepka, jejichž znalost nebyla v obrázkovém

testu zjišťována. „Průměrnou známost“ kompozit ve skupině „známých“ a „méně známých“ ukazuje tabulka 26. Přestože rozdíl v těchto hodnotách je relativně malý, test vlivu obeznámenosti s kompozitem na výši skóre ukázal, že konstituenty známých kompozit měly v průměru signifikantně vyšší skóre než konstituenty méně známých kompozit ($T = 2.537$, $p < 0.02$). To považujeme za indikátor správného rozhodnutí, přesunout zmiňované tři výjimky do skupiny méně známých.

Tyto výsledky považujeme za ukazatele relativní validity rodičovského dotazníku i samotného experimentu. V případě, že by se skóre ve statistických testech neprojevovalo jako závislé na obeznámenosti dětí s kompozity a motivujícími slovy, bylo by namíste uvažovat o zásadní chybě v přípravě nebo provedení výzkumu.

	motivant	
	„známý“	„méně známý“
procentuální podíl „známosti“	93 % (SD = 8)	33 % (SD = 25)

Tabulka 25 Průměrná „známost“ motivantů ve skupině „známých“ a „méně známých“ motivantů (podle rodičovských dotazníků) a jejich průměrné skóre

	kompozitum	
	„známé“	„méně známé“
procentuální podíl „známosti“	94 % (SD = 8)	81 % (SD = 11)

Tabulka 26 Průměrná „známost“ kompozit ve skupině „známých“ a „méně známých“ kompozit (podle obrazkového testu s výjimkou slov mucholapka, zlozvyk a zeměpis) a jejich průměrné skóre

2.2.5.6 Interakce obeznámenosti s motivantem a dalších faktorů

Již jsme se zmiňovali o interakci mezi obeznámeností s motivantem a velikostí rodiny ve prospěch efektu rodiny u konstituentů s méně známými motivanty. Jako významně signifikantní se dále ukázala interakce obeznámenosti s motivantem a pozice konstituentu v kompozitu ($F = 11.851$, $p < 0.002$) i trojitá interakce mezi obeznámeností, pozicí a velikostí rodiny ($F = 3.839$, $p < 0.02$).

Dvoufaktorová ANOVA s interakcí testující závislost mezi skóre, obeznámeností s motivantem a pozicí konstituentu ukazuje, že uvnitř podskupiny konstituentů s dobře známými motivanty se projeví efekt pozice (pravý konstituent → vyšší skóre). Zároveň pro podskupinu konstituentů s méně známými motivanty platí opačný trend, a sice že vyšší skóre mají konstituenty levé-modifikační.

Třífaktorová ANOVA s interakcí testující závislost mezi skóre, obeznámeností s motivantem, pozicí a IVR potom tentýž trend potvrzuje pro podskupinu s velkou rodinou (s velkou IVR). Pro podskupinu s malou rodinou platí pouze trend „pravý konstituent → vyšší skóre“.

Efekt pozice pro konstituenty s méně známými motivanty (levý konstituent → vyšší skóre) je však přinejmenším sporný, a to jak v testu dvoufaktorovém, tak třífaktorovém. Podskupina s méně známými motivanty totiž zahrnuje pouze tři položky na levé pozici a z toho všechny patří do skupiny s velkou rodinou. Podskupina s velkou rodinou a zároveň s méně známými motivanty tak obsahuje jen čtyři položky, tři na levé pozici a jednu na pravé.

Signifikantní efekt pozice pro konstituenty s dobře známými motivanty (pravý konstituent → vyšší skóre) je pro nás těžko interpretovatelný. Tabulka 27 rozděluje konstituenty s dobře známými motivanty na levé a pravé. Pravé konstituenty zahrnují jak řídicí konstituenty čistých kompozit s motivujícím substantivem, tak řídicí konstituenty smíšených kompozit s motivujícím substantivem i slovesem. Domníváme se, že tento efekt by vyžadoval spíše důkladnou analýzu našeho vzorku než interpretaci vedoucí k obecné zákonitosti a bylo by jistě vhodné pokusit se tento efekt zreplikovat/vyvrátit navazujícím experimentem.

dobře známé motivanty	
levá	pravá
přírodo-	-ostrov
stroj(o)-	-vous
země-	-město
plno-	-vláska
tělo-	-školák
vysoko-	-lepka
dřevo-	-měr
vodo-	-toč
zlo-	-cvik
černo-	-pis
velko-	
novo-	
teplo-	
daleko-	
mucho-	
samo-	
kolo-	

Tabulka 27 Konstituenty s dobře známými motivanty v závislosti na pozici v kompozitu. Pravé konstituenty měly v průměru signifikantně vyšší skóre než levé.

3 ZÁVĚRY A DISKUZE

„Proč se samolepce říká zrovna samolepka?“
„Samolepka je takovej hříbek, kterej mi nesbíráme.“

Cílem naší práce bylo ověřit efekt velikosti rodiny konstituentu na dětskou schopnost identifikovat kompozitní konstituenty, tedy identifikovat slovtvornou stavbu kompozita. Adaptovali jsme proto design experimentu, který tento efekt pro danou schopnost našel u anglických dětí. Úspěšnost identifikace konstituentů jsme kódovali jako bodové hodnocení ne/zmínění daného konstituentu v odpovědi na otázku „Proč se věci x říká právě ‚x‘?“.

Podle předpokladu zaznamenaly naše výsledky signifikantní závislost dosaženého skóre na věku dětí: starší děti si v experimentální úloze vedly znatelně lépe než mladší děti.

Rovněž byl potvrzen efekt obeznámenosti dětí s motivujícími slovy i s kompozity samotnými. U méně známých kompozit měly děti se správnou identifikací konstituentů větší potíže. Stejně tak měly děti větší potíže identifikovat konstituenty, jejichž motivující slova znaly méně dobře. Především efekty věku a obeznámenosti s motivujícími slovy považujeme za ukazatele validity našeho experimentálního designu.

Vzhledem k tomu, že neexistuje pro češtinu dobrý korpus dětské řeči, pracovali jsme s frekvenčními údaji podle FSČ, který je založen na řeči dospělých mluvčích. Proto není příliš překvapujícím zjištěním, že jsme nenalezli žádné efekty frekvence (kromě v oddíle 2.2.5 uváděné interakce mezi kumulativní frekvencí a velikostí rodiny) – narozdíl od studie K – N 2005, která měla uvažované frekvenční hodnoty podložené daty z databáze CHILDES.

Samostatný efekt rodiny se v našem výzkumu rovněž nepotvrdil. Nepotvrdil se ani v interakci s pozicí konstituentu, což bylo jedno z hlavních zjištění výzkumu na angličtině, která zaznamenala efekt rodiny především pro levé-modifikační konstituenty.

Nalezli jsme však slabší efekt velikosti rodiny v interakci s obeznámeností s motivantem a také v již zmíněné interakci s kumulativní frekvencí rodiny konstituentu. To znamená, že efekt rodiny ve směru velká rodina → vyšší skóre se projevil v podskupině s nízkou frekvencí rodiny a také v podskupině s méně známými motivujícími slovy. Především interakci s obeznámeností s motivantem interpretujeme tak, že velikost rodiny byla pro děti v našem vzorku až doplňujícím faktorem v případech, kdy neměly dostatečnou oporu ve

spolehlivé obeznámenosti s motivujícím slovem. S ohledem na silnou závislost mezi skóre a samotnou obeznámeností s motivantem se tedy můžeme domnívat, že pokud děti v našem vzorku spolehlivě znaly motivující slovo, nepotřebovaly už další doplňující faktor k identifikaci daného konstituentu. Pokud však šlo o konstituent motivovaný slovem, které bylo spíše méně známé, byl to prostor po projev efektu velikosti rodiny. Studie Krott – Nicoladis 2005 nicméně potvrdila u anglických dětí efekt velikosti rodiny konstituentu i pro dobře známé konstituenty¹.

Rozdíl v rozsahu efektu rodiny nalezeném v našich datech a datech v původní anglické studii může být zapříčiněn rozdílnou typologickou charakteristikou uvažovaných jazyků. V kapitole 1.2 o povaze kompozičního slovo tvorného postupu a jeho osvojování jsme se zabývali otázkou odlišnosti kompozice v češtině a angličtině. Narozdíl od angličtiny, česká kompozice je spíše málo frekventovaný i málo produktivní postup, takže je k dispozici jen značně omezené množství českých kompozit, jejichž znalost lze předpokládat u předškolních dětí. Také jsou rodiny konstituentů obecně spíše menší. Jen malé množství kompozitních konstituentů je poměrně produktivních (*pol(o)-*, *sam(o)-*, *sebe-*), a ty častokrát tvoří spíše abstraktní výrazy, opět předškolním dětem neznámé (obzvláště konstituent *sebe-*). Proto můžeme očekávat, že případný vliv velikosti rodiny konstituentu na schopnost dětí rozpoznat tyto konstituenty bude spíše slabší a druhotný.

V našem případě jsme nezaznamenali ani rozdíl mezi skóre pro modifikační a řídicí konstituenty, který byl jedním z podstatných zjištění naší referenční studie. Tento rozdíl se neprojevil ani v rámci podskupiny čistých kompozit, což může být částečně způsobeno odlišným skórováním sporných případů pronominalizace nebo elipsy řídicího konstituentu u čistých kompozit. Krottová s Nicoladisovou udělovaly za pronominalizaci 0 bodů, my jsme dávali 1 bod. Rozdílu v lexikálním a pronominálním (eliptickém) odkazování k řídicím a modifikačním konstituentům jsme věnovali velkou pozornost v oddíle 2.2.4. Protože jsme do experimentální sady narozdíl od studie K – N 2005 zahrnuli i smíšená kompozita, mohli jsme sledovat zároveň rozdíly v tomto odkazování mezi čistou a smíšenou kompozicí. Upozornili jsme na odlišnou onomaziologickou strukturu těchto dvou typů kompozit a na rozdíl mezi onomaziologickou analýzou na bázi a příznak a morfologickou analýzou na řídicí a modifikační konstituent.

Provedli jsme rozbor onomaziologické a syntaktické stavby možných odpovědí vysvětlujících motivaci obou typů kompozit a vymezili dva základní způsoby formulace odpovědi

¹ V anglické studii nebylo třeba rozlišovat mezi konstituentem a jeho motivujícím slovem.

vysvětlující motivaci utvořených slov, které považujeme za obecně platné bez ohledu na zaměření výzkumu na dětské mluvčí. První z nich (A) vyjadřuje onomaziologickou bázi i příznak jako součásti predikátu, druhý z nich (B) vyjadřuje bázi jako subjekt a příznak jako predikát. Vzhledem k dialogické povaze experimentální úlohy nelze opomíjet zcela přirozenou možnost pronominalizace, resp. elipsy subjektu v obou typech formulace. V případě formulace (B) tak běžně může nastat situace, kdy báze není vyjádřena lexikálně. Protože dítě potenciálně opravdu nemusí identifikovat oba konstituenty, nemůžeme být jisti, zda zájmeno či shoda na koncovce slovesa a adjektiva v příkladech níže odkazuje k celému kompozitu nebo k jeho pojmenovací bázi a nevíme tudíž, zda dítě identifikovalo řídicí konstituent kompozita, přestože si můžeme myslet, že je to v mnoha případech velmi pravděpodobné:

Proč se velkoměstu říká právě velkoměsto?

Protože je veliké.

Protože je to velký.

Krottová s Nicoladisovou tyto případy považují sice za problematické a potenciálně podceňující schopnost identifikovat řídicí konstituenty, nicméně přesto na základě svých výsledků usuzují na odlišný efekt rodiny u modifikačních a řídicích konstituentů a také replikují totožný experimentální design při výzkumu na francouzštině (Nicoladis – Krott 2007). Domníváme se, že vhodným řešením by mohl být design používající výhradně smíšená kompozita, v nichž není báze totožná s žádným z konstituentů a z jejich nezmínění tak skutečně lze usoudit na neidentifikaci.

Naše výsledky inspirují k ověření daných zjištění použitím výhradně smíšených kompozit. Takový experiment by zřejmě nemohl pro češtinu znovu ověřit roli velikosti rodiny konstituentu, vzhledem k omezenému českému kompozitnímu materiálu, mohl by se ale soustředit na identifikaci konstituentů např. s ohledem na jejich morfologickou transparentci.

4 SUMMARY

The present thesis focuses on research of factors affecting the child's ability to parse compounds into constituents. We work on the presumption that a compound (or any naming unit) is initially acquired as a whole and the internal structure is recognized later. This recognition process may be affected by many factors. One of them seems to be the *constituent family size*. In Czech for instance, a word *mrakodrap* (*skyscraper*) has two constituents *mrak(o)-* and *-drap* with a small family size: there are no other compounds containing these constituents. On the other hand, the word *zeměpis* (*geography*) has two constituents *země-* and *-pis* with rather large family size: the former is shared with 4 other compounds (*zemědělec*, *zeměměřič*, *zemětřesení*, *zeměkoule*) and the latter with 21 other compounds.

The study by Krott and Nicoladis (2005) examined this variable, i.e. the number of all compounds sharing the same constituent familiar to the child, in 22 English children. In the research task, they asked the children questions „Why do we say...?“ with one example at the beginning (*Why do we say blueberries? Because they are berries that are blue.*). They evaluated the answers depending on whether the child mentioned a constituent or not. Based on their results, they concluded that there is a significant effect of family size which means that children are able to identify (mention) a compound constituent rather if the constituent has a larger family size.

In our investigation, we tested parsing of 20 Czech compounds in 21 preschool children at age of 3;1 to 6;5. In the preparation phase, we established the size of the constituent families based on Frequency Dictionary of Czech (Čermák – Křen 2004). Then we used a parental checklist to determine the real sizes of the constituent families for our subjects (following Krott – Nicoladis 2005). For statistical analyses, we used both the values from the dictionary and these empirically established values that were much smaller for all constituents.

The children answered our questions like „Why do we call (*a skyscraper*) as a (*skyscraper*)?“ and their answers were scored in the similar way to the English study. We found a significant effect of the children's knowledge of the motivating word, i.e. in a compound *dřevorubec* (*woodcutter*) for the constituent *dřev(o)-* the noun *dřevo* and for the constituent *-rub(ec)* the verb *rubat* and also of the knowledge of the compound itself. There was found the family size effect in two interactions only: with the knowledge of the motivating word and with the cumulative family frequency. We argue that the difference of the results

between our and the English study may be caused by different structural properties of the languages considered. Compared to English, there are fewer compounds in Czech and the constituent families tend to be smaller, so the contrast between the small and the large family size is generally not so robust.

However, the detected constituent family size effect in the English study was especially strong for the modifier (the left constituent). Furthermore, the scores for the heads were generally lower, regardless of the presence of the effect. Children in Krott's and Nicoladis' research often tended to mention only a modifier and pronominalize the head (*Why do we say cheese sandwich? Because there is cheese in it.*). Krott and Nicoladis explain that through the different semantic role of the constituents. In our experiment, we utilized not only *pure* (in English terminology *root*) but also the *mixed* (*synthetic*) compounds and this showed that the later type is actually more appropriate for the present task and research question. It is because of the different onomasiological structure of these two compound types. We claim that the semantic role is important but it is the task as such and the natural eventuality of pronominal linking in this dialogue which produces difficulties with the difference between modifier and head.

5 ANOTACE

Příjmení a jméno autora: Anna Kadlecová

Název katedry a fakulty: Filozofická fakulta, Katedra bohemistiky

Název diplomové práce: Několik aspektů dětského porozumění motivovanosti českých kompozit. Psycholingvistická studie akvizice jazyka.

Jméno vedoucího diplomové práce: Mgr. Marek Nagy, Ph.D.

Počet znaků: 129 352

Počet příloh: 5

Počet titulů použité literatury: 34

Klíčová slova: akvizice jazyka, slovtvorba, kompozice, čistá a smíšená kompozice, určovaný a určující člen kompozita, onomaziologická báze a příznak, efekt velikosti rodiny, frekvence typů (type frequency)

Anotace: Tato práce představuje výsledky výzkumu dětské schopnosti identifikovat konstituenty českých kompozit. Cílem je popsat faktory, které tuto schopnost u předškolních dětí ovlivňují. Výzkum je adaptací studie prováděné na angličtině (Krott a Nicoladis 2005) a z této studie přebírá zaměření na efekt velikosti rodiny konstituentu, tzn. efekt počtu všech kompozit, které sdílí daný konstituent a které dítě zná. Ve studii Krottové s Nicoladisovou byl zaznamenán signifikantní efekt rodiny především pro modifikační (levý) konstituent a rovněž v podskupině s dobře známými motivanty, naše práce efekt rodiny našla pouze pro skupinu s méně známými motivanty. Domníváme se, že rozdílné výsledky mohou být dány strukturálními vlastnostmi jazyků, čeština obsahuje ve srovnání s angličtinou jen málo kompozit a rodiny konstituentů jsou obecně menší. V původní studii byl rovněž zaznamenán celkový rozdíl mezi úspěšností v identifikaci řídicího a modifikačního konstituentu. Tato práce navrhuje vysvětlení daného rozdílu prostřednictvím onomaziologické analýzy větného vyjádření motivace kompozita.

6 LITERATURA

- AIKHENVALD, Alexandra Y. (2007): Typological Distinctions in Word-formation. In SHOPEN, T. (ed.): Language Typology and Syntactic Description: Volume 3, Grammatical Categories and the Lexicon. 2. vyd. Cambridge University Press.
- ALEGRE, Maria A. – GORDON, Peter (1996): Red rats eater exposes recursion in children's word formation, *Cognition*, Vol. 60, Issue 1, s. 65–82.
- BAUER, Laurie (1983): English Word-formation. Cambridge: Cambridge University Press.
- BEDNAŘÍKOVÁ, Božena (2009): Slovo a jeho konverze. Olomouc: Vydavatelství Univerzity Palackého.
- BERKO, Jean (1958): The Child's Learning of English Morphology. *Word*, 14, s. 150–177.
- BERTRAM, Raymond et al. (2000): Effects of Family Size for Complex Words. *Journal of Memory and Language* 42, s. 390–405.
- BOZDĚCHOVÁ, Ivana (1995): Tvoření slov skládáním. Institut sociálních vztahů – nakladatelství.
- CARLISLE, J. F. – KATZ, L. A. (2006): Effects of word and morpheme familiarity on reading of derived words. *Reading and Writing*, 12, s. 169–190.
- CLARK, Eve V. – BERMAN, Ruth A. (1984): Structure and Use in the Acquisition of Word Formation. *Language* 60, s. 542–590.
- CLARK, Eve V. (1995): *Lexicon in Acquisition*. Cambridge: Cambridge University Press.
- CLARK, Eve V. (2009): *First Language Acquisition*. 2. vyd. Cambridge: Cambridge University Press.
- ČERMÁK, František – KŘEN, Michal (eds.) (2004): *Frekvenční slovní češtiny*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny.
- de JONG, Nivja H. et al. (2002): The Processing and Representation of Dutch and English Compounds: Peripheral Morphological and Central Orthographic Effects. *Brain and Language* 81, s. 555–567.
- de ZEEUW, Marlies - VERHOEVEN, Ludo - SCHREUDER, Robert (2012): Morphological Family Size Effects in Young First and Second Language Learners: Evidence of Cross-Language Semantic Activation in Visual Word Recognition. *Language Learning* 62, 1, s. 68–92.

- DOKULIL, Miloš (1967): Tvoření slov v češtině I. Teorie odvozování slov. Praha: Nakl. Československé akademie věd.
- DRESSLER, Wolfgang U. (2007): Compound Types. In LIBBEN, G. – JAREMA, G. (eds.): The Representation and Processing of Compound Words. New York: Oxford University Press.
- DUŠKOVÁ, Libuše et al. (1988): Mluvnice současné angličtiny na pozadí češtiny. Praha: Academia.
- KERSTENS, Johan – RUYSS, Eddy – ZWARTS, Joost (eds.) (1996–2001): Lexicon of Linguistics. Utrecht institute of Linguistics OTS, Utrecht University. (přístupné z <http://www2.let.uu.nl/uil-ots/lexicon/>)
- Kol. autorů (1986): Mluvnice češtiny 1. Praha: Academia. (zkratka MČ1)
- Kol. autorů (1986): Mluvnice češtiny 2. Praha: Academia. (zkratka MČ2)
- KROTT, Andrea – NICOLADIS, Elena (2005): Large Constituent Families Help Children Parse Compounds. *Journal of Child Language* 32, s. 139–158. (zkratka K – N 2005)
- LIPKA, Leonhard (2002): English lexicology. Tübingen: Gunter Narr Verlag.
- LIPTÁKOVÁ, Ľudmila – VUŽŇÁKOVÁ, Katarina (2009): Dieťa a slovo tvorba. Prešov.
- MATTHEWS, Peter H. (1991): Morphology. 2. vyd. Cambridge University Press.
- MOSCOSO DEL PRADO MARTÍN, Fermín et al. (2004): Morphological family size in a morphologically rich language: the case of Finnish compared with Dutch and Hebrew. *Journal of Experimental Psychology, Learning, Memory and Cognition*.
- NEIJT, Anneke – KREBBERS, Loes – FIKKERT, Paula (2002): Rhythm and Semantics in the Selection of Linking Elements. In BROEKHUIS, H. – FIKKERT, P. (eds.): Linguistics in the Netherlands 2002. Amsterdam/ Philadelphia: John Benjamins Publishing Company.
- NICOLADIS, Elena – KROTT, Andrea (2007): Word Family Size and French-Speaking Children's Segmentation of Existing Compounds. *Language Learning* 52, s. 201–228.
- PINKER, Steven (2009): Jazykový instinkt. Praha: Dybbuk.
- PLAG, Ingo (2003): Word-formation in English. Cambridge: Cambridge University Press.
- SCHREUDER, Robert – BAAYEN, Harald R. (1997): How Complex Simplex Words Can Be. *Journal of Memory and Language* 37, s. 118–139.
- ŠTEKAUER, Pavol (1992): A Course in English Word-Formation. Košice: Rektorát Univerzity P. J. Šafárika.

- VUŽŇÁKOVÁ, Katarina (2009): Slovtvorné postupy a kategórie v Malom slovtvornom slovníku slovenčiny na pozadí detskej reči. In ŠINK, R. (ed.): Čeština – jazyk slovanský 3. Sborník příspěvků z mezinárodní účasti. Ostrava: Pedagogická fakulta Ostravské univerzity v Ostravě, s. 165–192.
- VUŽŇÁKOVÁ, Katarina (2010): Výskum kompozít v slovenčine a češtine ako východisko kognitívneho prístupu k vyučovaniu slovtvorby. In ŠINK, R. (ed.): Čeština – Jazyk slovanský 4. Ostrava: Pedagogická fakulta Ostravské univerzity v Ostravě, s. 208–219.
- VUŽŇÁKOVÁ, Katarina (2011): Kompozitá v detskej reči, jazykovom systéme a lexikografickom spracovaní. In OLOŠTIAK, M. – IVANOVÁ, M. – SLANČOVÁ, D. (eds.): Vedecká konferencia Vidy jazyka a jazykovedy. Na počesť Miloslavy Sokolovej. Prešov: Filozofická fakulta Prešovskej univerzity v Prešove, s. 276–284.

PŘÍLOHA 1

DOTAZNÍK NA VYSVĚTLOVÁNÍ MOTIVACE U DOSPĚLÝCH

Rádi bychom Vás požádali o vyplnění krátkého jazykovědně zaměřeného dotazníku. Naším cílem není testovat úroveň vašich dovedností, ale pouze zjistit tendence platné obecně pro dospělé mluvčí češtiny.

Výsledky budou využity jako součást širšího diplomového výzkumu.

POKYN K VYPLNĚNÍ: Odpovězte prosím co nejstručněji na otázku, **proč se dané věci říká zrovna tak, jak se jí říká.** (*Proč se horolezci říká zrovna horolezec? / Proč se kolotoči říká zrovna kolotoč?* atd.)

Dotazník je oboustranný.

Pohlaví (zakroužkujte): **muž** **žena**

horolezec

kolotoč

dalekohled

dobrovolník

dřevorubec

černokněžník

mucholapka

novomanželé

plnovous

poloostrov

přírodověda

samolepka

sebechvála

strojvedoucí

tělocvik

teploměr

velkoměsto

vodovod

vysokoškolák

zeměpis

zlatovláska

zlozvyk

PŘÍLOHA 2

RODIČOVSKÝ DOTAZNÍK

Dotazník na slovní zásobu dětí

A. OBECNÉ INFORMACE K DOTAZNÍKU A EXPERIMENTU

Vážení rodiče,

tento dotazník zkoumá určitou část slovní zásoby Vašich dětí.

Je součástí lingvistického výzkumu v rámci diplomové práce psané na Katedře obecné lingvistiky UP v Olomouci. Výzkum se zaměřuje na problematiku porozumění složeným slovům u dětí. Složené slovo (jako např. mrakodrap) se skládá ze dvou složek (mraky + drápat se), ale dítě si ho velmi pravděpodobně nejdříve osvojí jako celistvou jednotku a není si jeho složenosti vědomé. Naše práce zkoumá některé z možných faktorů, které ovlivňují pozdější schopnost rozkládat složená slova a rozpoznávat jejich složky.

Netestujeme individuální schopnosti a odlišnosti dětí, naopak hledáme to, co by mohlo být charakteristické obecně pro všechny děti.

Rádi bychom Vás požádali o spolupráci a vyplnění dotazníku, v němž se podrobně vyptáváme na množství slov, která by Vaše děti mohly znát. Mnoho dětí bude používat jen některá (málokterá) slova ze seznamu, nabídka je záměrně spíše větší. Mezi dětmi jsou v tomto věku značné rozdíly, a proto se netrapte, pokud mnoho slov nezakroužkujete.

Vyplnění dotazníku Vám může zabrat přibližně 45 minut. Není třeba, abyste jej vyplňovali najednou, prosíme Vás ale, abyste vše dokončili nejpozději do 5 dnů od prvního dne vyplňování.

Vyplněním a vrácením dotazníku dáváte souhlas ke zpracování dat získaných v tomto dotazníku i v rozhovoru s Vaším dítětem k výzkumným účelům a následné publikaci. Data budou zpracována i zveřejněna zcela anonymně, v souladu s platnou zákonnou úpravou. Data nebudou poskytována žádné třetí osobě.

Projevíte-li zájem, rádi Vás budeme informovat o výsledcích výzkumu. Děkujeme Vám za spolupráci!

autorka výzkumu:

Bc. Anna Kadlecová

anna.kadlecova@upol.cz

tel. 776 857 380

vedoucí diplomové práce:

Mgr. Marek Nagy, Ph.D.

marek.nagy@upol.cz

tel. 585 633 174

B. PRŮBĚH EXPERIMENTU (ÚKOLY PRO DÍTĚ)

Samotný sběr dat mezi dětmi obnáší nejprve individuální rozhovory nad obrázky, které u dětí ověřují znalost konkrétních slov používaných v experimentu (dítě má ze tří obrázků vybrat ten, pro který se hodí určité slovo, např. zmíněný mrakodrap). Poté se jedná ještě o jeden cca 15–20minutový individuální rozhovor nahrávaný na diktafon, v němž se dítě vyjadřuje k významu a užívání některých slov. **Jde o aktivity herní povahy, které dítě nijak nezatíží (nebude-li se chtít účastnit, samozřejmě nebude muset).**

Obojí bude probíhat v prostorách školky Vašeho dítěte; první z rozhovorů krátce po rozdání dotazníků, druhý až po jejich zpracování, tzn. koncem ledna, nebo v průběhu února 2013.

C. IDENTIFIKAČNÍ INFORMACE (vyplňte prosím všechny položky)

1. jméno dítěte, iniciála příjmení a třída ve školce (je-li více tříd) – údaje potřebné ke spárování dotazníku s nahrávkou konkrétního dítěte, **později nebude nikde uvedeno**:

2. věk (počet let a měsíců¹):

3. pohlaví (zakroužkujte): chlapec / dívka

4. mluvíte-li doma ještě **jiným jazykem než česky**, uveďte prosím, kterým (je-li jich více, uveďte všechny):

D. VLASTNÍ DOTAZNÍK

(seznam slov začíná na následující straně)

Jak vyplňovat: Zakroužkujte prosím ta slova, která by Vaše dítě samo spontánně použilo nebo o kterých jste si jisti, že jim rozumí. (I taková slova, která by použilo s odlišným významem, než je běžné u dospělých.)

V případě, že se chcete opravit, připište ke špatně zakroužkovanému slovu „NE“. Na konci dotazníku je dán volný prostor pro případné poznámky.

Př. kostra slovo, které by neřekl(a)
 (auto) slovo, které by řekl(a)

¹ měsíce zaokrouhluje do 15 dnů dolů, od 16 dnů nahoru, tzn.:
3 roky, 5 měsíců a 15 dnů = 3 roky a 5 měsíců
3 roky, 5 měsíců a 16 dnů = 3 roky a 6 měsíců

cvik	zlý	drobnohled	koloběžka
dobro			kolovrat
dřevo	cvičit	dobrovolník	kolovrátek
chvála	hledět	dobrovolnice	
kněz	lapat	dobrovolnický	červotoč
kolo	lepit	dobrovolný	veletoč
lapka	měřit	dobročinný	
manželé	psát	dobroděj	mucholapka
město	rubat	dobrodinec	muchomůrka
moucha	točit		
ostrov	vést	dobrodruh	novomanžel
příroda	vodit	dobrodružný	novomanželé
stroj	daleko	dobrodružství	novomanželka
škola	kolem	dobromysl	novomanželský
školák	plno	dobromyslný	novodobý
tělo	sám	dobrosrdečný	novopečený
teplo	samo		novoročenka
věda	sebe	blahovůle	novoroční
vedoucí	vysoko	blahovlnný	novorozeně
vlasy		libovůle	novorozenec
voda	černokněžník	libovlnný	novorozenecký
vousy	černobílý	zlovolný	novorozený
vůle	černočerný		
zem/země	černoohnědý	dřevorubec	novostavba
zlato	černošedý	dřevomorka	novozákonní
zlo	černouhelný	dřevoplyn	novozélandský
zvyk	černovláska	dřevoryt	
černý	černovlasý	dřevořez	plnovous
dobrý	černozem	dřevotříska	plnokrevník
nový	černožlutý	dřevozpracující	plnoletý
plný			
polo/poloviční	dalekohled		plnoprávný
velký	dalekosáhlý	kolotoč	plnoštíhlý
vysoký	dalekozraký	koloběh	plnotučný
zlatý			

poloostrov	polotučný	přírodovědec	samozřejmost
poloautomatický	polovodič	přírodovědecký	samozřejmý
polobotka	polovojenský	přírodovědný	samozvaný
poločas	polozapomenutý	přírodopis	samoživitelka
polodivoký	polozbořený	přírodopisný	sebechvála
polodrahokam	půlden	jazykověda	sebedokonalejší
polohlas	půldenní	vlastivěda	sebedůvěra
polohlasně	půlhodina	zdravověda	sebehodnocení
polohrubý	půlhodinka	samolepka	sebejistota
polojasno	půlhodinový	samolepicí	sebejistý
polokoule	půlkilometrový	samočisticí	sebekázeň
polokruh	půlkilový	samohláska	sebekontrola
pololetí	půlkruh	samohybný	sebekrásnější
pololetní	půlkulatý	samochvála	sebekritický
polomrtvý	půllitr	samolibý	sebelepší
polonahý	půllitrový	samomluva	sebelítost
polootevřený	půlmaraton	samoobsluha	sebemenší
polopenze	půlměsíc	samopal	sebeničivý
polopoušť	půlmetrový	samopalník	sebeobětování
polopravda	půlminuta	samorost	sebeobhajoba
poloprázdný	půlminutový	samosebou	sebeobrana
polorozbořený	půlnoc	samospasitelný	sebeobranný
polorozpadlý	půlnoční	samospráva	sebevědomý
poloslepý	půlroční	samostatnost	sebevětší
polospánek	půlrok	samostatný	sebevrah
polostín	půlstoletí	samostříl	sebevražda
polosuchý	půlstoletý	samoučelný	sebevražedný
pološero	půltón	samouk	sebezáchova
pološílený	přírodověda	samovládce	sebezapření
polotovar			strojvedoucí

strojvůdce	velkoklub	vodotěsný	cestopis
stavbyvedoucí	velkokníže	vodotrysk	cestopisný
vlakvedoucí	velkokvětý	vodováha	časopis
vojevůdce	velkolepý	horkovod	časopisecký
tělocvik	velkoobchod	lodi vod	dějepis
tělocvična	velkoobchodní	parovod	dějepisec
tělocvikář	velkoobchodník	plynovod	dějepisný
tělovýchova	velkopanský	plynovodní	krasopis
teploměr	velkoplošný	psovod	krasopisný
teplokrevný	velkopopovický	ropovod	letopis
teplomet	velkoprodejna	zvukovod	místopis
teplomilný	velkorysý	vysokoškolák	místopisný
teplovod	velkosklad	vysokoškolačka	pravopis
teplovodní	velkostatek	vysokoškolačka	rukopis
teplovzdušný	velkostatkář	vysokohorský	těsnopis
elektroměr	velkovévoda	vysokorychlostní	životopis
otáčkoměr	velkovýkrmna	vysokozdvížený	zlatovláska
plynoměr	velkovýroba	autoškola	zlatohlávek
rychloměr	velkovýrobce	středoškolačka	zlatohnědý
tlakoměr	maloměsto	středoškolák	zlatokop
vodoměr	maloměšťácký	zeměpis	zlatožlutý
výškoměr	maloměšťák	zeměpisný	černovláska
velkoměsto	vodovod	zemědělec	černovlasý
velkoměstský	vodovodní	zemědělský	plavovláska
velkofilm	vodojem	zemědělství	plavovlasý
velkohubý	vodoléčba	zeměkoule	rusovláska
velkochov	vodoměr	zeměměřič	rusovlasý
velkokapacitní	vodopád	zemětřesení	tmavovláska
	vodorovný		tmavovlasý

zlozvyk	zloděj	zlodějský	zlosyn
zločin	zlodějčec	zloduch	zlotřilý
zločinec	zlodějka	zlomyslný	zlověstný
zločinecký	zlodějna	zlořád	

Máte-li nějaké pochybnosti, nebo napadá-li Vás nějaké další podobně utvořené slovo, které Vaše dítě zná, zde prosím uveďte svoje poznámky:

PŘÍLOHA 3

PROHLÁŠENÍ RODIČE O SOUHLASU

Prohlášení rodiče o souhlasu s účastí dítěte ve výzkumu

(pro ředitele/ředitelku mateřské školy)

Souhlasím, že moje dítě _____ (jméno, příjmení a rok narození) se smí v průběhu ledna až února 2013 účastnit psycholingvistického výzkumu vedeného Bc. Annou Kadlecovou.

podpis rodiče

PŘÍLOHA 4

SEZNAM TABULEK

Tabulka 1 Sada cílových kompozit (Krott – Nicoladis 2005)

Tabulka 2 Sada cílových kompozit

Tabulka 3 Konstituenty cílových kompozit podle velikosti rodiny
(velikost rodiny podle FSČ)

Tabulka 4 Výpis kompozit z FSČ obsahujících konstituenty VYSOK(O)- a -ŠKOL(ÁK) a počet členů jejich kompozitních rodin

Tabulka 5 Vzorek dětí; věk ve formátu R;M

Tabulka 6 Hodnocení MTR: respondenti včetně vyřazených + průměrné údaje

Tabulka 7 Členové rodiny konstituentu dřev(o)- před (všechny položky) a po redukci (bez položek kurzívou)

Tabulka 8 Členové rodiny konstituentu -pis(Ø) před (všechny položky) a po redukci (bez položek kurzívou)

Tabulka 9 Velikost rodiny (VR) konstituentu podle FSČ a podle redukované nabídky v rodičovském dotazníku

Tabulka 10 Počet hodnocení jedním bodem

Tabulka 11 Podíl typů odpovědí v dotazníku na vysvětlení motivace pro dospělé

Tabulka 12 Individuální velikost rodiny podle konstituentů (IVR). Zdroj: rodičovský dotazník

Tabulka 13 Průměrná IVR v závislosti na VR slovník

Tabulka 14 Velikost rodiny (VR) konstituentu 1. podle nabídky v rodičovském dotazníku (VR slovník) a 2. podle vyplněných rodičovských dotazníků (IVR) – seřazeno podle IVR průměr

Tabulka 15 Obeznamenost dětí s motivujícími slovy (podle rodičovského dotazníku)

Tabulka 16 Obeznamenost dětí s cílovými kompozity

Tabulka 17 Podíly některých typů odpovědí na celkovém počtu (bez slova sebechvála)

Tabulka 18 Rozložení formulačních typů mezi odpověďmi s formulovanou OB

Tabulka 19 Nejtypičtější čistá kompozita a rozložení formulačních typů

Tabulka 20 Hodnota mediánu pro průměrné skóre v závislosti na věku dětí

Tabulka 21 Průměrný věk dětí v závislosti na navštěvované mateřské škole

Tabulka 22 Průměrné skóre v závislosti na IVR (velikosti rodiny podle rodičovských dotazníků)

Tabulka 23 Průměrné skóre v závislosti na VR slovník (velikosti rodiny podle FSČ)

Tabulka 24 Průměrné skóre v závislosti na pozici konstituentu v kompozitu

Tabulka 25 Průměrná „známost“ motivantů ve skupině „známých“ a „méně známých“ motivantů (podle rodičovských dotazníků) a jejich průměrné skóre

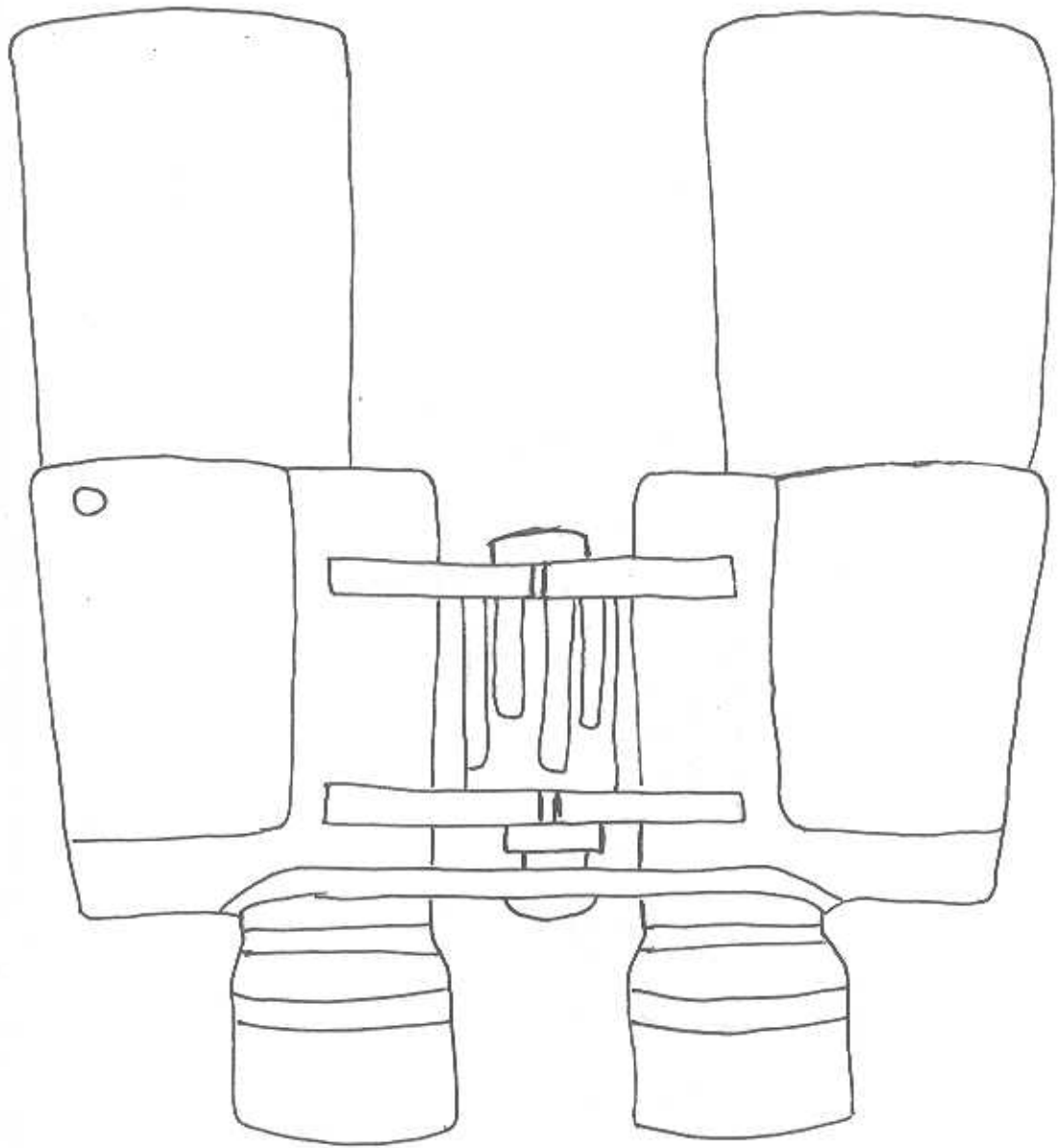
Tabulka 26 Průměrná „známost“ kompozit ve skupině „známých“ a „méně známých“ kompozit (podle obrázkového testu s výjimkou slov mucholapka, zlozvyk a zeměpis) a jejich průměrné skóre

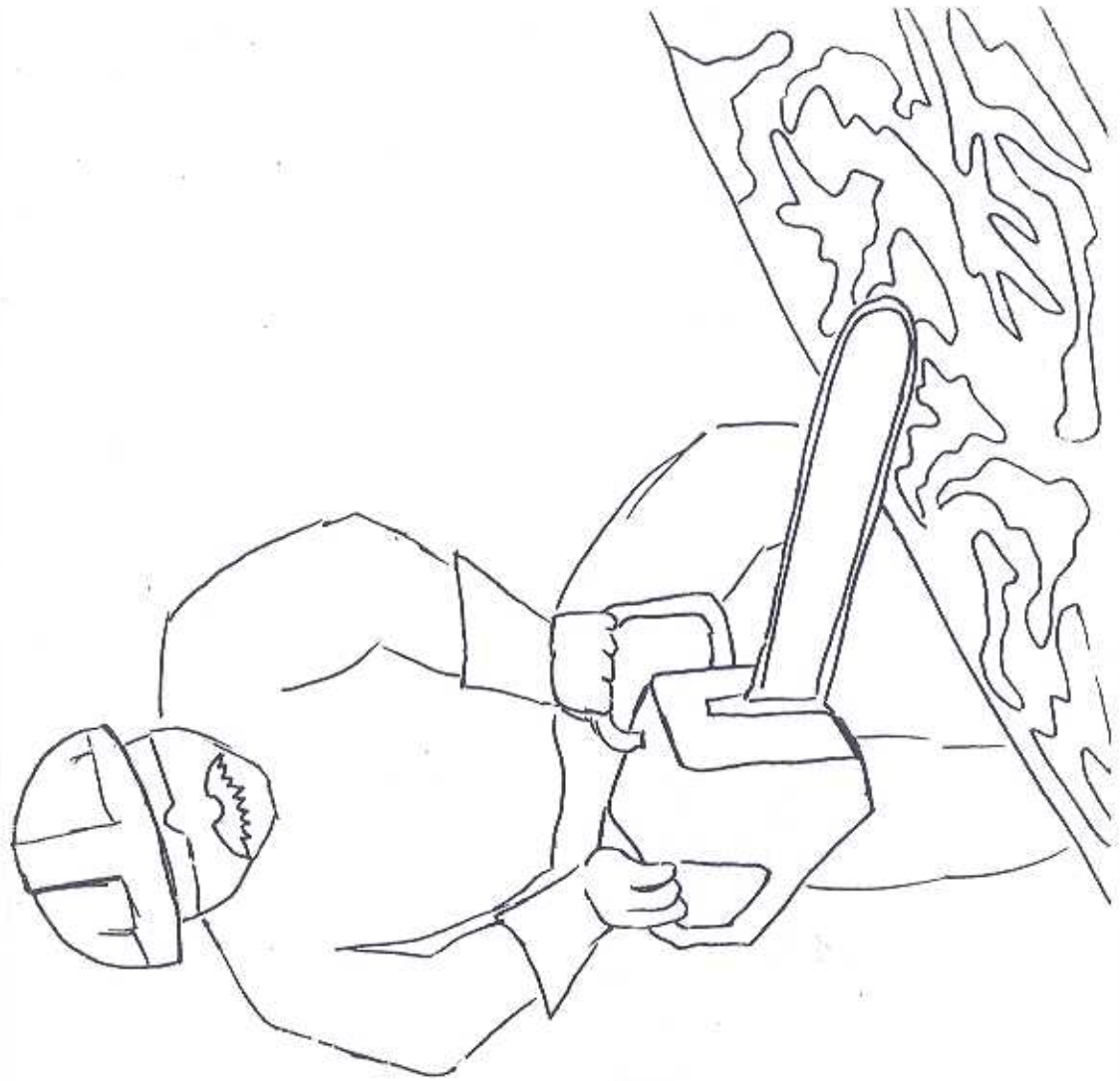
Tabulka 27 Konstituenty s dobře známými motivanty v závislosti na pozici v kompozitu. Právě konstituenty měly v průměru signifikantně vyšší skóre než levé.

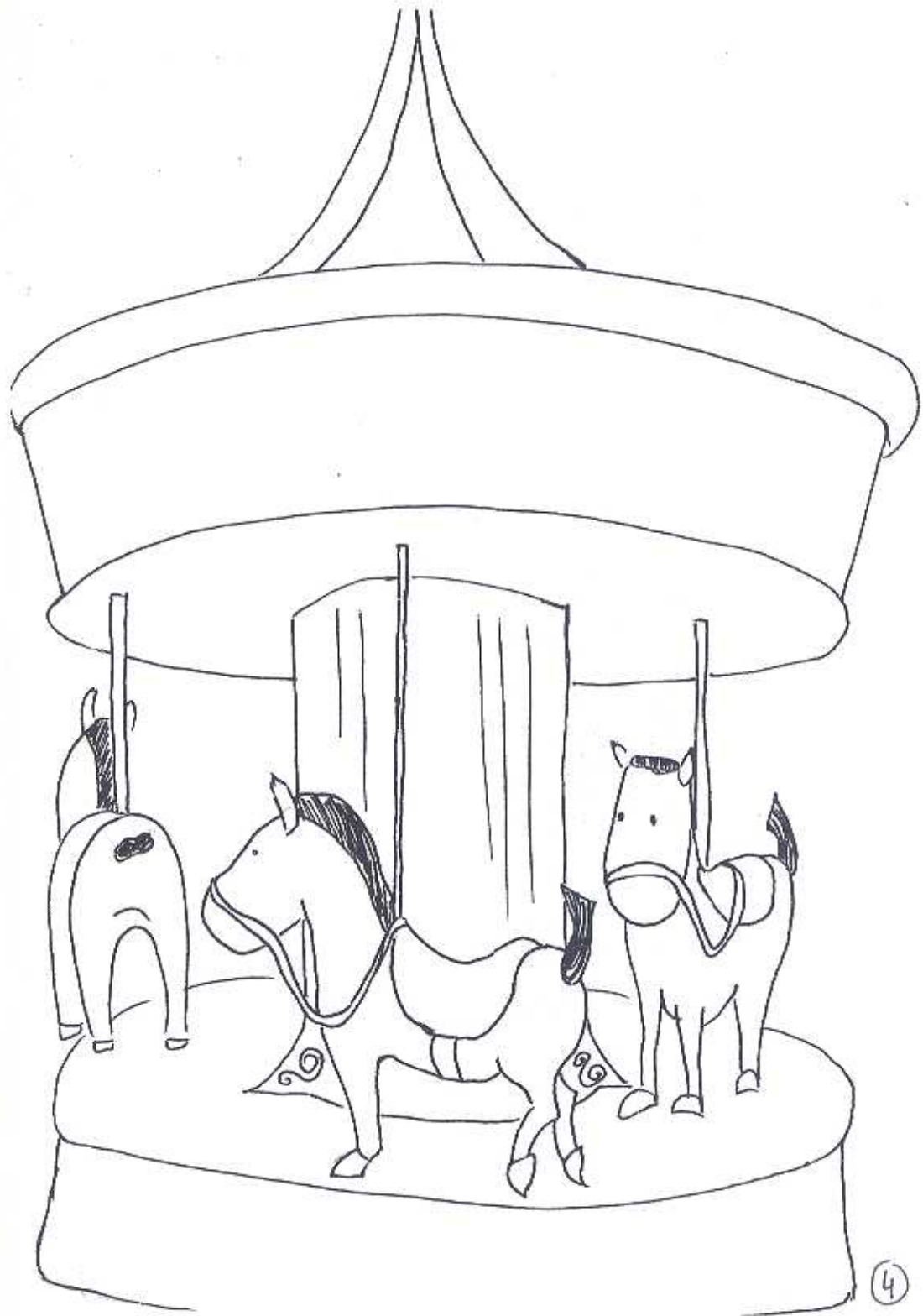
PŘÍLOHA 5

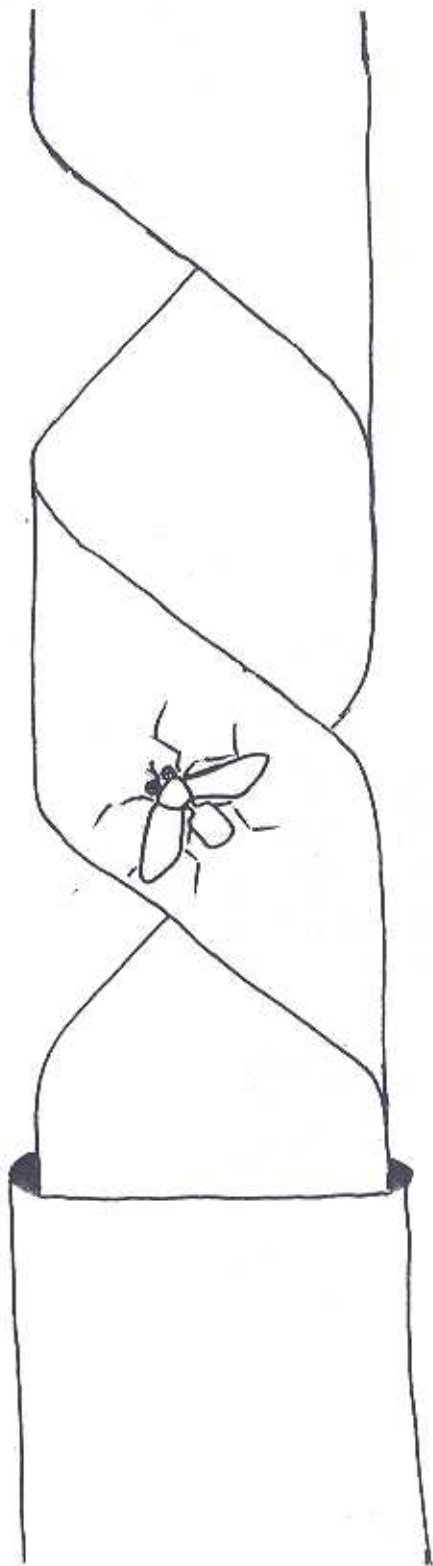
OBRÁZKY Z TESTU PŘEDSTAVUJÍCÍ CÍLOVÁ KOMPOZITA

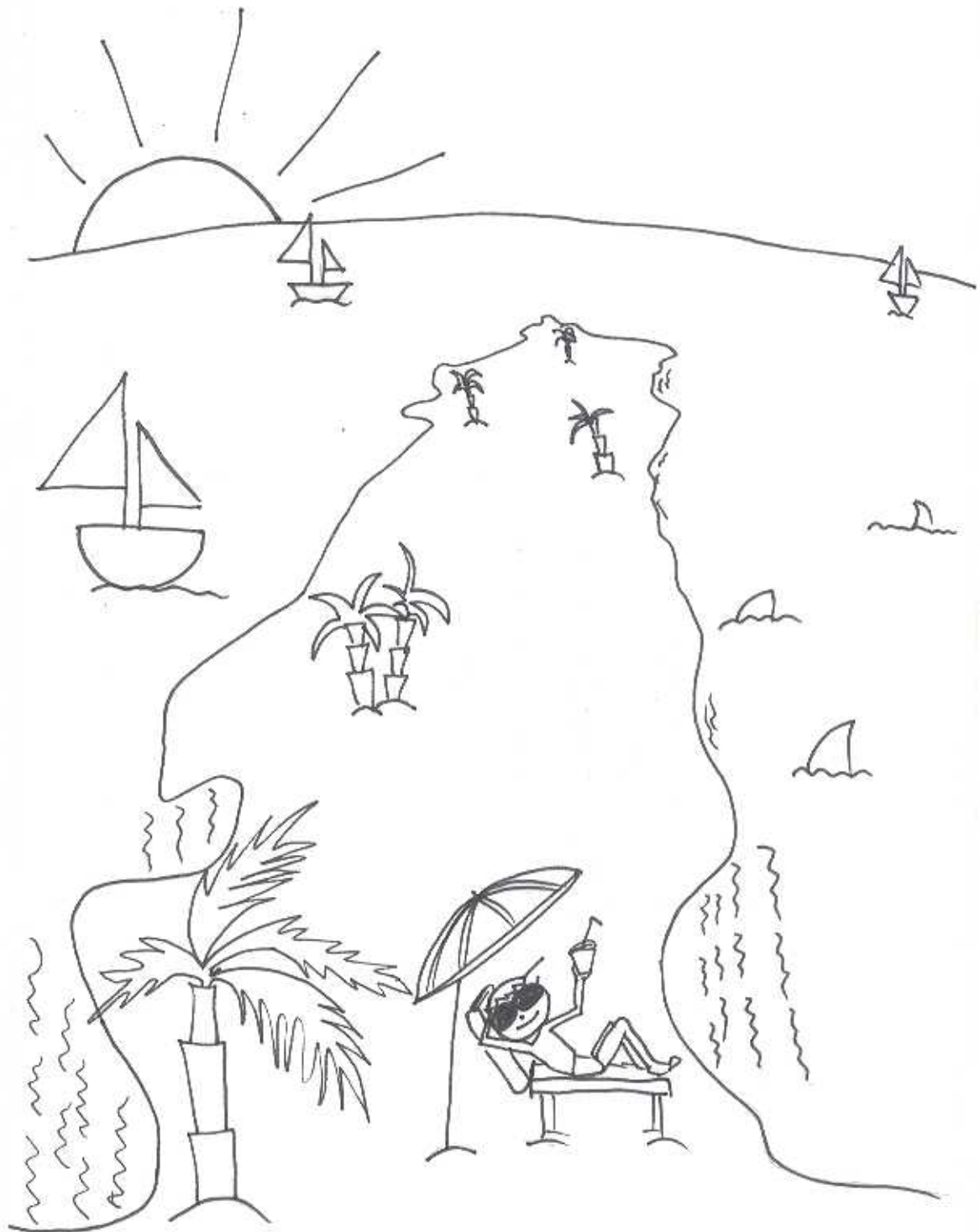

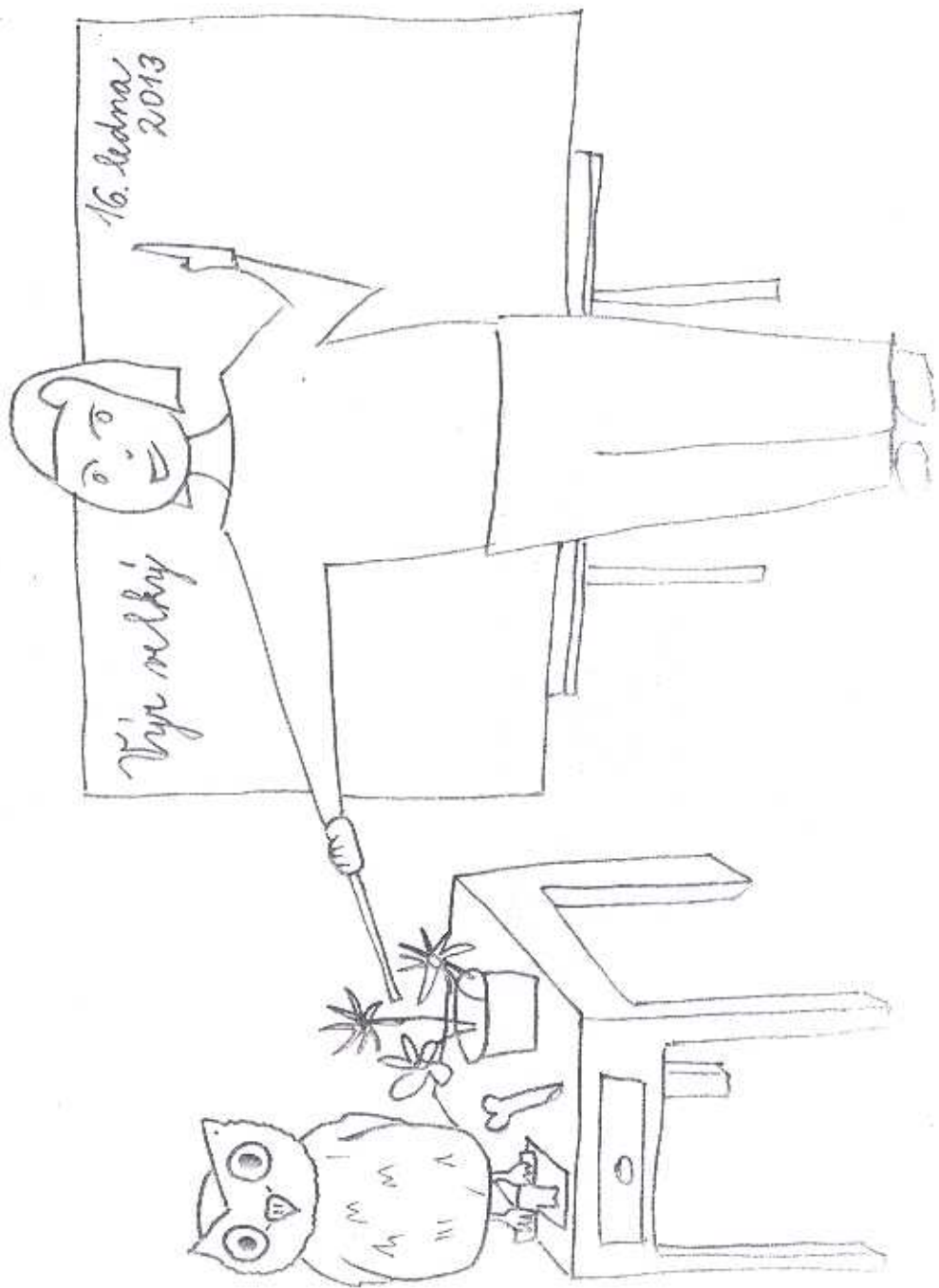

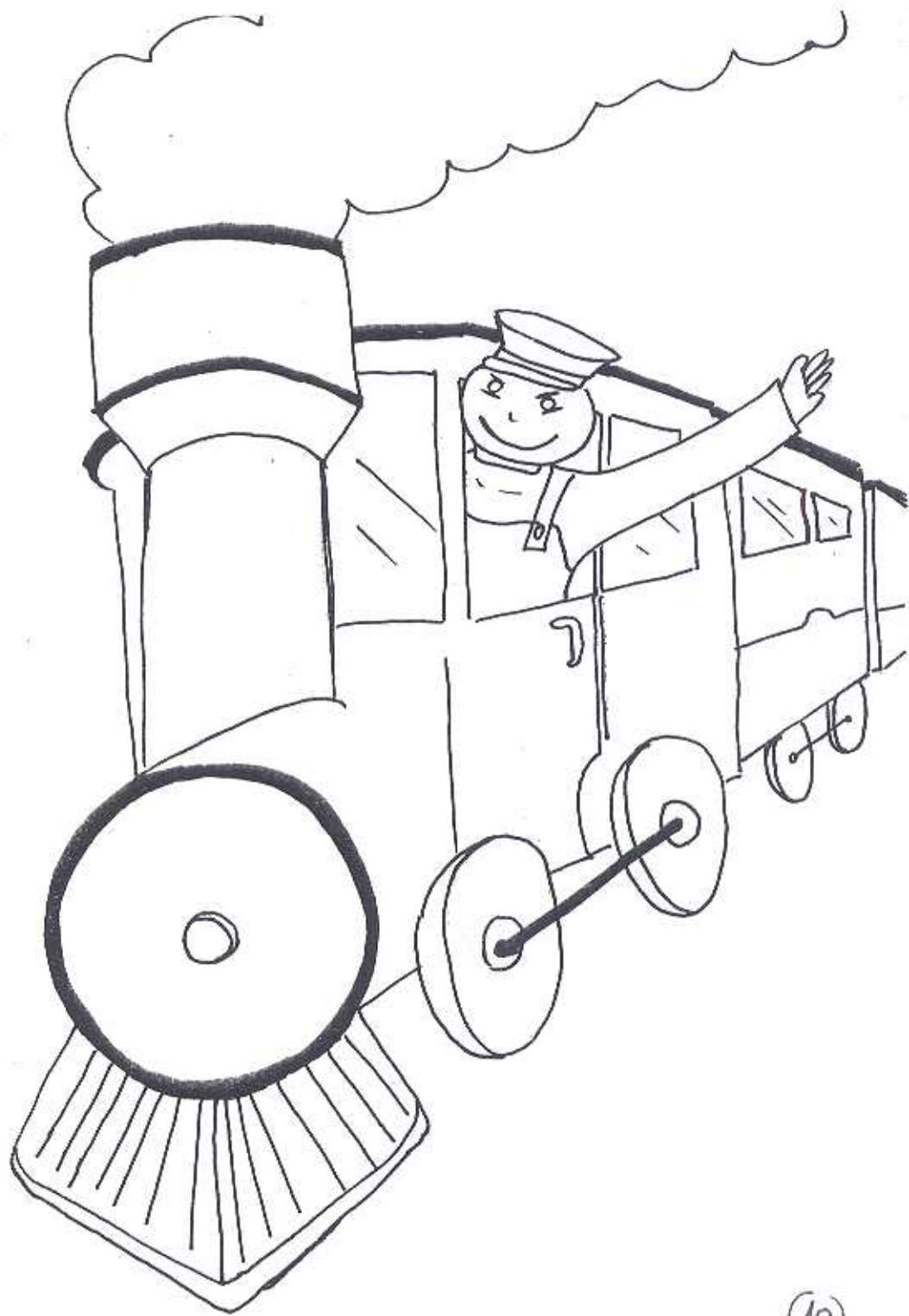

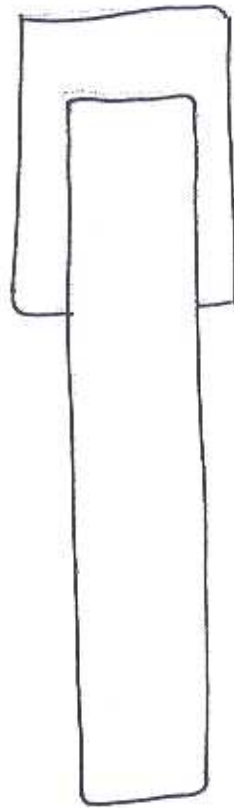
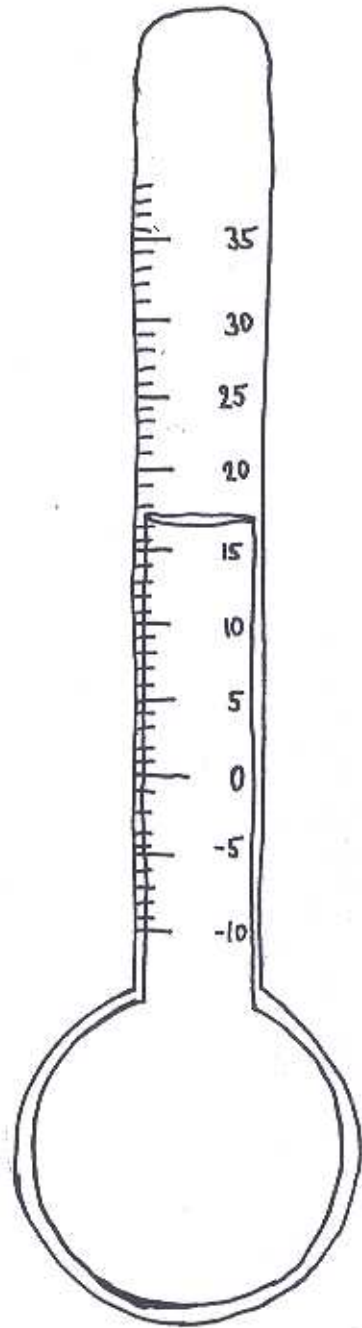

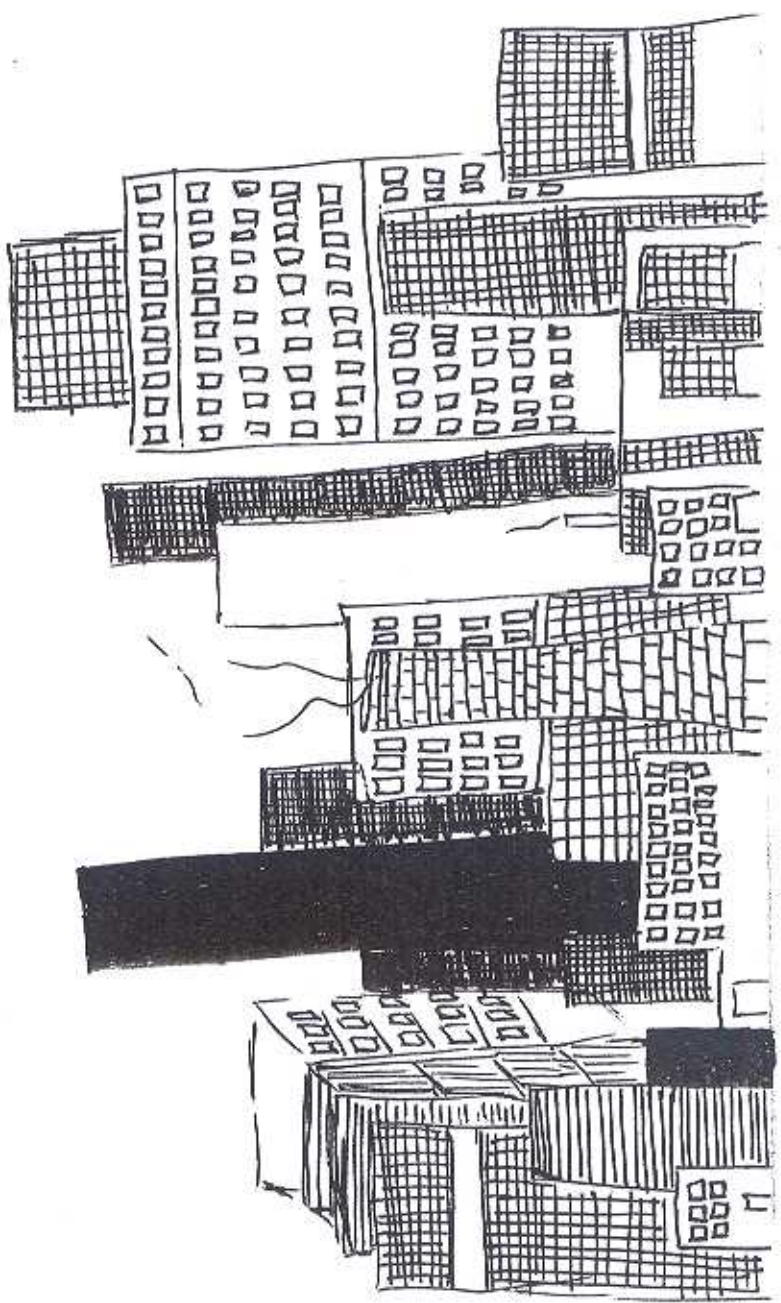

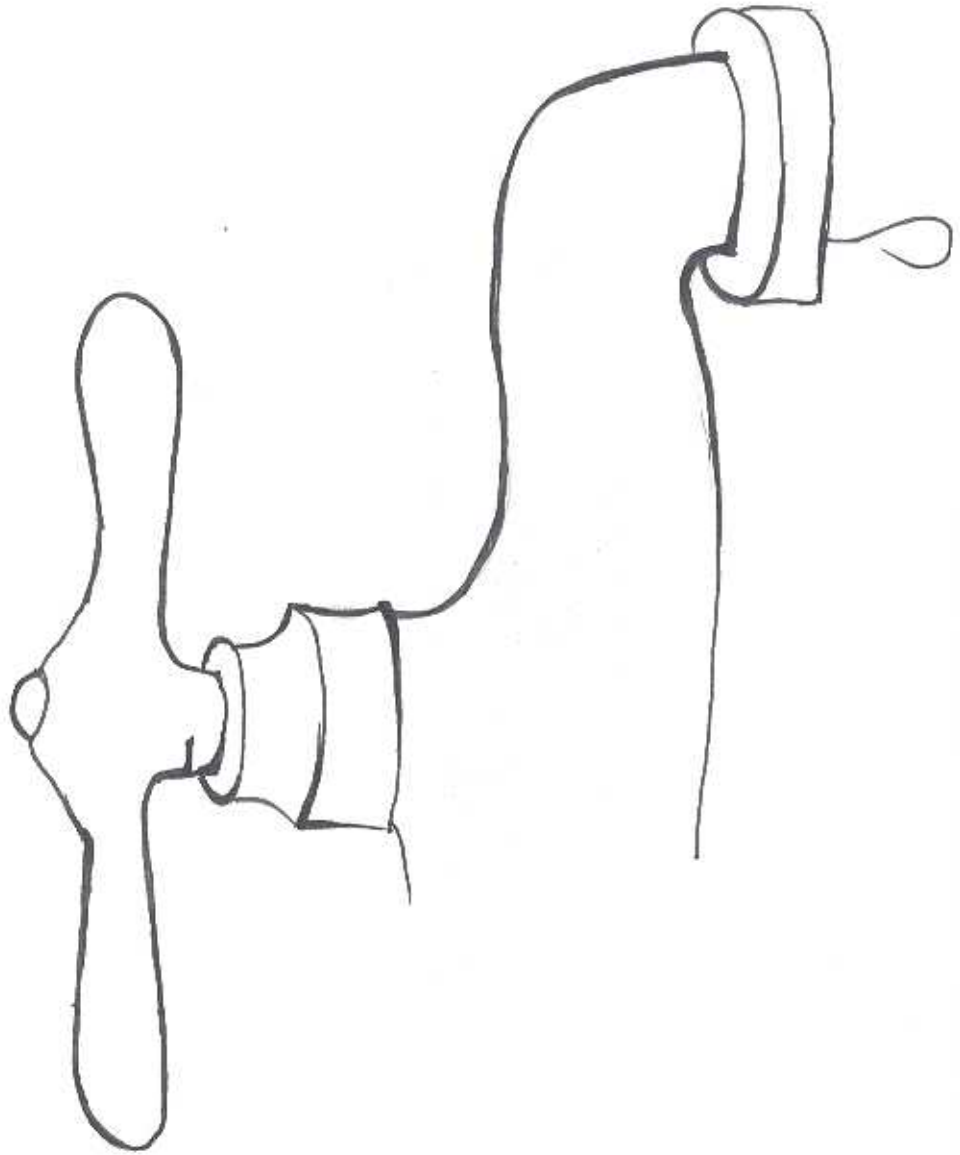
(M)

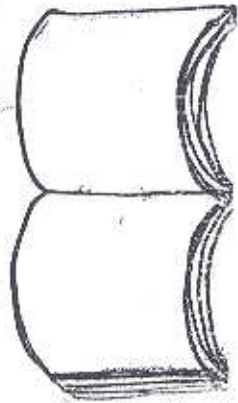
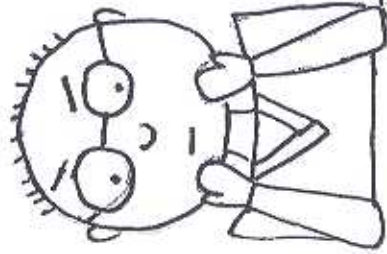
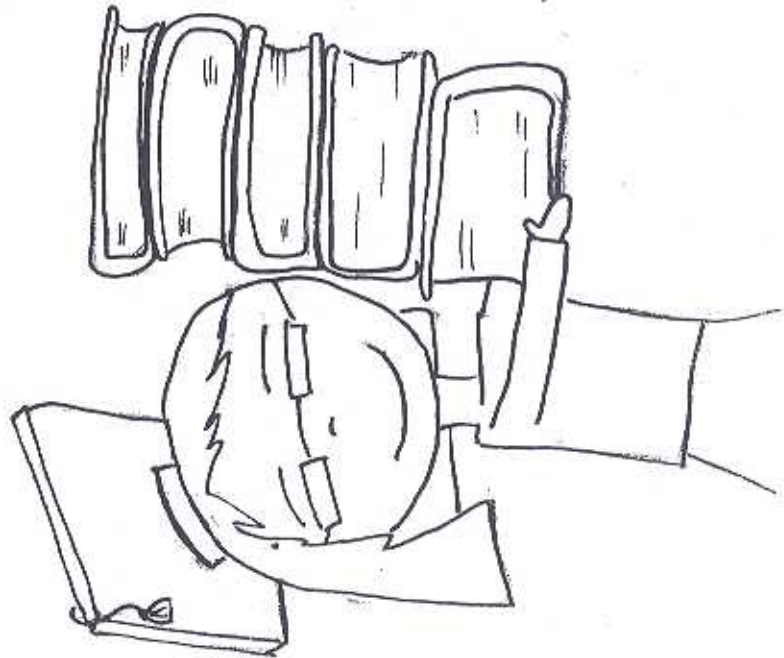
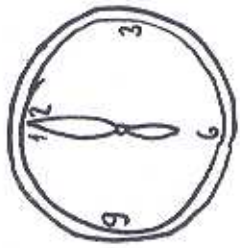

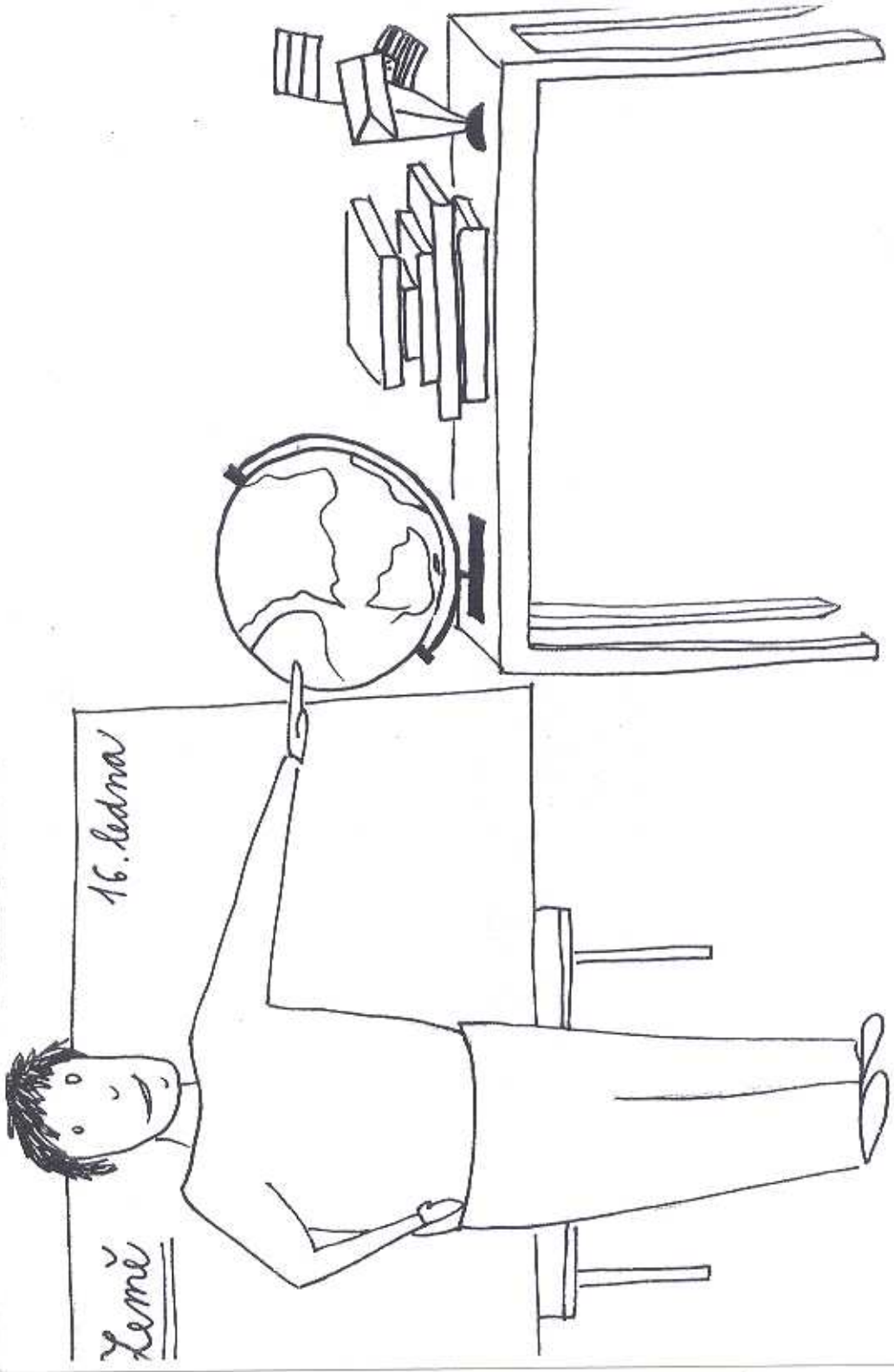

(14)

Země

16. ledna

